

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

**BENJAMİN NETANYAHU VE EHUD
BARAK DÖNEMİ TÜRKİYE-İSRAİL
İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE
YAHUDİLERİ**

Murat ALGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2024

BENJAMİN NETANYAHU VE EHUD BARAK DÖNEMİ TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ VE
TÜRKİYE YAHUDİLERİ

Murat ALGÜL

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2024

KABUL VE ONAY

Murat ALGÜL tarafından hazırlanan "Murat, Benjamin Netanyahu ve Ehud Barak Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri ve Türkiye Yahudileri" başlıklı bu çalışma, 10.12.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tezin Türü Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mesut Hakkı Casin (Başkan)

Doç. Dr. Tuğrul Oğun (Danışman)

Doç. Dr. Halim Gençoğlu (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Sinan Akıllı
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Kapadokya Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır. Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Kapadokya Üniversitesi tarafından açık erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir.
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir.
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir.

25/12/2024

Murat ALGÜL

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin/dönem projemin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Tuğrul ONGUN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Tez ve Dönem Projesi Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Murat ALGÜL

ÖZET

ALGÜL, Murat, *Benjamin Netanyahu ve Ehud Barak Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri ve Türkiye Yahudileri*, Yüksek Lisans, Nevşehir, 2024.

Yahudiler dünya genelinde her bölgede göçebe ve istenmeyen bir toplum olarak yaşamışlardır. Devletlerin politikaları değiştiği vakit, ilk gönderilen Yahudiler oluyordu. Bu sebeple Yahudiler, kutsal toprak dedikleri Filistin topraklarına gidip kendilerine ait bir devlet kurdular. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Orta Doğu'da katliam ve kaos başladı. Orta Doğu Bölgesinde 1945-1960 yılları arasında olan Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB'nin bölgede güçlerini yarıştırmaları ilişkilerin dengesini değiştirdi. Türkiye-İsrail arasında yaşanan ilişkileri etkileyen ve yönlendiren iki süper güç olan Sovyet Rusya ve ABD'nin bölgedeki varlıklarıdır. İki devlet arasında ilişkiyi anlamak için bu iki devleti tanımak ve bilmek gerekir. Orta Doğu'da bu iki süper gücün izni olmadan çok fazla hareket etmek sorunlara yol açtı.

Türkiye, İsrail'i ilk tanıyan devletler içerisinde olmasına rağmen Arap Devletlerini de ihmal etmiyordu. 1949'dan 2000'li yıllara kadar barış ve denge anlayışıyla hareket edildi. Ak Parti ilk dönem politikasını sıfır sorun üzerine inşa etse de diğer dönemlerde sert tavrını ortaya koydu. İsrail devlet adamlarından Ehud Barak kimi zaman yumuşak politikalarının yanında diplomasi dilini kullanarak Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istemiş, Barak sonrası Netanyahu da Türkiyesiz ilerlemek istememiştir. Fakat çok sert politika üretmesi iki devletin birbirine düşmesine sebep olmuştur. Ayrıca çalışmada iki devlet arasında yaşanan krizlerde Yahudilerin tutumları ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, İsrail, Yahudi, Barak, Netanyahu, Türkiye Yahudileri

ABSTRACT

ALGÜL, Murat, *Turkey-Israel Relations and the Jews of Turkey under Benjamin Netanyahu and Ehud Barak*, Master's Thesis, Nevşehir, 2024.

Jews lived as a nomadic and unwanted community in every region of the world. When the policies of the states changed, the Jews were the first to be sent away. For this reason, the Jews went to Palestine, which they called the holy land, and established a state of their own. In 1948, with the establishment of the State of Israel, massacre and chaos began in the Middle East. During the Cold War period between 1945-1960 in the Middle East region, the US-USSR's competition for power in the region changed the balance of relations. It is the presence of the two superpowers, Soviet Russia and the United States, in the region that influences and directs the relations between Turkey and Israel. In order to understand the relationship between the two states, it is necessary to know and recognize these two states. Moving too much in the Middle East without the permission of these two superpowers led to problems.

Although Turkey was among the first states to recognize Israel, it did not neglect the Arab states. From 1949 to the 2000s, Turkey acted with an understanding of peace and balance. Although the Ak Parti built its policy on zero problems in the first period, it took a tough stance in other periods. Ehud Barak, one of the Israeli statesmen, sometimes wanted to establish good relations with Turkey by using the language of diplomacy alongside his soft policies, and Netanyahu after Barak did not want to move forward without Turkey. However, his very harsh policies caused the two states to fall against each other. In addition, the study will examine the attitudes of Jews in the crises between the two states.

Keywords: Türkiye, Israel, jew, Barak, Netanyahu, Türkiye Jew

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. ÖNEMİ	5
2. YÖNTEM VE GEREÇ	5
3. HİPOTEZ.....	7
4. İSRAİL DEVLETİNİN TARİHÇESİ.....	8
5. İSRAİL DEVLETİNİN DEMOGRAFİK YAPISI	9
6. YAHUDİ GÖÇLERİ-ALİYAH.....	10
7. ANADOLU TOPRAKLARINDA YAHUDİLER.....	13
7.1 ROMA DÖNEMİNDE YAHUDİLER.....	13
7.2 SELÇUK VE ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİNDE YAHUDİLER	14
7.3 OSMANLI DÖNEMİNDE YAHUDİLER.....	15
İKİNCİ BÖLÜM	19
1. TÜRKİYE DIŞINDA YAŞAYAN TÜRK YAHUDİLERİNİN DURUMU	19
2. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE YAHUDİLER.....	20

2.1. 1934 TRAKYA OLAYLARI.....	25
2.2. TÜRKİYE’NİN İSRAİL’İ TANIMA SÜRECİ.....	27
2.3. TÜRKİYE’DE YAŞAYAN YAHUDİLERİN DURUMU	35
2.4. MENDERES DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	40
2.4.1. 6-7 Eylül Olayları	41
2.5. KIBRIS MESELESİ VE ARAP İSRAİL SAVAŞLARININ SONUCUNDA TÜRK-İSRAİLİLİŞKİLERİ (1960/1980).....	42
2.6. 1980 - 1996 YILLARI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ.....	43
2.6.1. 1991 Madrid Görüşmeleri.....	48
2.7. TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ.....	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
1. BENJAMİN NETANYAHU DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1996-1999).....	53
2. EHUD BARAK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1999-2001).....	60
2.1 17 AĞUSTOS 1999 İSTANBUL DEPREMİNDE İSRAİL TUTUMU	67
3.ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRK-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2001-2021).....	68
3.1 ARIEL ŞARON DÖNEMİNDE TÜRK-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2001-2005)	72
3.2 DÖKME KURŞUN OPERASYONU (27 Aralık 2008)	73
3.3 BENJAMİN NETANYAHU DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2009-2021).....	75
3.3.1 One Minute Krizi (Davos Krizi) (20 Ocak 2009).....	76
3.3.2 Alçak Koltuk Krizi Ocak 2010	78
3.3.3 Mavi Marmara Olayı 31 Mayıs 2010	80
3.3.4 Palmer Raporu Temmuz 2011	85
3.3.5 Bulut Sütunu Operasyonu 2012.....	87
3.3.6 Koruyucu Hat Operasyonu 2014	88

3.3.7 Benjamin Netanyahu İkinci ve Üçüncü Dönemi (2009-2021)	89
3.4 İSRAİL'E KARŞI AÇILAN SOYKIRIM DAVASINDA TÜRKİYE'NİN MÜDAHİLİLİK DURUMU	98
3.5 BENJAMİN NETANYAHU VE EHUD BARAK DÖNEMLERİNİN ANALİZİ	101
4. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE ABD'NİN POLİTİKALARI VE TUTUMU	104
5. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE FİLİSTİN	110
6. TÜRKİYE YAHUDİLERİ.....	113
7. SONUÇ	129
8. KAYNAKÇA.....	133
EK.1 ORJİNALLİK RAPORU	148
EK. 2 İSRAİL DEVLETİ'NİN TANINANMA KARARI.....	149
EK. 3 İSRAİL'İ TANIYAN KARARIN RESMİ GAZETEDE YAYINLANMASI... 150	
EK. 4 TRAKYA OLAYINA KARŞI İSMET İNÖNÜ'NÜN GÖNDERDİĞİ MEKTUBU.....	151
EK. 5 1996 YILINDA İMZALANAN SERBEST TİCARET ANTLAŞMASI	152
EK. 6 İSRAİL-FİLİSTİN ÇALIŞMALARINA DAİR	153

KISALTMALAR

M.Ö.	:Milat'tan Önce
BM	:Birleşmiş Milletler
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AB	:Avrupa Birliği
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PKK	:Kürdistan İşçi Partisi
AKP	:Adalet ve Kalkınma Partisi
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
FKÖ	:Filistin Kurtuluş Örgütü
CB	:Cumhurbaşkanı
İİT	:İslam Birliği Teşkilatı
KKTC	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
STA	:Serbest Ticaret Antlaşması
GAP	:Güneydoğu Anadolu Antlaşması
BMGK	:Birleşmiş Milletler Genel Kurul
RP	:Refah Partisi
TDP	:Türk Dış Politikası
TÜSİAD	:Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
AIPAC	:Amerikan İsrail Halkla İşleri Komitesi
İHH	:İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı
UAD	:Uluslararası Adalet Divanı
UCM	:Uluslararası Ceza Mahkemesi
ANAP	:Anavatan Partisi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.	1982-1998 yılları arasında Yahudi Nüfusu, Göçmen Sayısı ve Artış Oran	13
Tablo 2.	Yahudi Liderlerinin Yahudilerin Göç Sebepleri Olarak Gördükleri.....	24
Tablo 3.	Türkiye Yahudilerinin Göç İstatistikleri	39
Tablo 4.	Yahudi Liderlerine Göre Göç Sebepleri	40
Tablo 5.	Türkiye İle İsrail Arasındaki İkili Ticaret (90'lı Yıllar)	47
Tablo 6.	Türkiye ile İsrail Arasında Ekonomik İlişkiler (2001-2021).....	56
Tablo 7.	Ulusal Anketlerin Sonuçları – 1999 ve 2001.....	66
Tablo 8.	Türkiye'ye Filistinlilerin göç dağılımı.....	112
Tablo 9.	Kanaat Önderlerinin Kimlik Tanımlamalarına Göre Dağılımı	114

GİRİŞ

Uluslararası alanda çalışmaların en verimli yönü çok fazla bilimden faydalanmalarınıdır. Örneğin tarih, felsefe, sosyoloji, diplomasi, iletişim gibi alanlardan rahatça fayda sağlayabilir. Türkiye-İsrail arasında 1949'da İsrail'in kurulmasından sonra başlayan 2021'e kadar süren güvenlik, askeri, ekonomi gibi alanlarda iyi-kötü, inişli-çıkışlı antlaşmalar imzalandı. Arap devletlerine rağmen Türkiye'nin tanınması ikili ilişkileri geliştirdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin İsrail'i geç tanınmasının asıl sebebinin sadece Filistin meselesi ve Arap devletlerinden kaynaklı olmadığı bilinmektedir. Bunların yanında SSCB'nin etkisi, Komünizm'in yayılması, Güney'den gelecek tehditlerin ortadan kaldırılması gibi sebepler de vardır. Türkiye'nin ana hedefi topraklarının kuşatılmış hissiyatını, Güney'den ve Doğu'dan gelen SSCB tehdidini, İran ve Suriye gibi devletlerin baskısını yok etmektir. İsrail, Filistin bölgesinde aktif bir rol oynamak istedi. Fakat Arap devletlerinin ortasında kalmasından dolayı tedirgin oluyordu. Arap olmayan ve güçlü bir devlet olan Türkiye ile ittifak kurup bölge dışında da aktif rol oynamak istedi. İki devlet arasında yaşanan ikili ilişkilerin kriz çıkmadığı vakit çok iyi gittiği bilinmektedir.

1948 yılında Orta Doğu'da İsrail Devleti'nin kurulması ile Türkiye-İsrail arasında ilişkiler başladı. ABD ve uluslararası düzenin getirdiği, Türkiye'nin İsrail'i tanınması gerektiğidir. Böylece Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devleti oldu. Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin İsrail'le ilişkileri dönemlere ayrılarak genel bir şekilde incelendi. 1949 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşu ile başlayıp 2002 yılı Ak Parti'nin kuruluşuna kadar tarihsel bir süreç üzerine anlatım yapıldı. Birinci bölümde konuya tamamen vakıf olmak adına İsrail Devleti'nin eski çağlardan süregelen tarihçesi özetlendi. Türkiye'nin İsrail'i tanıma sürecinde ilişkilerin neden sürekli değiştiği ve iki devlet arasındaki politikaların nasıl bir süreç olduğu gösterildi. Asıl konumuz olan son dönemde, Benjamin Netanyahu (1996-1999), (2009-2021) ve Ehud Barak döneminde (1999-2001) Türkiye-İsrail ilişkileri ve her iki liderin dönemlerinin analizi üzerine çalışma yapıldı. İki devlet arasında ilişkilerde Türkiye Yahudilerin tutumları, iki devlet arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu incelendi. Çalışma içerisinde iki devletin politikalarında tutarsızlıkların olduğu ve bunları etkileyen faktörler değerlendirildi.

Çalışmada genel itibariyle kaynak kitaplar, ansiklopediler, makaleler, haber sayfaları, bakanlık resmi sayfaları, belgeseller vs. gibi alanlardan yararlanıldı. Uluslararası ilişkiler alanının en önemli yönü yukarıda ifade edildiği gibi diğer bilim dallarından faydalanmasıdır.

Özellikle tarih, ekonomi, teoloji, sosyoloji gibi bilim dallarıyla ilgili kaynak ve makalelerin incelenmesi sonucunda özgün bir eser kaleme alarak bilim literatürüne kazandırıldı. Ak Parti dönemindeki kaynaklar içerisinde söyleşi ve devlet adamlarının sözlerine yer verildi. Türkiye’de yaşayan Yahudi cemaatinin liderleri, önde gelen kişiler ile yapılan röportajlar, anketler incelendi. Sadece Türkiye Yahudileri alanında değil, İsrail, Yahudilik, Siyonizm alanında çalışma yapan bilim adamlarının röportajlarına da yer verildi.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya devletlerinin gruplaşmaları sonucunda kendilerinden olmayan devletler üzerinde bir baskı yaşandı. Soğuk Savaş Dönemi boyunca Türkiye-İsrail Devletleri’nin üzerlerinde olan baskı, rahat hareket etmelerini engelliyordu. Soğuk Savaş Dönemi’nin akabinde devletlerin bağımsız şekilde hareket etmeleri ile yakınlaşma ve ilişkilerin gelişmesi hızlandı. Batılı devletlerin İsrail’in yanında olması Türkiye'nin de İsrail ilişkilerini koruma politikası izlemesine neden oldu.

Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın İsrail karşıtlığı karşısında AK Parti'nin iktidara gelişinin ilk yıllarında Refah Partisi’nin politikalarını eleştirmeleri kendilerini batıcı ve modernist olarak tanıtmalarını sağladı. Türkiye, dünya konjektöründe kendini göstermek istiyordu. ABD özellikle Türk-İsrail ilişkilerinde temel aktör olarak kendini gösteriyordu. 1990-2000 yılları arasında Türkiye Devleti’nin Türk dış politikasını belirleyen ana unsur askeri ve güvenlik temelli oldu. 21. yy özellikle Orta Doğu’daki gelişmeler uluslararası sistem nezdinde belirlendi. Türk dış politika yapıcıları, Sovyetler Birliği ile Siyonist hareket arasındaki ilişkiler konusunda oldukça şüpheli davrandılar. Çalışma içerisinde iki devletin tüm ilişkilerinin ana ekseninde Filistin yatmaktadır. Özellikle bu durum, Ak Parti Hükümeti’nin gelmesi ile iki devlet arasındaki ilişkileri anlamak için Filistin sorunlarını bilmenin gerektiğini gösterir.

AK Parti iktidarı geldikten sonra önceki dönemlerden Türkiye-İsrail ilişkilerinden kalanlar yeni hükümete miras kadı. Özellikle Suriye ile var olan güvenlik ve su sorunları başta yer aldı. Türkiye-AB ilişkilerinin tutumları, PKK sorunu, Türk ordusunun sıkıntıları, güney sınırlarının sorunları AK Parti'ye miras olarak kaldı. Bu sorunların yanında ABD'nin Irak'a açtığı savaşın sonucu Türk-İsrail ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Makale içerisinde AK Parti döneminin İsrail ile ilişkilerinin seyrine değinilmiştir.

Genel itibari ile Ak Parti döneminde olan Türkiye-İsrail ilişkilerinde Filistin meselesinin yanında bölgede Türkiye'nin neden yer almak istediği anlatılmak istendi. Bunlar içerisinde güney sınırların güvenliği, Akdeniz'de yer almak konuları vardır. Türkiye-İsrail arasında yaşanan arabulucu sıkıntısı, Alçak koltuk krizi, Davos krizi, Mavi Marmara olayı gibi krizler iki devlet arasında ilişkilerin gerilemesine sebep oldu. Türk-İsrail ilişkilerinde domino taşı gibi yaşanan olaylar gelecek olan tüm olayları etkiliyordu. Türkiye'nin Hamas ile olan ilişkileri İsrail'i sınırlendiriyordu. Gazze'ye yapılan saldırılar ise Türkiye'yi kızdıırıyordu. Tarihte iki devlet arasındaki en büyük olay olan Mavi Marmara olayı ve akabinde yaşanan Davos Krizi ile iki devlet arasında ilişkiler kopmaya doğru sürüklendi.

Çalışmada esas gösterilmek istenen iki devlet arasında ilişkilerin ne denli boyuta ulaştığı ve ilişkiler bozulduğunda nasıl ilerlendiğini göstermektir. Yaşanan krizler, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler gösterdi ki ilişkiler zedelenmeden devam etti. Tarih boyunca tüm devletler kendi menfaatleri üzerine politika üretir, çıkarlarını gözetirlerdi.

1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de Yahudi toplumu, İsrail, Orta Doğu gibi konular üzerine çalışmaların arttığı görülmektedir. Bu konular hakkında özellikle Rıfat N. Bali, Naim Gülyüz, Bernard Lewis, Hikmet Tanyu, Avram Galanti, Sevilla Sharon, Anver Levi, Stanford J. Shaw gibi bilim adamlarının çalışmaları parlayan birer yıldızdır. Ülkemizde bu konularda çok fazla çalışma tam olarak incelenmedi. Orta Doğu hakkında boşluğun olduğu, bu süreçte anlaşılmıştır.

Çalışmamızda ana sorularımız şunlar oldu:

Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen unsurların yansımaları nelerdir? Benjamin Netanyahu ve Ehud Barak döneminde Türkiye'ye karşı uygulanan politikaların benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir? Türkiye-İsrail ilişkilerinde Türkiye Yahudilerinin etkileri, tutumları ve yaşamları nasıldır? Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1949'dan 2021 yılına kadar sürekli sıkıntı ile geçmesine rağmen ilişkilerin tamamen kopmamasının sebepleri nelerdir? Türkiye'nin müdahil olduğu dava süreci? ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde SSCB(Rusya) ve ABD'nin rolleri nelerdir? Sorularına cevaplar aranmıştır.

Çalışmada yararlanılan kaynakların yanı sıra Yahudilerin önde gelen isimleri ile yapılan röportajlar, yazılan makaleler de incelenerek çalışmaya objektiflik özelliği yansıtıldı.

Çalışmada bu anlamda Yahudi Cemaatine mensup eski Sözcüsü ve Şalom gazetesi Baş Yazarlarından İvo Molinas, 500. Yıl Vakfı Başkanı Naim Gülerüz, Alarko Holding Yönetim Kurulu Başkanı ve Yahudilerin önde gelen isimlerinden İshak Alaton, Yazar Mario Levi, Şalom gazetesi yazarı Selin Nasi, Moiz Kohen (Tekin Alp), Silvyia Ovadya, Alberto Madiano, Ceni Franko, Rav İzak Alatuf, Seferad Kültürü Araştırma Merkezi Koordinatörü Karen Şarhon, Siren Bora gibi Türkiye Yahudileri alanında çalışma yapan fikir insanlarının çalışmaları incelenmiştir.

Genel olarak Türkiye Cumhuriyeti; son yıllarda bölgede aktif bir rol oynamak için bir politika izlemektedir. Özellikle güney sınırlarında oluşacak tehlikeleri göz ardı etmeyerek güvenlik ve askeri antlaşmalar üzerine politikalarını sürdürmektedir. Ülkemizin gerek ikili platformlarda gerek farklı platformlarda devam ettirdiği çözüm odaklı girişimler esas itibarıyla iki ana faktörde sürdürülmektedir. Birinci faktör; ateşkesin sağlanması, insani yardımların Gazze'ye sıkıntı olmadan kesintisiz bir şekilde ulaşması, Filistinli vatandaşların göç etmelerinin engellenmesi ve çatışmaların bölge devletlerinin çatışmasına dönüşmesinin engellenmesi konuları üzerinedir. Diğer faktör ise; iki devletli bir çözüm doğrultusunda kalıcı barışın sağlanması yönünde girişimleri artırarak, Filistin davasını sahiplenme ve garantörlük özelliğini kullanarak bölgede etkili olmaktır. *Son gelişmeler, Filistin meselesi adil bir siyasi çözüme kavuşturulmadan bölgemizde ve dünyada kalıcı bir barışın ve istikrarın tesis edilemeyeceğini göstermiştir. Türkiye, bunun tek yolunun, 1967 sınırları temelinde, başkenti Doğu Kudüs olan, bağımsız, egemen ve coğrafi bütünlüğü haiz bir Filistin Devleti'nin kurulması olduğunu her platformda savunmayı sürdürecektir.* (Dışişleri Bakanlığı, 2023) Türkiye, Orta Doğu politikasında çok yönlü hareket ederek bölge devletleri yok saymayı istemiyordu. Türkiye Devleti yurttan sulh cihanda sulh anlayışı ile hareket ederek devletlerle dostça ilişkilerinin olmasını hedefliyordu. Barışın hâkim olduğu bir anlayış sağlama hedefindeydi. Özellikle Türkiye'nin anlayışı bir devlet için başka bir devletle ilişkilerini bozmaktı.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖNEMİ

Benjamin Netanyahu ve Ehud Barak Dönemlerinde İsrail'in Türkiye ilişkilerinin yanında Türk Dış Politika disiplindeki İsrail ve Orta Doğu unsurunun Türkiye'ye bakışı ele alınacaktır. Çalışma konusunun önemi İsrail Devleti ve Türkiye ilişkilerinin değişkenliğinin çok fazla olması, Anadolu coğrafyasına Yahudilerin geliş serüvenleri ve Türkiye Yahudilerinin iki devlet arasında olan ilişkilere bakışı gibi konulara değinmesidir. Bu araştırmada İsrail Devleti'ne karşı oluşan politikaların dönemlere göre değişkenliğinin sebepleri incelendi. İsrail, Yahudilik, Siyonizm, Orta Doğu konulu tezler incelenerek bu konu hakkında çalışma yapıldı.

Yıllara göre tez dağılımı ve konularının belirlenmesiyle Türkiye'de toplumsal ve siyasal gelişmelerin tezlere nasıl yansıdığını ve yıllara göre İsrail Devleti'ne olan bakışı ortaya koyarak bunların önemini arz ettim. Özellikle devlet politikalarında, kamuda ve uluslararası ilişkilerinde oldukça çalışmaların yetersiz olmasından dolayı bu çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Tarihsel perspektifte İsrail ile ilişkilerde 1950'li yıllardan sonra bir dönüm noktası yaşanmıştır. Bu dönüm noktası İsrail ve Türkiye ilişkilerinde özellikle Netanyahu ve Ehud Barak dönemlerini belirlemede ve düzenlemede ön plana çıkmıştır.

Çalışmada günümüze kadar çeşitli gelişmelerle seyreden bu dönemlerin Türk Dış Politikasındaki etkin rolüne vurgu yapıldı. Bu dönemlere yeni bir bakış açısı katmak ve dönemleri aydınlatmak için çalışıldı. Yapılan literatur taramalarında söz konusu dönemler olan Netanyahu ve Ehud Barak dönemleri hakkında karşılaştırmalı bir şekilde çalışmalar bulunmamaktadır. Bu çalışma ile Türkiye ve İsrail ilişkilerinin temellerinde ne yattığı, günümüze nasıl yansıdığı, Türkiyeli Yahudilerin bu ilişkilerdeki tutumları ele alınacaktır.

2. YÖNTEM VE GEREÇ

Çalışma, Kapadokya Üniversitesi tarafından yürütüldü. Türkiye ve İsrail Devleti'nin ilişkilerinin olumlu ve olumsuz yönlerine bütüncül bir bakış açısı getirebilmek adına, nitel veri analizi tercih edilmiştir. Tez araştırmasında veriler konu hakkında yazın incelemeleri ve görsellerden (film) elde edilmiştir. Nitel verilerin analizi için; tematik bir çerçeve oluşturulmuş, tematik çerçeveye dahil bilgilere ve çok yönlü, zengin kaynaklara başvurulmuştur.

Araştırmada ilk adım olarak Ulusal Tez Merkezindeki tezlere, Dergi Park, Belleten, gazete arşivleri, yabancı internet sayfaları gibi kaynaklardaki makalelere ulaşılmıştır. Özellikle üniversitelerde yapılan çalışmalar dikkate alınarak akademik dünyanın yazdığı kitaplar incelenerek karşılaştırma yapılmıştır. Kullanılan yöntemler arasında görüşme, röportaj uygulaması kullanılmıştır. Türkiye Yahudileri ile yapılan röportajlar izlenerek Psikoloji biliminden yararlanılıp dönemin yaşattığı olumsuz olayların birey üzerinde ki etkisi; sosyoloji biliminden faydalanılacak olayların toplum üzerinde ki etkisi incelenmiştir.

Makaleler ve yazılan kitaplar alanlarına göre bölümlere ayrılmış ve gruplar altında toplanmıştır. Bu gruplar, “siyasi açıdan İsrail Devleti’nin Türkiye ile ilişkisi”, “ekonomiye yansımaları”, “Türkiye’nin İsrail ilişkilerinin uluslararası alanda yansımaları”, “hukuk alanında Türkiye-İsrail ilişkileri”, “tarihsel süreçte İsrail Devleti’nin güçlenmesi”, gibi konu başlıkları olarak belirlenmiştir. Araştırma sosyal bilimlerde yapılmış tezlerle birlikte yabancı yazarların eserleri incelenerek ve 1950-2021 yılları arasında yapılan tezler kapsam alanına alınarak yapılmıştır. Tarihsel anlamda bütünlük sağlamak için özellikle diplomasi alanındaki eserlere yoğunluk verilmiştir. Kitaplardan daha ağırlıklı yararlanılarak, makalelere yer verilmiştir. Yapılan literatur taraması içerisinde, en çok kullanılan “Google Akademik”tir. Söz konusu araştırma için incelenen her kaynak, ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Elde edilen bilgiler yapılan araştırmanın önemli noktaları arasında yer almaktadır. Tüm bu bilgiler nezdinde tutarlı ve özgün bir çalışma oluşturmak amaçlanmıştır.

Tez araştırmasında yanıtı aranan sorular için;

- a) Yabancı kaynaklarda Türkiye-İsrail ilişkileri konusunda yazılanlar,
- b) Yahudilerin tarihi hakkında yazılanlar,
- c) Türkiye’nin Uluslararası alanda politikaları,
- d) Yahudilerin faaliyetleri ve devlet kurma çalışmaları hakkında yazılanlar incelenerek çalışma çok yönlü haline getirildi.

3. HİPOTEZ

Benjamin Netanyahu ve Ehud Barak dönemlerinde Türkiye-İsrail ilişkileri ve Türkiye Yahudilerin ilişkilere tutumu adlı çalışmamızda hipotez olarak;

H1. Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinde kurum, kuruluş ve kişilere göre farklı yansımalarının olduğu

H1a. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini halkın bir kısmı başarılı gören kesimin olması

H1b. Türkiye'nin İsrail ilişkilerine halkın diğer kısmı karşı gelerek ilişkileri kesilmesini istemeleri

H1c. Türkiye, İsrail ilişkilerine halkın bakışının değişken olduğu.

H2. Türkiye-İsrail ilişkilerinin olumlu olduğu vakit Batı devletlerinin Türkiye'ye bakışları pozitif yönlü olması.

H3. Türkiye-İsrail ilişkilerinde en çok etkilenen ve hisseden grup Türkiye Yahudileri olması.

H3a. İki devlet arasında ilişkiler olumlu olunca Türkiye Yahudileri rahat ve huzurlu bir şekilde yaşamlarını sürdürmeleri.

H3b. İki devlet arasında ilişkiler olumsuz olunca Türkiye Yahudiler antisemitizme uğrayacakları konusunda tedirgin olmaları.

H4. Türkiye-İsrail ilişkilerinin istikrarlı olunca ABD'nin Türkiye'ye karşı olumlu politikalar benimsemesi gösterilmiştir.

4. İSRAİL DEVLETİNİN TARİHÇESİ

İsrail kelimesi ilk defa Antik Çağ'da Firavun Menaptah'ın (M.Ö 1213-1203) diktirdiği stelde ortaya çıktı. İlk Yahudi olarak bilinen Hz. İbrahim'dir. Tevrat'ın yaratılışa ait ilk kitabı olan Cinesis'de “*Yahudi kavminin başlangıcı İbraniler*” diye ifade edilir. Hz İbrahim'in soyundan gelen Hz. Yakup, Tevrat'ta “*Tanrı için putlarla mücadele eden adam*” anlamına gelen İsrail adını aldı. Tarih boyunca Orta Doğu toprakları bereketli ve dikkat çeken bir bölge olmuştur. Roma, İskender, Haçlılar ve İslam dünyası bu topraklarda asırlardır etkili oldu. Hz. Davut başa geçince Kudüs alındı ve Yahudilere ait devlet kuruldu. Asur ve Babil Devletleri'nin hâkimiyetleri sırasında istilalarına uğradı.

Dört halife döneminde Hazreti Ömer 637 yılında Kudüs'ü kuşatmış ve burada İslam Devleti hâkimiyeti sağlamıştı. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim Memlûk Devleti'ni yıkıp kutsal topraklara hâkim oldu. Yahudi toplumu artık kendilerine ait bir devlet kurulmasının zamanı geldiğini savunarak 1882 yılında PİCA adlı (*Palestine Jewish Colonisation Association*) Filistin Yahudi Sömürgeleştirme Derneğini kurarak maddi güç elde ettiler. Bu gücü Filistin'de gayrimenkul ve toprak satın alarak kullanacaklardı. Theodor Herzl tarafından ilk adım atılarak 28 Ağustos 1897 yılında İsviçre'de 1.Siyonizm konferansı kuruldu. Konferans sonucunda artık Siyonizm'in kurulduğu ilan edildi. Theodor Herzl bu durumu anı defterinde “*Yahudi devletini resmi olmasa da kurduk*” şeklinde ifade etti.

1917 yılında İngiltere destekli yayınlanan Balfour Deklarasyonu ile Osmanlı hâkimiyetini sona erdirecek İngiliz askerleri bölgeyi ele geçirdi. Kudüs bölgesi İngiliz mandasına girdi. “*İngiltere bunun temelini 19.yy başlarında atmaya başladı. Avrupa'nın istenmeyen toplumu olarak antisemitizme uğrayan Yahudileri toplayıp Filistin'e göç etmesine destek veriyordu. İngilizlerin amacı Filistin'de ve Kudüs'te Türk otoritesini yok etmek istiyordu.*” (Değerli, 1989) İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, Siyonist lider Rothschild'e gönderdiği mektupta: *Majestelerin Hükümeti Filistin'de Yahudi toplumu için ulusal bir vatan kurulmasının lehinedir ve bu amaca ulaşabilmesi için gerekenleri elinden geldiğince yapacaktır... Arthur James Balfour* (Halloum, 1989)

5. İSRAİL DEVLETİNİN DEMOGRAFİK YAPISI

İsrail'in tarihine ve coğrafyasına bakıldığı vakit İsrail topraklarının genişlediği Filistin topraklarının daraldığı görülecektir. İsrail Devlet'i Filistin topraklarının %80'ini ele geçirdi. Dünya genelinde on beş milyonu aşkın Yahudi kitlesi bulunmaktadır. İsrail Devleti'nin kurulma amacı dağıtık olan ve vatansız kalan Yahudileri tek bir çatı altında toplamaktır.

Çok farklı etnik kökene sahip olan İsrail Devletinin günümüzde nüfusu on milyon 'dur. İsrail'de yaşayan Yahudiler'in okuma oranının yüksek olması, sağlık durumlarının iyi olması, ölüm oranlarının düşük olması sebebiyle nüfusu yatay ilerlemektedir. Nüfus içerisinde en fazla Yahudi etnik grubu yer almaktadır. Onu takip eden Sünni, Hristiyan, Bahailer gibi etnik ve dini gruplar da vardır. Müslümanların bu topraklarda azınlıkta kalması İsrail'li Yahudilerin uyguladığı politikalarından kaynaklıdır. Müslümanlara baskıların olması, şiddet uygulanması, sürekli onlara karşı savaş açmaları müslüman nüfusunun azalmasına sebep olmuştur. Azalan Arap sayısına karşın Yahudilerin göçleri ile Yahudi nüfusu artmıştır. Arap-İsrail Savaşları'nın yaşanması bunun devamı niteliğindedir. İsrail Devleti bu topraklarda Arapları istemediğini ve tamamen Yahudilere ait topraklarının olması gerektiğini düşünmüş ve politikaları bu yönde geliştirmiştir.

Arap milletinin Müslüman kesimi Batı Şeria ve Gazze bölgesinde çoğunluk yaşarken Hristiyan Araplar ise Şafarom ve Hayfa bölgesinde Katolik ve Ortodoks olarak yaşamaktadırlar. İsrail'de yaşayan Dürzi kesim İsrail Devleti'nde askerlik yapar, Arapça konuşurlardı. İsrail'de yaşayan en büyük nüfus sahibi olan Yahudi toplumunun sayısı göçler ile arttı. Göçler ile kurulmuş bir devlet olup Aşkenaz Yahudileri, Oryantal Yahudileri, Sovyet Yahudileri, Etiyopya Yahudileri ve Seferad Yahudileri olmak üzere ayrılmış ve gruplaşmışlardır. Aşkenaz Yahudileri Alman Yahudileridir. Bunlar ülkeyi inşa eden, Tel Aviv'i kuran, prestijli bir yer edinen topluluktur. Özellikle kutsal topraklara ilk gelen Yahudiler olmuşlardır. İsrail Devleti'nin bugünkü sınırlarında demografik yapının değişmesinde toplu göçlerin yaşanması etkili oldu. Bu durumu etkileyen olaylar ise savaşların yaşanmasıdır.

Müslüman toplumlarla uzun süre beraber yaşayan, İspanya ve Portekiz'den gelen gruba Seferad Yahudileri denildi. Bu grup İsrail'e göç etse de büyük sıkıntılar yaşadılar. İlk etapta çadırlarda kalmalarına izin verildikten sonra, kurulan devlet tarafından ilaçlandılar. Kimi kaynaklarda Seferad Yahudilerinin çocuklarının da Aşkenaz Yahudilerine verildiğine dair

bilgiler yer alıyor. Oryantal Yahudiler, Yahudi milletinin içinde en geri olanlarıdır. Arapça diline hâkimdirler. Orta Doğu Bölgesinde yaşadıkları için niteliksiz olarak görülmüşlerdir.

Yeni kurulan İsrail Devlet'i 1948 yılında Orta Doğu ülkelerinde yaşayan Etiyopya Yahudilerini "Sihirli İklim Operasyonu" ile İsrail'e getirildiler. 2. Dünya Savaşı'nda Yahudi milliyetçiliğin yükselmesiyle Orta Doğu bölgelerinde (Fas, Cezayir, Lübnan, Libya vs.) yaşayan Yahudilerin büyük bir bölümü İsrail topraklarına göç etti. Etiyopya Yahudileri İsrail'e operasyonla getirilse dahi Radikal Yahudiler tarafından hala günümüzde Etiyopya Yahudileri çok fazla sevilmez. Sovyet Yahudileri köken olarak Aşkenaz Yahudileri olarak kabul edilir. Sosyalizm düşüncesinde oldukları için ateizmi benimsediklerine dair bilgiler vardır. Rusça konuşan büyük bir kitle olarak bilinirler.

İsrail topraklarında Yahudi nüfusunun artmasını sağlayan bazı politikalar oldu. Devlet'in doğum için destek vermesi, çocuğu olmayan ailelere tüp bebek desteğini ücretsiz vermesi, çocuğu olan ailelere her çocuk için maddi destek verilmesi ile çocuk doğumlarının sayısının artmasını sağlandı. Özellikle Aliyah denilen göçlerle uçak bileti dâhil olmak üzere her konuda destek veriliyordu. İsrail Devleti göçlerle gelenlere vergi indirim, kira indirim sağladı. Gelen Yahudilerin yaşam koşullarını iyileştirdiler.

6. YAHUDİ GÖÇLERİ-ALİYAH

Aliyah Yahudilerin göçlerini anlatan kavramdır. İbranice dilinde göç anlamı taşır. Dünya genelinde yaşayan Yahudilerin kutsal topraklar denilen İsrail'e dönüşü olarak bilinir. Bu dönüş beş göç dalgası şeklinde gerçekleşmiştir.

İsrail topraklarına yapılan göçlerin ana kaynaklarından biri baskı ve şiddettir. Özellikle Yahudilerin Avrupa'da istenmeyen ırk olarak kabul edilmesi ve kamuoyunda sürekli kötülenmeleri göç etmelerini sağlamıştır. Keza Avrupa'nın çok fazla noktasında soykırım ve sürgünler yapılarak Yahudilerin Avrupa ülkelerinde istenmediklerini açıkça ifade ediliyordu. Örneğin Roma, İspanya, Almanya vs. gibi devletlerde aşırı Yahudi düşmanlığı ile antisemitizm uyguladı. Yahudi toplumunun farklı ülkelerden gelmesi ile kurulan bu devlet, ortak dil olarak İbraniceyi kullanmıştı. Tevrat, Yahudilerin ortak dersleri, tatillerinin aynı olması, dini bayramların ortak olması gibi özellikleri hep aynı olmuştu. Dünyanın neresinde olursa olsunlar ortak noktaları olan kutsal topraklara dönüş konusundan vazgeçmediler.

İsrail Devlet yetkilileriyle yapılan görüşmelerde “Yahudi vatandaşlarının İsrail topraklarına dönme hayalinin olduğu, en önemli unsurun bu olduğu ifade ediliyordu. Yapılan göçlere “Aliya” adı verilmişti. Aliyah ‘mesihin geleceği gün anlamına’ gelir. 1948 yılında yayınlanan Bağımsızlık Deklarasyonunda “Yahudilerin göç durumu ve artık toplanmalarının gerekliliğinden bahsettiler.” Kurulan İsrail Devleti çıkardığı yasalarla göçler için teşvik paketleri uyguladı. Örneğin Geri Dönüş Yasası.

İsraili Yahudilerin ilk göçü 1882-1903 Rusya'da yaşanan baskı şiddet ve Çar 1.Aleksander'in ölümü sonrasında otuz bin civarında Yahudi'nin göçü ile başlar. Özellikle Amerika'ya giden Yahudi sayısı çok fazla olsa da İsrail'e gidenler de olmuştur. 1891 yılında Kutsal topraklara seyahat eden İlan Greilsammer Siyonizm adlı kitabında şunları belirtmiştir;

“ Bizler, yurt dışında Filistin'in neredeyse tamamen boş bir toprak olduğunu, işlenmemiş bir çöl olduğunu, nadasa bırakılmış bir tarla olduğunu, toprak satın almak isteyen herkesin oraya gidip keyfince toprak satın alabileceğini sanıyorduk. Ashında böyle değil; bu topraklar üzerinde ekilmemiş ama işlenebilir bir toprak parçası bulmak güç, plantasyonlara toprak bulmak güç. Arapları salak sanırsınız ama değiller, kurnazlar. Bizim amacımızı biliyorlar ama tehlike olarak görmüyorlar. Yararlanmak peşindedeler. Topraklarını onların hayal bile edemeyeceği fiyatlarla satın alıyoruz. Ama halkımızın varlığının, yerli nüfusun konum üzerinde az çok müteceviz bir boyut kazanacağı gün, artık yerlerini bize seve seve bırakmayacaklar.” (Greilsammer, 2007)

1905'te Rusya'da yaşanan devrim ile burada yaşayan otuz beş bin Yahudi göç etmiştir. 1905 Yahudi göçünün önemli bir yanı vardır. Bu yaşanan göçte tarihi etkileyecek önemli olaylar yaşandı. İsrail'in ilk Başbakanı David Ben-Gurion, 2. Cumhurbaşkanı Yitzhak ben Zvi ve ilk Meclis Başkanı olan Yosef Sprinzak bu göçlerle İsrail topraklarına giden kişiler oldular. .Rusya'dan göç eden ve İsrail topraklarına bu göçlerle gidenler Aşkenaz Yahudiler olarak kabul edilmiş ve İsrail'i inşa eden ilk Yahudiler olarak tarihe geçmişlerdir. 2. göç dalgası ile Filistin'e gelen Yahudiler kurum ve kuruluşlar kurarak İbranice eğitim vermeye başladılar. Bu göç hem milliyetçiliklerini artırdı hem de devlet kurma yoluna girdiler.

I. Dünya Savaşı sonrasında Dünya Devletleri arasında bulunan İngilizler 1950'li yıllarda Filistin topraklarında mandacılığı başlattı. Bu durum 1948'li yıllara kadar devam etti. Yahudiler bu dönemde İngilizler, Almanlar ve Amerikalılarla mücadele ettiler. Amerika'nın göçmenlere uyguladığı sınırlamalardan dolayı seksen bini aşkın Polonyalı Yahudi göç etmek zorunda kaldı.

Adolf Hitler'in iktidarında Yahudi karşıtı eylemlerin çok olması, aşırı derece baskının olması sebebiyle Alman topraklarından iki yüz bini aşkın Yahudi göç etti. Bunların % 30'u Siyon Dağı denilen İsrail topraklarına geri kalan kısmı dünyanın farklı noktalarına göç etmişlerdir. 1948 yılında İsrail Devleti'nin resmi olarak kurulmasından sonra göçler devam etti. İlk yıllarda nüfus ve göçlere bakılırsa üç yüz binden fazla kişinin yerinin değiştiği görülmektedir.

İsrail'e yapılan göçler özellikle siyasi ve ekonomik sebeplerden yaşandı. Avrupa'nın istemediği fakat ekonomik gücünün istediği Yahudilerin göçü 1948'li yıllarda çok fazla olmuştur. 1948 yılında yüz bin Avrupa Yahudisi, 1949 yılında Türkiye'de yaşayan Yahudi cemaatinin büyük bir bölümü, aynı yıl içinde Yemen Yahudi cemaatinin hepsi göç etti. Kimi zamanlarda İsrail Devleti göçlerin çok olmasından dolayı "Seçici göç kotaları" politikaları uygulamak istese de belli bir zaman sonra bu politika tutmadı. Kuzey Afrika ülkelerinden 1950'den 1964'e kadar dört yüz bine yakın Yahudi göçü yaşandı. Bunlardan büyük bir kısmı İsrail topraklarına göç etti.

İsrail topraklarına üçüncü büyük göç ekonominin yanında coğrafi büyüme, siyasi ve askeri başarı getirdi. 1967 yılında altı gün savaşı ile SSCB, Romanya ve ABD gibi ülkelerden iki yüz elli bin Yahudi göç etti. İsrail Devletinin, Arap devletlerine karşı yapmış olduğu savaşlardan sağladığı başarılar göçleri tetikledi. Yahudi kesiminin büyük bir bölümü kendi topraklarında olmak istediklerini ifade ediyorlardı.

Küreselleşen dünya düzeninde Yahudi göçleri durmamış yedi yüz bine yakın Yahudi bölgeye göç etmiştir. İsrail sınırlarına en çok SSCB topraklarından göç yaşandı. Bu göçler içerisinde en büyük sorun yaratanlardan biri Etiyopya'dan elli bin Yahudi'nin göç etmesi oldu.

Dünyanın pek çok noktasından Yahudi toplumunun uğradığı zulüm, baskı üzerine başlattığı kutsal topraklara olan göçlerin genel sayısal değerleri şöyledir;

Yıllar	Dönemin Yahudi Nüfusu	Yahudi Göçmen Sayısı	Yıllık Göçmen Sayısı	Sadece göçten Kaynaklanan yıllık nüfus artış hızı
1882-1948	24,000	543,857	8.293	4.9
1948-1951	649,500	687,624	194,244	22.6
1952-1966	1.404.400	587,472	39,165	2.4
1967-1989	1.344.900	558,909	24,300	0.9
1990-1998	3.717.100	879,486	97,721	2.4

Tablo 1: 1982-1998 yılları arasında Yahudi nüfusu, göçmen sayısı ve artış oranı.

Likud Hükümeti artık göçlerin sınırlanmasını, şart koşulmasını istemeye başladı. İsrail Hükümeti de olayın farkındaydı. Çok fazla nüfus fayda değil zarar sağlayacaktı. Hükümetlerin en temel politikası Rusya'dan gelecek Yahudilere izin rahatlıkla verilmesiydi. Çünkü bu Yahudiler paranın kaynağı ve profesyonellik bakımından en iyi kesimdir. Bu kesim ile Siyonizm gelişebilir ve yayılabilirdi. Fakat diğer Yahudilere sınırlama getirildi.

7. ANADOLU TOPRAKLARINDA YAHUDİLER

7.1 ROMA DÖNEMİNDE YAHUDİLER

Anadolu topraklarında yaşayan Yahudilerin Anadolu'ya tam olarak ne zaman geldiklerine dair bilgi yoktur. Yapılan kazılarda Ege Bölgesi'nde M.Ö. 4. yy. da Yahudilerin yaşadıklarına dair bulgular tespit edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti sırasında Anadolu'da yaşayan Yahudilerin olduğu bilinmektedir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun Yahudilerden vergi aldığı, onları askerlikten muaf tuttuğu, olağanüstü durumlarda destek için vergi topladığı gibi durumlardan bahsedilir.

Konya, Fethiye, Tarsus, Urfa, Doğu Karadeniz gibi bölgelerde özellikle Roma döneminde Yahudilere ait Yahudi Mezar taşları ve sinagogların olması Anadolu topraklarında yaşadıklarını kanıtlamaktadır. Bizans Devleti'nin hâkimiyeti ile Anadolu'da yaşayan Yahudilere karşı düşmanlık, nefret artmıştır. Örneğin 2.Theodosius zamanında Yahudileri asimile etmek için Yahudilere ait sinagoglar yıkıldı, baskı altına alındılar, Purim Bayramları yasaklandı, Yahudilere ait ne varsa zarar verildi.

Roma Devleti 423 yılında Musevilere kısmi hak olarak ibadetlerini yapma hakkını verdi. Bizans topraklarında Yahudilere karşı zamanla politikaların değiştiği görüldü. Yahudilere yapılan iyiliklerin sonucunda Bizans Devleti, Tanrı tarafından cezalandırıldığını düşünüyordu. Ülkede bir sıkıntı olduğu vakit her şeyin sorumlusu Yahudiler olarak kabul edildi. 1347 yılında Anadolu'yu saran vebanın sorumlusu Yahudiler olarak kabul edilmiştir. İmparator Jean Paleolog ve Kantakuzen bu olayı “Tanrının Gazabı” olarak saydı. Böylece bu dönemde Yahudileri öldürmeye başladılar. Osmanlı öncesinde Anadolu'da yaşayan Yahudiler, Roma Devleti'nin hâkimiyetinde Anadolu'da yaşam sürdürmüşlerdir. Bunlara Ramayat denilirdi.

Bizans Devleti'nin politikaları imparatorlara göre değişkenlik gösterir. Özellikle kötü olaylar olunca imparatorlar faturayı kendilerinden ziyade başkalarına kesmeyi tercih ederlerdi. Bundan dolayı Yahudiler'in yaşadıkları ülkelerde büyük olaylar yaşanınca Yahudi toplumu suçlanmıştı. Bizans döneminde Yahudiler marangoz, deri, cam, bakır gibi işlerle uğraşırlardı.

7.2 SELÇUK VE ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİNDE YAHUDİLER

Tarihte ilk Türk-Yahudi münasebetleri Selçuklu Devleti zamanında günümüz Irak Devleti sınırları içerisinde oldu. Selçuklu Dönemi'nde Anadolu topraklarında Yahudi cemaatine ait çok fazla insan yoktu. Antalya'da bulunan ve etrafı surlarla çevrili bir Yahudi Mahallesi vardı. Anadolu kentlerinde çok fazla Yahudiye rastlanmadı. Ege adalarına yerleşmeye 11.yy.da başladılar. Adalarda yaşadıkları vakit geçimlerini sağlamak için Anadolu'nun iç bölgelerine doğru ticaret yapabiliyorlardı. Selçuk Dönemi'nde, Yahudilere vergi karşılığında örf ve adetleri, dinlerini rahatça yaşamalarına izin verildi. Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarları Tuğrul Bey, Alparslan, Sultan Melikşah zamanında Bizans ile yapılan savaşta Yahudiler Selçuklu kanadına geçti. Yahudi toplumu Türkleri, Bizans'a karşı savaşta desteklediler. Anadolu beylikleri döneminde özellikle Karamanoğulları hâkimiyetinde Konya'da, Hamitoğulları Dönemi'nde Antalya'da, Candaroğulları hâkimiyetinde Samsun ve Sinop'ta, Aydınoğulları beyliğine bağlı Tire kasabasında yaşayan Yahudi grupları yer almaktadır.

7.3 OSMANLI DÖNEMİNDE YAHUDİLER

Osmanlı coğrafyasında yaşayan Yahudiler demografik olarak toplumun %1'ini teşkil ediyorlardı. Osmanlı Devleti kurulduğunda Yahudi cemaati ile tanışmış ve onlara uygun politikalar belirlemiştir. Devletin sınırları genişledikçe Avrupa'da özellikle Macaristan (1376) Fransa (1394) topraklarından kovulan Yahudilerin büyük bir kısmı Osmanlı'ya geldiler. Osmanlı Devleti'nin özellikle kuruluş dönemi olmak üzere her dönem uyguladığı istimalet politikasından Yahudiler de nasiplendi. Hoşgörü, adalet ve din konusunda özgürlük politikalarının olması Yahudileri rahatlattı ve bu topraklara gelmelerini sağladı. Osmanlı Devleti bu duruma çok fazla ses çıkarmak istemedi. Çünkü ticaret bu kesime bırakıldı. Osmanlı'nın tabeası olan Türk vatandaşları askerlik ile ilgilendikleri için ticarete diğer kesimlere bırakıldı. Osmanlı Devleti yönetiminde Yahudiler sadece sıradan reaya olarak yaşamadılar. Devleti yönetecek kadrolarda olmak üzere özellikle ekonomiyi yönetecek kadrolarda yer aldılar. Reaya olarak yerleşen Yahudiler, Osmanlı devletine haraç vergisini verdikleri için Osmanlı sınırlarında rahatça yaşamalarına izin verildi.

Orhan Bey'in Bursa'yı fethetmesi ile Bursa'da yaşayan Yahudiler farklı şehirlere göç etse de padişahın daveti ile geri geldiler. Hatta Bursa'da Yahudilere bir mahalle ve ibadetlerini yapmaları için bir sinagog inşa etme izni verildi. Anadolu'nun yavaş yavaş Türk yurdu olması Yahudilerin heyecanlanmasına ve Osmanlı yönetimini beklemesine sebep oldu. Bunun en büyük sebebi Yahudilerin rahat ve özgür bir ortamda yaşam sürmek istemeleridir. II. Murat döneminde Yahudilere çok iyi davranmaya devam edildi. Osmanlı ordusuna dahil edildiler. Böylece Yahudiler de asker oldu.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u bir ticaret merkezi haline getirmek için Yahudilerin ticaretinden faydalanmak istemiş, bazı zamanlarda Yahudi toplumunun İstanbul'a yerleşmesi için zorunlu göç dahi uygulamıştır. Fatih Döneminde Yahudiler için gönderilen fermanında; Osmanlı padişahı Mehmet der ki: *“Tanrı bana birçok ülke bahşetti ve hizmetkârı Hz. İbrahim ile Yakup'un sülalesine sahip çıkmamı, kendilerine yiyecek vermemi ve onları himâyeme almamı bana emretti. Aranızdan kim, Tanrı'nın yardımıyla İstanbul'a başkente gelip yerleşmeyi, incirin ve bağın gölgesinde huzur içinde yaşamayı, serbest ticaret yapıp mal mülk sahibi olmayı arzular?”* (Rothschild, 2024) ifadelerini kullanarak Yahudilerden faydalanmak istemiştir. Yahudiler İstanbul'un fethinde Fatih'e yardımcı olmuşlardı. Bu yüzden Osmanlı Devleti göçü özendirmek için ev, arazi, vergi indirimi gibi ayrıcalıkları Yahudi toplumuna karşı

uyguladı. Fatih, Yahudi cemaatinin sinagog inşa etmesine sınır koymuştur. Fakat olan sinagoglar tadilat veya restore yapılabilir, evleri de sinagoga çevrilebilir kuralı getirmiştir. Fatih'in her cemaatin din ve yaşam özgürlüklerini serbest hale getirdiği buradan anlaşılmaktadır. Yahudi cemaatine özellikle saygılı olunmasını istemiştir. Bunun sebeplerinden biri Yahudilerin Hazar Devleti kökenli olmalarıdır. Türk Devleti soyundan gelmeleri öncelikli sayılmalarını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin millet yapısına göre Yahudiler diğer milletlerle aynı haklara sahip olsalar da 15. ve 16. yüzyıl sonrasında onlara daha fazla hak verilmiştir.

1492 yılında İspanya'da Yahudilere yönelik olan zorba, baskı durumu Osmanlı için dönüm noktası oldu. Elhamra Kararnamesi ile İspanya Kraliçesi ve yöneticileri Hristiyanlığı kabul etmeyen Yahudileri İspanya sınırlarından kovma kararı aldı. Dönemin hükümdarı II. Beyazıt Osmanlı Devleti'ne ait gemileri görevlendirdi. II. Beyazıt İspanya'da zulüm ve baskı gören mazlum halk olan Yahudileri kurtardı. Yetenekli kişilere özellikle sarraflık, para basımı gibi görevler verdi. Gelen Yahudileri Osmanlı'nın farklı yerlerine yerleştirdi. Sadece İstanbul değil, Selanik, Rumeli'nin bütün şehirleri, Bosna, Arnavutluk, Atina gibi şehirlere yerleştirildiler. Hatta Selanik, Dünyanın en iyi anakent şehri olmasını sağladı. Bununla kalmayıp Sicilya'da Portekiz'de yaşayan Yahudilerin kovulması ile Osmanlı Devleti sınırlarına geldiler. Yerleştirilen bölgelerden biri Afrika ülkesi oldu. 1492 yılından 1900'lere kadar yaşamlarını rahatça sürdürdüler. İtalya'nı Trablusgarp'ı kuşatması sonucunda Yahudilerin rahatı bozulmaya başladı. Avram Galanti eserinde "*Musevilerin Türkiye'de rahat yaşadıklarını*" ifade etti. Bu durum Yahudilerin yüzyıllarca sürece bağlılıklarının habercisi oldu. Göçlerle birlikte Osmanlı Devleti'nin sınırlarında Yahudi sayısı arttı. Yahudi cemaatinin üyeleri otoriteye bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde yaşamlarına devam ettirdiler. Osmanlı Devleti'nde Yahudiler kendi eğitim ve öğretimlerine önem verirlerdi. Varlıklarını devam ettirmek için dillerine ve kültürlerine sahip çıkıyorlardı. Özellikle İzmir'de yaşayan Yahudiler matbaayı Osmanlı'da kullanan ilk millet olarak tarihe geçtiler. Avram Galanti "*Yahudiler zulmetten nura, esaretten hürriyete kavuşmuşlardır. Yahudiler Türklere yalnız galip ve toprağın efendisi nazarıyla değil, kendi dinleriyle yakınlığı olan kardeş nazarıyla bakmışlardır*" (Galanti, 2023) ifadelerini kullanarak Türk milletinin ve devletin Yahudilere çok iyi davrandığını açıklamaktadır.

15. yy da İstanbul şehrinde yaşayan Yahudilere ait 50 farklı cemaat grubu vardı. Yahudiler tarafından kurulan cemaatlara Kehillah ve Hahambaşılık adı verildi. Osmanlı Devleti yönetiminde 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde yaşanan Çaldıran ve Ridaniye Savaşları ile Filistin'de Osmanlı hâkimiyeti sağlandı. Osmanlı hâkimiyetinde Filistin ve Kudüs

toprakları huzur, adalet, güven buldu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Yahudilere önem verilmeye devam edilmiş, Yahudilerin Osmanlıdan beklentisi bu dönemde de devam etmiştir. Adaleti, hoşgörüsü ve Yahudilere ilgisinden dolayı Kanuni'yi Hz. Süleyman'a benzetenler oldu. Rodos adası fethedildikten sonra buraya Yahudi cemaatine mensup kişiler yerleştirildi. Bunlardan biri Galanti Ailesi'dir. Haim Galanti, zengin bir iş adamıydı. Açtığı iş yerlerine Türkçe isimler veren devlete bağlı bir kişiydi. Başta Galanti ve Yahudi önde gelen kişileri Osmanlı'nın kötü zamanlarında yardım kampanyalarının başını çekiyordu.

Gerileme Dönemi'nde Osmanlı'nın ekonomik krizi her alanı olumsuz etkiledi. Özellikle sınırların çok hızlı büyümesi ve Osmanlı'nın bu durumu idare edememesi ekonomik sıkıntıları beraberinde getirdi. Bu krizden Yahudiler de etkilendi. Bu dönemde Avrupa'ya Hristiyan göçleri yaşanırken Avrupa'dan Anadolu topraklarına özellikle Filistin Bölgesi'ne Yahudiler göç etti. Gerileme Dönemi'nde özellikle yeniçerilerin baskıları, usulsüzce vergi toplamaları, yöneticilerin baskıları, uzun süren savaşların olması gibi durumlardan dolayı etnik grupların çoğu bunlardan etkilenip isyan girişimlerine destek verdiler.

Avrupa'da yaşanan 1789 Fransız İhtilali'nin sonucunda Milliyetçilik akımının getirdiği isyanlara Yahudiler destek vermemiş, Osmanlı Devletine güvenmeye devam etmişlerdi. II. Mahmut zamanında, Vaka-i Hayriyye olarak bilinen olayda Yeniçeri Ocağını kaldırması sonucunda Yahudiler bu duruma çok mutlu oldu. Çünkü Yeniçeri Ocağı'na bağlı askerler kafalarına göre hareket edip vatandaşları haraca bağlamışlardı.

Dağılma Dönemi'nde Osmanlı yönetimi bozulmaya başladı. Kavalalı Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa'nın Filistin'i işgal etmesiyle otorite bozuldu. 1840'lı yıllara kadar Katolik ve Protestan misyonerler bu topraklarda cirit atmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti dağılmasını engellemek için 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nı yayınlanması ile tabeaya bakış açısı değişti. Osmanlı Devleti ilk yüzyıllarda dine dayalı politika belirleyerek toplumu ona göre ayırmıştır. Toplumun giyim kuşamına kadar belirlediğinden giyim şeklinden halkın hangi dine mensup olduğu belli oluyordu. Fakat yayınlanan Tanzimat ve Islahat Fermanı ile bu anlayış değişti. Etniği, dini, dili ne olursa olsun herkes Osmanlı vatandaşı sayıldı. Çünkü Osmanlı yöneticileri dağılan devleti kurtarmak ve eski konumuna getirme amacına girdiler.

1853-1856 Osmanlı-Rusya arasında olan Kırım Savaşında Osmanlı'nın yenilmesi ile başlayan süreçte sadece Türk ve Müslümanlar değil Yahudi cemaatleri de Anadolu'ya göç

etmeye başladılar. Yahudiler sadece Anadolu'nun bir noktasına göç etmediler. Özellikle kutsal topraklarda Rişon Lezyon adlı ilk yerleşim yerlerini Filistin'de kendilerine kurdular.

II. Abdülhamit Dönemi'nde Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesi sadece tarım, ticaret yapmak için değil, büyük ve bağımsız bir devlet kurmak istedikleri içindir. 1896 Yılında Theodor Herzl kaleme aldığı "Der Judenstaat" eserinde Yahudi yurdunun kurulmasından bahsetti. Yahudiler bu hedefle fazla toprak elde etmek için kendi aralarında 1898 yılında *Yahudi istimlak Bölgeleri Bankası* ve *Milli Yahudi Bankasını* kurdular. Yahudiler bu bankalarla Filistin'de toprak satın alacaktı.

Osmanlı Devleti bu duruma engel olmak için Hakan-ı Nezareti adlı bir kuruluş oluşturdu. Yahudilerin faaliyetlerini engelleyici politikalar ortaya koydu. Avrupalı devletler bu durumdan faydalanmak istediler. Yahudilerin İsrail topraklarında mülk edinmelerini sağlayan adımlar atıldı. Amaç Osmanlı Devleti topraklarının dört bir yanını kuşatıp ona göre işgal etmektir. Mutlu, huzurlu yaşayan Yahudiler de Osmanlı Devleti'nin emellerine destek oluyordu. Osmanlı Devleti bölgeye Yahudilerin girişini sınırlandırdı. Kudüs topraklarına gidip hacı olmaları için verilen süre üç aydır. Yahudilerin bu topraklarda daha fazla kalmaları engellenmişti. 1883'te irade-i seniyye kanunu ile Yahudilere mülk alım-satımı durduruldu. Yahudiler bu duruma çok sinirlenince II. Abdülhamit'ten kurtulmak istediler. Ona karşı Jön Türklerden Emmanuel Carasso'nun desteğini alarak II. Abdülhamit'ten toprak talep ettiler. 1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletine ait gizli belge ve bilgileri savaş anında İngilizlere verdiler. Savaş sırasında asırlardır yaşadıkları devlete ihanet ederek kendilerinin istenmeyen ırk olarak anılmasına razı oldular.

İKİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE DIŞINDA YAŞAYAN TÜRK YAHUDİLERİNİN DURUMU

Türkiye; Türk Yahudileri içerisinde Avrupa'ya, Balkanlar'a, Türkistan'a, Asya'ya göç edenleri takip etmekte ve onları koruyup kollamaktaydı. Avrupa'da özellikle Fransa, Almanya, Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar gibi ülkelerde yaşayan Türk Yahudileri olmak üzere Yahudilere soykırım, sürgün, katliam, 2.sınıf insan muamelesi yapıldı. Türkiye bu süreçte Türk Yahudilerinin korunması için ülkeler arasında sürekli diplomasiyi kullandı. Girişimleri sadece Türk Yahudileri ile sınırlı kalmıştı. Türk olmayan Yahudiler hakkında Türkiye'nin hiçbir tasarrufu yoktu. Türkiye kendi hukuku ve uluslararası hukuka göre hareket etmekteydi. Türk olmayanlar için konsolosluklarda girişimde bulunmamaktaydı. Çünkü böyle bir durum yaşanırsa konsolosluktaki sorumlu görevden alınabilirdi.

Türk Yahudilerinin yaşadığı Fransa ve Almanya Hükümetleri tarafından alınan kararlarda ekonomide Yahudilerin etkisinin azaltılması isteniyordu. Fransa'da bunun için derhal 2 Haziran 1941 tarihinde Ekonomiyi Aryanlaştırma İdaresi, Yahudi İşleri Komiserliği, Yahudi Sorunları İnceleme Enstitüsü kurularak Yahudilere karşı yazılar yazılmaya başlandı. Türk Yahudiler dahil tüm Yahudiler olmak üzere mallarını beyan etmek zorundaydılar. Türk Yahudileri kendilerini tehlikede gördükleri an konsolosluğa başvuru yapıyorlardı. Kendilerini böyle zamanlarda Yahudilerden ayırıyorlardı. Türkiye konsolosluklar aracılığı ile "*Türk Yahudilerinin üzerindeki Türkiye hakları saklıdır*" ibaresini devletlere benimsetmek istemiştir. Bu durum devletler tarafından çoğu zaman kabul edilmemiştir. Avrupa'da Yahudiler için 'avlanma' üzerine politika benimsenmişti. Mallarına el koymalar, toplum içerisinde farklı tanımlamalar yapılması, toplama kamplarına alınmaları ve sürgün edilmeleri gibi politikalar bunlardandır. Avrupa'ya göç eden Türk Yahudileri geri dönmek istedikleri vakit Türkiye üstüne düşeni yapmıştır. Yahudilerin geride kalan mallarını almak içinde ayriyeten mücadele etmiştir.

Türk Yahudileri, Anadolu'da yaşadıkları bölgelerden göç etmeleriyle Türk Yahudisi ismini almışlardır. İstanbul, İzmir gibi şehirler olmak üzere Doğu'da yaşayan Türkiye Yahudileri Türkiye'den İsrail'e, ABD, Arjantin, Kanada, Fransa gibi ülkelere göç etmişlerdi. Türkiye'den sayı olarak en çok İsrail Devleti'ne yerleşmişlerdir. Göç ettikleri yerlerde Türkçe ve Ladino dillerini kullanmaktadırlar. Yeni kuşak gençlerin Türk kültürünü yaşamaktan uzaklaştıkları görülmektedir. Türk Yahudilerinin yaşadıkları ülkelerde devlet politikaları ile toplumun

etkilenmesi sonucunda Yahudilere karşı antisemitik politikalar uygulanmıştır. Türk Yahudileri Avrupa'da yaşadıkları zaman farklı kültürden geldikleri için Seferad Yahudileri ile ters düşmüşlerdi.

Türk Dünyasına ait Kafkasya ve Azerbaycan ülkelerinde yaşayan Türk Yahudileri için “Dağ-Kafkas Yahudileri” gibi tabirler kullanılmaktaydı. Dağ Yahudilerinin ana dilleri Cuhuri ve Tatça'dır. Azerbaycan'da Quba ve Kırmızı kasabalarında nüfus olarak çok fazla yaşamaktadırlar. SSCB'nin dağılması sonucunda zorluk çekmişler, sayıları gittikçe azalmıştır. Özbekistan bölgesinde yaşayan Türk Yahudileri “Buhara Yahudileri” olarak yaşamlarına devam etmektedirler. Farsça, Özbekçe ve diğer Türk dillerini kullanmışlardır. Buhara'da yaşayanlar bölgenin gelişmesi için çabalamış ve kültür birliği oluşturmak için mücadele etmişlerdir.

Günümüzde Kırım bölgesinde yaşayan Türk Yahudileri “Karai” adını taşımaktadır. Karailer “okuyanlar, kutsal yazılara bağlı olanlar” anlamına gelir. Kendilerine has kültürlerinin, yaşantılarının olduğu bu mezhep grubu Hazar Türklerinin torunları olarak bilinmektedir. Türk kökenli olan Karailer, Tevrat'ı kabul etmiş, Talmud'u reddetmişlerdi. Özellikle Kırım bölgesinde yaşayan Karai Türklerinin sayısı gittikçe azalmaktadır. Yahudi cemaatleri ve örgütleri Karailere Siyonizm'e bağlı olmadıkları için destek vermemişlerdi. Karailer Musevi inancına mensuplardı. Kırım Tatarca'sı, Karayca dilini kullanmışlardı. Günümüzde Karayca, UNESCO tarafından tehlike altında olan diller arasında kabul edilmektedir. Kırımçaklar olarak da bilinirler.

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE YAHUDİLER

Günümüz Türkiye Yahudileri bugünkü yaşadıkları coğrafyalara ilk olarak Osmanlı Devleti'nde II. Beyazıt Dönemi ve sonrasında yerleşmeye başladılar. Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulduğu vakit mutlak monarşi sistemini terk etmek istedi. Bunun yerine batıya yakın olan parlamenter sistemi benimseyince Yahudiler mutlu oldu.

Lozan azınlıkların teşkilatlar kurmasına sıcak bakmıyordu. Basında, medyada, kamuda her alanda azınlıkların ayrı haklara sahip olmalarına engel olmak istiyorlardı. Devlet homojen bir toplum oluşturmak istedi. Bu sebeple dil birliği sağlamak için “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları ile etnik gruplara telkinlerde bulundular.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu yıllarda 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile artık tebaadan vatandaş anlayışına geçildi. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Savaşı verdiği vakitlerde Yahudiler, Ege ve Marmara Bölgeleri'nde yaşıyorlardı. Burada ticaretlerine devam edip savaşı takip ettiler. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye Cumhuriyeti'ne destek verme cesaretine dahi girdiler.

Yeni kurulan devletin çok uluslu yapısı bozulmuş ve millet sistemine bakışı değişmişti. Yahudi toplumu yeni Türk Devleti ile umutlarını artırmış ve Türkiye Cumhuriyeti'ni desteklemişlerdi. Tabii anlayışından uzaklaşıp vatandaş anlayışı ile hareket edilmesi Yahudilerin Kurtuluş Savaşı'nı destekleme kararını almalarında etkili oldu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yahudilerin destek vermesi Türk Devleti tarafından memnuniyetle karşılandı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk İzmir'de yaptığı açıklamada; *Bu memleketin ve bu devletin hakiki dayanağına daima iyi, yüksek, saygılı duygularla uygulanmış günleri ve hareketleri ile daima bu duygular içinde geçmiş bulunan ırkların aynı dinden olması şart değildir. Misal Musevi vatandaşlarımız gibi... Şüphesiz ki Musevi vatandaşlarımız hiçbir vakitte bu memlekette olduğundan daha çok refah ve saadete malik olmazlar. Şimdiye kadar böyle olmuştur. Yeni Türkiye bu suretle kendilerine daha çok İnanırdırıcı ve emniyet verici olur. Diğer unsurlara Gayrimüslim unsurlara da eşit davranıldığı görülecektir.* (Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945, 1999). Atatürk'ün Yahudi vatandaşları hakkında diğer bir açıklaması; *"Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı gözüyle bakmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?"* (Kocatürk, 1999) şeklindedir. Gazi'nin bu açıklamaları ve Yahudilere olan destekleri Türkiye Yahudilerini hoşnut etti. Türkiye Yahudileri Atatürk'e olan saygı ve minnetlerini hala korumaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudi nüfusunun azalmasına sebep olan durumlar yangınların olması, ekonominin bozulması, İsrail Devleti'nin kurulması, Antisemitizm olayları, salgın hastalıkların olmasıdır. Yahudilerden ülkede kalanlar ise yeni kurulan devlete güvenmiş, duruma adapte olmaya başlamıştır. Fakat inkılaplar ve yapılan değişiklikler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıkları kendi vatandaşı olarak görmesi dil, kültür alanında mini asimile yapması olarak kabul edilir.

Yahudi fikir hayatına yön veren önemli şahsiyetlerden Davit Fresko 27 Ekim 1922 tarihinde yayınlanan El Tyempo adlı gazetesindeki “Yeni Dönemin Eşiğinde” başlıklı yazısında şu cümleleri kullanmıştır; *“Yahudiler 400 yıldır Türkiye’de yaşıyorlar bu uzun yıllar içinde din özgürlüğü, adalet ve hoşgörü buldular. Bütün arzumuz kutsal ve sevgili vatanımızın her alanda ilerlemesini görmektir. Vatanımıza içtenlikle bağlıyız, hiçbir art düşüncemiz yoktur. Bunu dinimiz emreder. Yahudinin temel ilkelerinden biri olan, Yaşadığım ülkenin yasaları yasalarımıdır. Biz yeni açılan bu dönemdeki gelişmelerle ilgilenmeliyiz ki görevlerimizi yerine getirelim. Çünkü biz bu vatanın çocuklarıyız.”* (Basalel, 2014) cümlelerini kullanmıştır.

Yahudiler asırlardır Osmanlı Devleti tarafından önemli makamlara getirilmişti. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında özellikle savaş dönemlerinde 1.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı devam ederken cephe gerisinde Türk ordusuna destek olanlar arasında, Örneğin Dr. Bensusen Özgün Brudo gibi kişiler cephe gerisinde tedavi konusunda yardımcı oldular. Lozan görüşmeleri sırasında Yahudi toplumu Türkiye Devleti’ni destekledi. *Yunan işgalleri sırasında Türkiye Yahudileri Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlılıklarını sürdürdüler. Yunanlıları desteklemediler. Bu davranışlarından dolayı Atatürk, Bursa Musevi cemaati Başkanı David Saban’a teşekkür etti.* (Basalel, 2014)

Yeni devletin Yahudileri ve diğer azınlıkları aynı kefeye koyması Yahudilerin de eski konumlarını bitirdi. Devlette Yahudilere görev verilmedi. Yahudiler kalan boşluklarda özellikle ticaret alanlarında kendilerine yer buldular. Yahudiler 1942’de Varlık vergisinin konulmasını büyük bir hüsrarla karşılamıştı. Bu durum Yahudilerin göç etmesine kadar sürmüştür. Yahudiler ve tüm diğer din gruplarının vereceği vergiler komisyonlar tarafından belirlenmiştir. Komisyonla belirlenen bu vergiler, Yahudilerin orta çağda verdiği vergilere benzetilmiştir.

Yahudiler nezdinde olumsuz olarak görülen bazı olaylar yaşandı. Antisemitik yazılar, Gayrimüslim erkeklerin zorla çalıştırılmaları, 1934 Trakya olayları, Türkçe konuş kampanyaları, Varlık vergisi gibi olaylar Yahudi toplumun üzülmeye sebep oldu.

1949 yılında İsrail Devleti’nin kurulması Türkiye’deki Yahudilerin büyük bir kısmının göç etmelerini sağladı. Bu da Türkiye için olumsuz bir durumdur. Cumhuriyetle birlikte azınlıklar özellikle Yahudiler devlet kademlerine alınmadı. Bu duruma karşı gelerek düzenlenmesini isteyen Yahudilerin açıklamaları; *“Osmanlı Devleti döneminde nazırlık yapabilen Yahudiler, CHP Hükümeti ile üvey evlat konumuna geldiler.”* (Arslan Z. , 2019)

şeklindedir. Türkiyeli Yahudilerin bunu düzeltilmesini istediler. Türkiye Cumhuriyeti'nde çıkarılan Varlık Vergisi ile Yahudiler iyice sıkıntıya girdiler. Bazı Yahudiler, 4-5 kişinin zengin olmasının tüm Yahudileri etkilediğini bu yanıltan dönülmesi gerektiğini ifade ettiler. DP Lideri Adnan Menderes bu vergiyi kanundan kaldırdı. Geri iade edileceğine dair açıklamalar yapıldı. Yahudilere yakın olan dönem manşetlerinde bu durum çok yazıldı. Adnan Menderes ve Celal Bayar yönetimlerinin azınlıklara karşı tutumları daha ılımlı ve olumlu bir seyir aldı. DP Hükümeti Musevi cemaatlerin faaliyetlerine katılıp destek dahi veriyordu.

Moiz Kohen olarak bilinen fakat ismini değiştiren Tekin Alp; *“Türkiye’ye yapılacak olan göçün Yahudiler için ne tür avantajlar içerdiğini açıklamış ve öncelikle Türkiye’de Yahudiler açısından bir antisyonizm tehlikesi olmadığını vurguladı. Yahudilerin asimile olmadan kendi varlıklarını koruyabileceğini Yahudilerin Yahudi olarak kalabileceklerini”* (Turhan, Türkiye’de Yahudi Modernleşmesi ve Tekin Alp (Moiz Kohen), 2017) ifade etti. Tekin Alp eserinde; *“Yahudilerin yeni dönemde karşılaştıkları ulus devlet olgusuna uyum sağlayabilmeleri için gerekli ilkeleri Eski Ahit’teki Evamir-i Aşare’den ilhamla sıraladı; Adlarınızı Türkleştirin, Türkçe konuşun, Havralarda duaların bir kısmını Türkçe okuyun, okullarınızı Türkçeleştirin, çocuklarınızı Türk okullarına gönderin, memleket işlerine karışın, Türklerle düşüp kalkın, cemaat ruhunu kökünden söküp atın, milli iktisat sahasında görevinizi yapın ve hakkınızı bilin”* (Turhan, Türkiye’de Yahudi Modernleşmesi ve Tekin Alp (Moiz Kohen), 2017) açıklamalarını yaparak Türkiye Cumhuriyeti’nin yanında olduklarını ifade etti. Türkiye Yahudileri Cumhuriyet kurulduktan sonra özellikle kendi adlarını, dillerini değiştirerek devletin sistemine adapte oldular.

Türkiye Yahudilerinin yaşadıkları Türkiye coğrafyasında en büyük sıkıntıları ekonomik sorunlar ve kimlik sorunu oldu. Türkiye Yahudilerinin yaşadıkları bu sorunların temel sebebi Türk olarak kabul edilmemeleridir. Türkiye Yahudilerinin ülkedeki nüfusunun gittikçe azalmasını etkileyen en önemli faktör Türkiye’de olan Yahudilere karşı yapılan antisemitik davranışlardır. Bu davranışlar geleceğin gençlerinin devlete karşı güven durumunun zedelenmesine sebep oldu. Bu durum Türkiye’de rahat yaşamalarını engelledi. Türkiye Yahudilerinin ülkemizde parti üyelikleri yok denecek kadar azdır. Fleminger 2003 yılında bu konuda; *“Yahudiler mi? İstanbul kent planlamacısı Mete Tapan’ın bir an için düşünmesi gerekmişti. “Orada oldukları biliniyor; ama nüfusun yüzde 1’ini bile meydana getirmiyorlar. Nasıl oy kullandıklarını veya nelerle ilgilendiklerini kimse bilmiyor. Hesaba katılmıyorlar.”* Çünkü partilileşmenin biat kültürünü getirdiğini biliyorlardı. Parti anlayışının gençlerin önünü

kestiğinden aktif olarak siyaset yapmadılar. Türkiye’de yaşayan Yahudiler bir dönem CHP çatısı altında siyaset yapsalar da uzun sürmedi. Partiye üye olmayan Türkiye Yahudileri yerel ve genel seçimlerde hakları olan oy hakkını kesinlikle ihmal etmeyen bir etnik gruptur.

Türkiye’de yaşayan Yahudi aileleri çocuklarının sosyalleşmeleri, kendilerine Yahudi gençleri bulmak ve kültürlerini tanımalarını sağlamak için 1970-1980 li yıllarda dernekler kurdular ve gençler bu derneklere gittiler. Yahudi toplumu ve önde gelen liderleri Türkiye’nin Atatürk inkılaplarına ve çağdaş seviyeye yükselmesi için AB sürecinde ellerinden geleni yaptılar.

Yahudiler’in yaşadıkları 1934 Trakya olayları, 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları, Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası, devlet memuru yapılmamaları, Milli Selamet Partisi’nin antisemitik tutumları, basın grubunun Yahudiler üzerinde baskıları gibi durumlar kimi zamanlarda Yahudileri içe kapanık hale getirdi. Yahudilerin yaşananlardan dolayı içe kapanmaları olumsuzlukları beraberinde getirdi. Çünkü bu durum kendilerini anlatmalarına engel oldu. Yahudilere yapılan bu uygulamalar antisemitizm olarak kabul edildi. Bu uygulamalar Türkiye Yahudilerini haklı göstermektedir. Çünkü yaşanan olaylardan Türkiye Yahudileri çok etkilendiler. Şiddetin olması, kabul edilmemişlik Türkiye Yahudilerini yıprattı. Yahudi liderlerinin fikriyatında Türkiye’de antisemitik tutumu sergileyen faktörler şu şekilde sıralandı;

Kanaat Önderleri	Toplum	Hükümet (Siyasal Partiler)	Alt Toplumsal Gruplar (Radikaller)	Medya	Kişisel
1				1	
2					1
3				1	
4		1	1		
5	1		1		
6		1	1		
7			1	1	1
8		1	1		
9		1	1		
10		1	1		
11			1	1	
12			1		
13			1	1	
14		1		1	
TOPLAM	1	6	10	6	2
ORAN(%)	7.1	42.8	71.4	42.8	14.2

(Koç M. B.,

Atatürk'ün Vatandaşlık Anlayışı ve Günümüzde Yahudiler, 2012)

Tablo 2: Yahudilerin Göç Sebepleri Olarak Görülen Durumlar

Türk Yahudileri 1992 yılında 500. Yıl Vakfını kurarak kendi benliklerini tanıtmak, kendilerini korumak, itibarlarını kazanmak, Yahudiliği anlamak ve anlatmak üzere faaliyetlerini gerçekleştirdiler. 500.yıl Vakfını Naim A. Güteryüz yaptığı röportajda bu şekilde açıkladı; *“Yahudilerin şeytan olduğuna inanmış insanlar var. Bu aslında ignorance (bilgisizlik) sonucu. Bilmediği için bir şeyi, kendisine söylenenleri kabul ederek de antisemit düşünceler olabilir. Türkiye’de bu konuda bir eğitim olmadığı için, bilgisizlik vardır. Türkiye’de antisemitizm yoktur, antisemitler vardır. Türk Yahudileri başkadır, İngiliz Yahudileri başka, vakfın asıl amacı Yahudiliği anlatmaktır.”* (Turhan, Türkiye’de Yahudi Modernleşmesi ve Tekin Alp (Moiz Kohen), 2017) Açılan vakıf ile Türkiye’de Yahudileri anlamada, Türkiye’yi uluslararası alanda tanıtmada faaliyet yürüttüler.

2.1. 1934 TRAKYA OLAYLARI

İki dünya Savaşı arası dönemde totaliter rejimler yönetiminde Almanya’nın Nazi anlayışı, İtalya’nın Faşizm anlayışı dahil olmak üzere Yahudiler tarih boyunca sevilmeyen, hor görülen, istenmeyen bir etnik grup olarak tarihe geçti.1930’lu yıllar Yahudiler için karanlık çağ olarak görüldü. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında yaşadığı toprak kayıpları sonucunda Anadolu’ya pek çok bölgeden göç edenler oldu.

Osmanlı’nın son yaşadığı Balkan Savaşları, 1.Dünya Savaşı, Milli Mücadele sürecinde yaşanan Kurtuluş Savaşı’ndan sonra yaşanan göçler, İtalya’nın Faşizm anlayışı ile işgal tehditleri Türkiye başta olmak üzere pek çok devleti tedirgin etti. Türkiye bu durum karşısında tedbir aldı. Marmara Bölgesi’ni silahlandırdı. Tehcir Kanunu sonucunda yaşanan Ermeni meselesi sonucunda boşalan bölgelere Yahudiler yerleştirildi. 1930’lu yıllarda basında mini antisemitik yazılar yazılması kargaşanın başlangıcı olarak kabul edildi. Vatandaş Türkçe konuş kampanyası ile başta Yahudiler ve Rumlar protesto edildi.

Trakya olayları Yahudilerin, 1934 yılında yaşanan olayların ardından Çanakkale, Trakya şehirlerinden şiddet ve baskı ile kovulmalarını ifade eder. 3-5 Temmuz 1934 tarihinde bölgede yaşayan Yahudiler, Türkler tarafından uyarılmaya başlandı. Özellikle evlerini, iş yerlerini bırakıp gitmeleri için sürekli tehdit edilmeye başlandılar. Türkiye Yahudilerine tehdit ve çıkan olaylara karşı vali ve CHP bürosuna başvurmaları sonucunda kısa süreli polis desteği verildi. Polis desteği bitince Türkiye Yahudileri tekrar tehdit edilmeye başlandı. Türkiye Yahudileri artık göç etmenin zamanı geldiğine inanıyorlardı. Trakya Bölgesi özellikle Edirne, Çorlu,

Lüleburgaz, Babaeski gibi yerlerde yaşayan Yahudiler göç etmek zorunda bırakıldılar. Yahudiler göçlerini özellikle İstanbul ve Filistin Bölgesi'ne yaptılar. Trakya olaylarında Yahudi vatandaşlarına yapılan saldırılar ve baskınlardan sonra Trakya yerel gazetesi Yeşilyurt'ta "*Trakya olaylarında Musevi vatandaşların kabahati yok mu?*" haberini yayınladı. Bu haber Yahudiler tarafından kabul edilmemiş ve habere karşı açıklamalar yapılmıştır. Yahudi nüfusunun tam olarak ne kadar göç ettiği bilinmese de 13.000-15.000 arasında rakamların olduğu bilinmektedir.

Trakya'da bu olaylar sonucunda Yahudi nüfusu azaldı. Ayhan Aktar bu olayı şu şekilde açıklıyor; *Yaşanan bu olayların hazırlanmasında ve gerçekleşmesinde yabancı güçlerin etkisi olduğunu belitti.* (Aktar, 2000). Türkiye'nin itibarı uluslararası alanda zarar gördü. Devlete karşı güven azaldı. Olaylar uluslararası alana yansdıktan sonra Türk Hükümeti düğmeye bastı. Resmî açıklamalara göre bu duruma olaydan 12 gün sonra müdahale edilerek devlet kontrolü sağlanmaya çalışıldı. Savcılık tarafından yapılan soruşturma esnasında devlet görevlilerinin de ismi geçti. *Dönemin emniyet müdürü, jandarma komutanı görevden alınmış, belediye başkanı istifa ettirilmiş ve bu olayların başlamasında ki büyük etkenlerinden biri olan dergiler kapatılmış ve suçlular çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.* (Aydoğan, Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları, 2018) Güvenlik güçleri yaşanan bu hadiseleri bastırmak yerine sessiz kalmayı tercih etti. Türkiye Yahudileri arasında dönemin milletvekili Dr. Samuel Abrevaya, Trakya olayları hakkında yaptığı açıklamada Türkiye Devleti'nin kabahatinin olmadığını, devletin üstüne düşen görevi yaptığını söyleyerek Türkiye'nin yanında yer aldı. Yaptığı açıklama; *"Evet Trakya'da bazı münferit eşhas halkı kışkırtmak suretiyle bir Yahudi aleyhtarlığı hareketi doğurmak istemişlerdi. Fakat büyük bir ciddiyet ve süratle hareket etmesini bilen hükümet, en doğru tahkikatın yapılması için, hadise mahalline Cumhuriyetin Dâhiliye Vekilini yolladı. Vekilin hadise etrafında neşretmiş olduğu rapor adalettteki bir taraflığın şaheseridir. Vekil, tahkikatı sonunda mahallin polis müdürünü ve bazı diğer memurları azledildi. O gün bugün bütün Yahudiler ocaklarına dönmüşler ve sulh ve sükun içinde yaşamaktadırlar"* ifadelerini kullanarak yapılanların Türkiye Yahudilerini devlete karşı olumsuz duygularının olmaması için mücadele etti. Milletvekili olan Abrevaya, Trakya olayları akabinde *"İsrail'in ehemmiyetli bir diyar"* ifadelerini kullanması Almanya'da Nazilerin baskıları ve Trakya'da yaşanan olaylardan dolayı göç edeceklere bir kapı aralamıştır.

Dönemin kaynaklarına bakıldığı vakit devletin ve hükümetin olayın dâhili olup olmadığı akıllarda kaldı. Türkiye Yahudilerinin ortak düşüncesi devletin bu olaylara müdahalesinin

olmadığıdır. Özellikle bu olaylarda yerel yönetimlerin zafiyeti vardı. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü arasında ilk ciddi tartışmanın bu olduğu söylenir. Tartışma ile kalınmamış görevden almalar dahi olmuştur. Türkiye’de yaşanan bu olay antisemitizme dayalı ilk ciddi olay olarak kabul edilir. Trakya Olayları yaşandığı günden bu yana olayların kimler tarafından çıkarıldığı bilinmemektedir. Trakya halkı bu olaylara ‘La Furtuna’ yani ‘Fırtına’ adlandırmasını yapmıştır. İsmet İnönü meclis konuşmasının ardından hemen bölge yetkililerine 3-4 Temmuz 1930’da talimat içeren mektup ve belgeler göndermiştir.

Başvekil İsmet İnönü, : “Trakya Umûmî Müfettişliği’ne, Bazı vilâyetlerdeki Yahudilerin hicret etmekte veya hicrete hazırlanmakta olduklarını haber alıyorum. Yahudilerin eğer bu hareketleri bir tertibin neticesi ise böyle bir tertibi asla kabul edemeyeceğimi vaktiyle bildirmeyi vazifeden sayarım...Madun memurların veya hususî teşekküllerin tertiplerin veya arzuların memleket idâresinde kendi telakkilerini hükûmete emri vakî olarak kabul ve tatbik ettirmelerini asla kabul edemem, eğer bunun aksine vaziyetler varsa acele tashih olunması lazımdır. Trakya Umûmî Müfettişliğine Bursa, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, İzmir vilâyetlerine yazılmıştır.

Başvekil

İsmet (Aydoğan, Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları, 2018)

2.2. TÜRKİYE’NİN İSRAİL’İ TANIMA SÜRECİ

1939-1945 yılları arasında olan 2.Dünya Savaşı sırasında batı bloku komünizme ve SSCB’ye karşı mücadele etti. Türkiye komünizmi istemediği için ABD tarafından olan batı blokunu seçti. Batı blokunun lideri ABD, Yahudilerin Filistin topraklarında devlet kurmasını destekliyordu. Çünkü ABD sınırlarında bulunan Yahudi lobileri ve Yahudilerin ekonomik olarak güçlü olmalarından dolayı bu kesimi kullanmak istiyordu. Türkiye Batı bloğuna yakın politikalar uygulamaya başladı.

ABD’nin İsrail politikasına karşı Türkiye herhangi bir tepki vermiyordu. Türkiye, İsrail konusunda denge politikası ile iki taraf olan Arap ve Yahudileri küstürmek istemiyordu. Türkiye bu politika ile Araplara sırtını dönmek istemedi. Türkiye, İsrail politikasını dikkatli takip ediyordu. Dikkat etme sebepleri; Filistin topraklarında kaosun, sıkıntının, savaşın çıkacağına inanması, barışın zedeleneceğini düşünmesi, SSCB’nin Komünizmi İsrail

topraklarında yaymak istemesi gibi sebeplerdi. Bu olaylar Türkiye'nin İsrail'i tanımayı geciktirdi. İsrail Devleti'nin kuruluşunda Türkiye'nin uyguladığı politikalardan biri bekle gör politikasıydı.

İsrail, BM Genel Kurulundaki 181 sayılı karar paralelinde 14 Mayıs 1948 yılında kuruldu. ABD kurulduktan 11 dakika sonra, SSCB ise 3 gün sonra İsrail'i tanıdı. Devamında Guatemala tanıdı. Araplar olan bu duruma karşı ayaklanmalar çıkardılar. İngilizler bu duruma sıkıldı ve ülkede kendi sorunları arttığı için İngiltere Filistin'den askerlerini çekti. Arap ve Yahudileri kendi hallerine bırakır.

İsrail'in kuruluş ilanı şu bildiri ile duyurulmuştur; *“İsrail toprakları Yahudi halkının doğum yeridir. Bu tarihsel bağla hareket eden Yahudiler yüzyıllar boyunca babalarının toprağına dönebilmek için ve tekrar devlet olabilmek için çaba harcadılar. Son yıllarda kitleler halinde buraya döndüler. Ülkenin bütün sakinlerine ilerlemenin nimetlerini getirdiler ve bağımsızlığı kazanacağı günü bekletiler. Bu nedenlerle Mediat Yisrael (İsrail Devleti) adı verilmek üzere Filistin'de Yahudi Devleti'nin kurulduğunu ilan ediyoruz.”* (Arı, 2005)

BM tarafından Filistin topraklarında olacak düzeni kurmak adına taksim planı ortaya çıktı. Filistin'in % 56.47 sinde Yahudi Devleti, %42.88 inde Arap Devleti kurulma kararı çıktı. Bu karara başta Türkiye karşı çıktı. Taksim planı yayınladıktan sonra plana basında genişçe yer verildi. Mümtaz Faik 16 Ekim 1947 Vatan gazetesindeki yazısında; *“Filistin'in Taksim meselesi ortaya atıldıktan sonra Arap âleminde büyük bir kaynaşma yaşamıştır. Arap liderlerinin evvela Beyrut'ta sonra Amman'da yaptıkları toplantılarla dava daha çok geniş ve pürüzlü bir manzara almıştır. Arap liderleri Filistin sadece bir Arap Devleti halinde kurulmasını ve Yahudilerin eğer kalırsa, bu devlet içinde azınlık halinde bulunmasını istemektedir. Araplara göre bunun dışında Filistin için bulunacak herhangi bir formül Orta Şarkın huzur ve rahatını kaçırarak, belki bu bölgeyi kan ve ateşe boyayacaktır. Onun için Birleşmiş Milletler tahkik komisyonunun Filistin'de yaptığı tetkiklerden sonra hazırlanmış olduğu rapor, bütün Arap dünyasında büyük bir teessürle karşılanmıştır. Araplar herhangi bir oldu bittiği önlemek Filistin'e karşı kuvvete harekete geçme kararını almışlardır.”* (Fenik M. F., 1947) ifadelerini kullandı. Taksim planına karşı çıkan Türkiye'nin, İsrail'in kurulmasına karşı olduğu bir durum yoktu. Türkiye taksim kararının adaletsizce olduğunu savundu. Bu durum geniş bir şekilde basında yer aldı. Türk

grubunun lideri Nazım Poroy durumu; “*Türk milletinin hissiyatı Filistin Araplarının hissiyatına uygundur. Türk milleti Filistin Araplarıyla beraberdir.*” (Fenik F. , 1947) şeklinde belirtti.

16 Mayıs 1948 Ürdün Kralı röportajında dikkat eden bir açıklama yaptı. Açıklaması; “*Otuz yıllık manda ve Balfour Beyannamesi zeval buldu. Bize düşen Filistin’in emniyetini sağlamaktır. Mesele tüm Arap ve İslam âlemini ilgilendirmektedir. Türkiye herhalde cenup hudutlarında Siyonist bir devletin kurulmasını istemez. Yedi yüz yıllık din vatan, mukadderat birliğimiz bunun delilidir. Türk kardeşlerimizden gördüğümüz teveccüh ve alaka hepimizi mütehasıs ediyor*” şeklindedir. Türkiye’nin İsrail’i tanımadan önce böyle bir açıklama yapması İsrail’in tanınmasını önlemek ve yalnız bırakılmasını sağlamak içindir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1948 yılında kurulan İsrail Devleti ile bir problemi yoktu. Yahudi toplumu ile geçmişten gelen bir hukukları vardı. 2. Dünya Savaşı sonrası İsrail'i destekleyen ABD, İngiltere gibi büyük devletlerin arada olması Türkiye'nin İsrail'i tanımamasını kolaylaştırıcaktı. Türk Devleti'nin aklındaki, kamuoyunun desteğini alıp İsrail'i tanımaktı. 1948 yılında Ulus gazetesinde olan yazıda bu durum şöyle belirtilmiştir;

“Filistinli İngiliz manda idaresinin sona ermesiyle bağımsız bir İsrail Devleti'nin kurulması, Ortadoğu'nun aslında çözülmesi güç bir siyasi problemini, büsbütün çıkmaza sokmuş bulunuyor. Washington'dan bildirildiğine göre Başkan Truman, yeni Yahudi Devleti'nin Birleşik Amerika tarafından tanındığını açıklamıştır. Eğer bu haber doğru ise, diğer bazı devletlerin de bu tanımaya katılmalarını beklemek yerinde olur...”

Türkiye Cumhuriyeti'nin Filistin konusunda tedirginlikleri arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yayılma politikası yer almaktaydı. Orta Doğu'da aktif olarak bulunmak isteyen SSCB'ye karşı Türkiye politika üretiyordu. Türkiye güneyden gelebilecek tehdiye karşı endişeliydi. Türkiye, Arap Devletleri ile her ne kadar görüş ayrılığına düşse de SSCB karşı batı blokunun gücünü almak istiyordu. *Türkiye'de 1940'lı yıllarda iktidarda bulunan CHP Hükümeti İsrail'i bir Sovyet uydusu olarak görmüş, komünizmin Ortadoğu'daki en stratejik yerlerden birini ele geçirdiği endişesiyle konuya yaklaşmıştır.* (Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945/1947, 2010)

Türkiye Devleti denge politikasını güderek bölgede varlığını korumaya çalıştı. İlk zamanlarda Türkiye, Filistin konusunda uzak ve tarafsız kalmak istedi. Arap Devletleri ile politikalarını askıya almak istemedi. Filistin Yüksek Arap Komitesi Temsilcilerinden *Muin Elmadi*; “*Türk yetkililerin beyanatları Filistin komitesini memnun etmiştir. Türk delegelerinin fikirleri, Türk milletinin fikri demek olduğuna göre Araplarla Türkler arasında iyi münasebetlerin başladığına artık muhakkak nazarı ile bakabiliriz*” (Fenik F. , 1947) açıklamasını yaptı. 1948 yılında kurulan İsrail Devleti’ni bir yıl içinde 30 devlet tanıdı. Bu durum Türkiye’yi zor durumda bırakacak ve Birleşmiş Milletlerin konuya dâhil olması sonucunda Türkiye de İsrail’i tanıyacaktı.

Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 5 Mart 1949 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde İsrail’e yönelik verdiği demeçte; “*Türkiye'nin İsrail tanınması hususu hükümetimizin bileceği iştir. Fakat bu ileride olacaktır.*” demiştir. Bu söylemler olumlu hava uyandırdı. Türkiye’nin bu bakış açısı İsrail tarafından sevinçle karşılandı ve medya bu durumu sürekli gündemde tutuyordu.

İngiltere’nin mandacılık anlayışının bitmesiyle ABD’nin Filistin’de İsrail Devleti’ni desteklemesi Yahudiler tarafından olumlu karşılandı. Böylece ABD topraklarında lobicilik faaliyetlerini ve ticaretlerini yapmaya başladılar. 2. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle Marshall ve Truman destekleri ile Türkiye ve Yunanistan’a destek olmak isteyen ABD, SSCB’nin yayılmasını ve bölgeye olan tehditlerini azaltmak istiyordu. Özellikle Türkiye ve Yunanistan’a Marshall ve Truman destekleri ile ekonomik destek veriyordu. Türkiye Cumhuriyeti bu destekleri almak, bölgede yalnız kalmamak, Akdeniz’den gelecek tehditleri önlemek, Filistin’de oluşabilecek sıkıntıları gidermek ve Kudüs’e sahip çıkmak anlayışında olduğu için İsrail’e karşı farklı politikalar uyguluyordu. Ülkede İsrail konusu medyadan kamuoyuna, sosyal hayattan siyasi hayata olumlu-olumsuz gündemde tutuluyordu. Filistin meselesine medyanın bakışı çıkan haberde şu şekilde belirtilmişti;

“Filistin’i kurtarmak, Arap âleminin bir hasta Arap Birliği’nin en büyük vazifesidir Filistin’de bir siyonist devletin kurulması her şeyden evvel Arap âlemi için büyük bir tehlikedir. Arap Birliği bu tehlikeyi bertaraf etmediği takdirde yalnızca Filistin değil onun bütün komşuları da siyasi ve iktisadi esarete mahkûm olur. Bu siyasi ve iktisadi esareten kurtulmak bir hayli güç olur...” (İşler, İsrail’in Kuruluş Aşamasında Türkiye’deki Muhafazakar Camianın Yaklaşımı, 2019)

Türkiye Cumhuriyeti'nde bu destek çok uzun sürmedi. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine üye olması ve batının desteğini alması sonucunda artık İsrail düşmanlığı zayıfladı. Türk kamuoyunda Araplara karşı sıkıntılı bir yaklaşım vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan İngiliz-Arap Anlaşması sonucunda Osmanlı'yı terk eden Araplara karşı bir antipati vardı. Bu durum İsrail aleyhine yazılacak yazıların denetlenmeye başlamasına sebep oldu.

İsrail Devletini kurmak isteyen çevreler tarafından 1947 yılında Yahudi Kongresi tertiplenmiştir. Kongreye Türk hükümetinden üye gönderilmesi istenmiş fakat Türk hükümeti kongreye üye göndermemiştir. Sebebi Siyonizm hareketine destek olmamak ve Filistin'de olacak mevzularda destekçi olarak görülmeği engellemektir. Türkiye'den İsrail'i tanıma sinyalleri ilk kez Necmeddin Sadak ve Hüseyin Yalçın tarafından verildi. Bu sinyalleri ve tanıma sebeplerini Baskın Oran kaleme aldığı eserinde şu şekilde sıraladı;

1. *Türkiye'nin savaş sonrası izlemeye başladığı batı dünyasına yakın dış politika*
2. *İsrail'i tanıyan devletlerin çoğunun batı devletlerinin olması*
3. *NATO'ya üye olmak isteyen Türkiye'nin batıya yakın politikalar üretmesi*
4. *Türkiye'nin ABD'den daha fazla destek almak istemesi*
5. *Türkiye'nin İsrail kuruluşunda SSCB'nin etkisinden çekiniyor olmasından dolayı ABD'ye yakın bir politika izlemesi bu çekinceyi giderdi.*
6. *I.Dünya Savaşı'nda Arapların Osmanlı Devleti'ni arkadan vurması gibi nedenleri sıralayarak Türkiye'nin sebeplerini olduğunu açıkladı.*

İsmet İnönü TBMM açılış konuşmasında İsrail'in kurulmasının Yakın Doğu'da barışı ve istikrarı sağlayacağını düşündüğünü ifade etti. BM'lerin İsrail'i tanınması sonucunda Kore'ye asker gönderen Türkiye, BM ile arasını daha iyi tutabilmek adına İsrail'e yakınlaşmış bunun sonucunda İsrail ile ticaret anlaşmaları imzalamıştır. İsrail Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Türkiye ile ilişkilerini arttırmak istemesi Türkiye'nin de işine geliyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elindeki malzemelerin yetersiz olduğu, ihtiyaçlarının karşılamadığını bildikleri için ilişkileri geliştirdiler.

Türkiye, İsrail'i ABD desteğini almak, SSCB tehdidine karşı harekete geçmek ve Nato üyeliğinin onaylanması için tanıdı. Bağdat Paketi'nin imzalanması sonucunda SSCB'ye karşı olsa da Arap Devletleri'nin çoğu (Suudi Arabistan, Suriye, Mısır) SSCB'ye yakınlaştı.

Einshenower Doktrini ile ABD'nin hedefi Süveyş krizinde sorunu bitirip Mısır'ı yanına alarak SSCB etkisini kırmaktır. Türkiye bu doktrini de destekledi. Türkiye'nin SSCB tedirginliği kamuoyunda hissedildi. Örnek olarak Sabah Can; “*İngiltere'nin bölgeyi terk etmesi kargaşayı arttıracaktır. BM Güvenlik Konseyi'nin bölgede ordusunun olmaması Rusların gücünü arttırmaya sebep olacaktır. Yahudi halklarına muhtariyet verilerek yaşamlarının doğru olduğuna taksim kararının yanlış olduğunu*” (Can, 1948). savunan bir yazı yazmıştır. İngiltere'nin bölgeye 1. Dünya Savaşı'ndan sonra girmesi 1948 li yıllara kadar kalması sömürgeciliğini bölgede hissettirdi. İngiltere kendi menfaatlerine göre hareket ettiği için uyguladığı politikalar ile iki farklı milleti birbirine düşürdü.

İsrail Devleti kurulduğundan hemen sonra 30 Haziran 1948 tarihinde Türkiye-İsrail arasında posta antlaşması imzalanmıştır. Arap Devletleri bu anlaşmaya karşı çıkmış ve Türkiye'yi protesto etmişlerdir. Türkiye bu duruma karşı yaptığı açıklamada İsrail topraklarında binlerce Türk vatandaşının yaşamasını anlaşmanın yapılmasına sebep göstermiştir. Türkiye, Batı ile ilişkilerin devam etmesi, NATO'ya üyelik işlemleri konusunda devamlılık sağlanması, Yahudi lobisinin etkileri ve İsrail Arap savaşlarının sonuçları, İsrail'in SSCB'nin etkisinde kalmayacağına inanması, ABD Başkanı Truman'ın İsrail'e bakışı doğrultusunda İsrail'i 28 Mart 1949 yılında Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın gönderdiği mektup ile tanıdı. Türkiye'nin İsrail'i tanıdığı dönem CHP dönemi olsa da Adnan Menderes döneminde ilişkiler parladı. Özellikle Demokrat Parti'nin son döneminde ilişkiler derinleşti. İsrail'i kuruluşundan 9 ay sonra tanıyan Türkiye Cumhuriyeti bu anlamda ilk müslüman devlet olarak tarihe geçse de Batı ülkeleri arasında İsrail'i son tanıyan devlet olması eleştiriler almasına sebep oldu. Bu eleştiriler ise Türkiye'nin neden geç kaldığına dair sitemli mesajlar oldu.

Türkiye'nin kısa zaman sonrasında İsrail'i tanınması sonucunda Araplar karşı tepki vermeye başlamışlardı. Bu tepkilere karşı yapılan açıklamalar içerisinde dikkat çeken; “*İsrail, Birleşmiş Milletlere üye olmuştur; dolayısıyla Türkiye'de bu yeni kurulan devleti, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün evrenselliği prensibi çerçevesinde tanımıştır.*” (Anıl, 1999) açıklamasıdır.

Türkiye 7 Ocak 1950'de ilk diplomatik temsilciliğini açtı. İsrail'i tanıyan ilk devletlerden biri oldu. Türkiye bu olayın ardından ılımlı bir politika, sakin bir dil kullandı. İsrail bu tanımanın ardından Ankara'ya diplomat olarak Eliyahu Sasson'u atadı. İsrail, Türkiye ile olan ilişkilerine çok önem veriyordu. En iyi diplomatlarından birini Türkiye'ye ataması bunun

somut örneği oldu. Eliyahu Sasson ilk olarak İsmet İnönü'ye güven mektubunu sunarak görevine başladı.

12 Ocak 1950'de Sasson basın açıklaması yaparak; “ *İsrail Devleti’ni Türkiye’de temsil etmeyi büyük bir şeref sayıyorum ve memleketimin büyük komşusuna karşı beslediği samimi dostluğa her fırsatta tercüman olmayı vazife biliyorum.*” (İsrail Elçisinin Beyanatu, 1950) ifadelerini kullandı.

Türkiye, 1950 yılında İsrail’e maslahatgüzar olarak başkent Tel Aviv Seyfullah Esin’i atayarak ilişkileri geliştirdi. Türkiye ve İsrail birbirlerini resmi olarak tanıdıktan sonra ticaretlerini geliştirmeye başladılar. İlk önemli adım 4 Temmuz 1950 “*Ticaret ve Ödeme Antlaşması*” ile atıldı. Ticari ilişkiler özellikle hava ve deniz bağlantıları ile kuruldu.

Türkiye Cumhuriyeti kamuoyuna ve Arap Devletleri’ni üzmeden, kırmadan yaptığı açıklamalarını bu cümlelerle ifade etmiştir. Türkiye hiçbir zaman Arap Devletlerine karşı bir politika gütmek istememiştir. Açıklaması;

“İsrail Devleti’nin filen teşekkülü üzerinden zaman geçtiği halde, hükümetimizin şimdiye kadar devleti resmi surette tanımamasının gecikmesi, Arap âlemine karşı beslemekte olduğumuz sevgi ve saygı duygularının en şaşmaz delilidir. Orta Avrupa yıkılıp demir perde ile kapandıktan sonra İsrail Bölgesi ile ticari münasebetlerimizin hacmi orada kurulan devleti biran önce tanımamızı gerektirecek kadar geniştir. Buna göre maddi menfaat endişelerini bir yana bırakarak, tarihi samimi dostluk ve komşuluk münasebetleri ile bağlı olduğumuz Arap dünyasının milli dava ve duygularına bazen bir saygı gösterdik” (Koç M. B., İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006, 2006) İsrail’i tanıyan Türkiye’nin endişesi aslında Araplar değildi. Kendi geleceğini tehlikeye atmamak için bölgenin durumuna dikkat etmeliydi.

Türkiye, İsrail’i tanıyarak ABD’de bulunan Yahudi lobilerinden bazı destekler için beklentiye girdi. Nato’ya üyelik geçişlerini kolaylaştırmak, ABD’nin yardımlarından faydalanmak, Türkiye’nin Kıbrıs hakkındaki fikirlerinin dünyaya yayılmasına destekçi olmak gibi beklentileri vardı.

Türkiye’de bulunan bazı Arap Büyükelçiler, devlet adamları Türkiye’nin İsrail’i tanımamasına dair açıklamalar yaptılar. Bunlardan;

Lübnan Türkiye Büyükelçisi;

“Bu sürpriz, beklenmedik bir anda Türkiye'nin İsrail Devleti'ni tanınmasından ileri gelmektedir. Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması sebebiyle hadisenin ehemmiyetini bizim için bir kat daha artırıyor. Türkiye'nin İsrail'i tanınması ile Orta Doğu siyasetinde bir değişiklik olacağını ümit ediyorum.” (Türkiye'nin İsrail Devletini Tanınması Siyasi Çevrelerde Büyük İlgi Uyandırdı, 1949) şeklinde açıklama yaptı.

Ürdün Büyükelçisi Emir Hüseyin Nasır;

“İsrail Devleti'ni Türkiye'nin tanınması kendi siyasetini alakadar eden bir konudur. Binaenaleyh bu kararın leh ve aleyhinde şimdilik bir şey söylemeyi zait buluyorum. Kararın Ürdün'deki akislerinden henüz bize intikal eden bir şey yoktur.” (Türkiye'nin İsrail Devletini Tanınması Siyasi Çevrelerde Büyük İlgi Uyandırdı, 1949) diyerek görüşlerini açıkladı.

Suriye Genelkurmay Başkanı Ali Aslan, Türkiye-İsrail ilişkilerini şöyle açıklamakta:

“Türkiye-İsrail ittifakının amacı, Arap ulusunu kontrol edip ulusal güvenliğini tehdit ederek, genelde Araplar, özelde de Suriye üzerine baskı kurup yayılmacı İsrail planını kabul ettirmektir.” (Duman, 1990'larda İsrail-Türkiye Yakınlaşması: Neden Bir İttifak?, 2011)

Arap Devletleri'nin Türkiye-İsrail ittifakından çekinmesinin üç faktörü vardı:

- 1) *Türkiye-İsrail ittifakı, genel olarak Arap ülkelerine özel olarak da Suriye ve Irak'a karşı stratejik tehlikeyi arttıracaktır.*
- 2) *İttifak Arap ayrılığını derinleştirecek, çünkü Arap ülkelerinden biri olan Ürdün'ü de kapsayacak.*
- 3) *İttifak Arap-İsrail barış sürecinin geleceğini olumsuz yönde etkileyecek ve Arapların barış görüşmelerindeki manevra kabiliyetini zayıflatacaktır.* (Altunışık, 2010)

SSCB, kuruluş aşamalarında Yahudilerin İsrail Devleti kurmalarına destek vermedi. Silah konusunda da destek vermedi. 1880'li yıllarda Rusya'da Yahudilere karşı propaganda yapıldı. Yahudiler istenmediklerine dair yaşanan olaylar sonucunda Filistin topraklarına göç

etmeye başladılar. SSCB toprakları içerisinde Macaristan, Çekoslovakya, Romanya gibi olan devletler Yahudilere karşı mücadele ediyor, Yahudilerin faaliyetlerini sınırlandırıyor. Fakat bu politika SSCB'nin Orta Doğu'da var olma isteği için değişti. Rus kaynaklarına göre İsrail'in kurulmasına izin veren Stalindir. Birleşmiş Milletler'in de İsrail'in kurulmasına destek vermesiyle Mayıs 1948'de İsrail kurulacaktı.

II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB, Orta Doğu'da güçlü olmadığını fark edince bölgede elçilikler açtı. Türkiye Cumhuriyeti, SSCB'nin yayılmasını önlemek için Batı'yla yakın bir ilişki kurdu. Türkiye, Orta Doğu'da İsrail'e karşı SSCB'nin politikalarını şüphe ile takip etti. Çünkü 1917 devriminden önce en büyük sorun Yahudi sorunu olarak ülke gündeminde oldu. Yahudiler komünizm anlayışında İsrail Devleti'nin kurulmasına karşı geldikleri için Rusya'dan göç ettirmek istenmeleri gibi olaylarla karşı karşıya kaldılar. SSCB her ne kadar bu fikirde olsa da İsrail'e kurulma aşamasında destek oldu. Bu duruma sebep olanlardan etkenlerden biri Siyonizmin İngiliz karşıtı olmasıdır. Türkiye açısından bakıldığı vakit İsrail'i tanımak SSCB faktörü olduğu için gecikti. *The Palestine Post* adlı Yahudi gazetesinde; 29 Nisan 1947 makalesinde *Türkler En Çok Neden Korkar?* sorusuna cevap olarak "komünizm ve kapitülasyon" ifadesi kullanıldı.

2.3. TÜRKİYE'DE YAŞAYAN YAHUDİLERİN DURUMU

Türkiye'de yaşayan Yahudi toplumunun Türkiye'den göç etmesinin ana sebepleri önemlidir. Çünkü Yahudi toplumu ve önde gelenleri Türkiye'den gidilmesinin genel sebebinin antisemitizm olmadığını ifade ederler. Fakat bu durum ülke ve kamuoyu için önem arz etmektedir. Dünyanın her neresinde olursa olsun Yahudilerin gönlünde hep anavatana dönüş hayali yer aldı. Yahudi toplumunun ülkemizde kimlik karmaşası yaşadıkları aşikârdı. Çünkü Türkiye bu durumu azınlıklara dayatıyordu. Azınlık kavramını kullanmak istemiyordu.

Tek parti dönemindeki politikalar ve II. Dünya savaşında çıkarılan Varlık Vergisi Yahudi toplumunu uzaklaştırmaya başladı. Yahudiler Osmanlı'ya 1480'li yıllarda gelmelerine rağmen yaklaşık 400-500 sene yaşadıkları bu coğrafyada her ne olursa olsun hangi hükümet gelirse gelsin 2.sınıf muamelesi gördüler. Kendilerini bu yüzden topraklara bir türlü bağlayamadılar ve aidiyet duygusu olmadan uzun yıllar yaşadıkları bu coğrafyada kutsal topraklara dönüş planları yaptılar. Yahudiler'in Osmanlı'da yaşadıkları süre zarfında iyi olan bir

durum antisemitizmin olmamasıdır. Şaul'a göre; *“Türkiye’de 500 sene önce gelmiş olmaları bile bu durumu değiştirmemiştir. Çünkü gerek Osmanlı Devleti iktidarında, gerekse Cumhuriyet Döneminde yönetime gelmiş hiçbir hükümet ve kabinesi Yahudileri Türk olarak kabul etmemiştir. Daima yabancı bir unsur olarak görmüş ve daima ‘gavur’ olarak dile getirildi.”* (Şaul, 2000)

Yahudilerin Türkiye’de yaşadıkları süre zarfında iyi olan bir durum vardı. Dünyanın her yerinde antisemitizmin uygulanmasına rağmen Türkiye’de uygulanmadı. Rıfat Bali yazmış olduğu Türk Antisemitizm çalışmasında *“Türkiye’de tek parti döneminde antisemitizm olduğunu”* (Bali, Türk Anti-semitizmi, 2003) savunmaktadır. Türkiye topraklarında bazı şeyler iyi görünmüyordu. Devletin parmağı olmasa da Yahudi karşıtlığına sebep olan bazı olaylar yaşandı. 1934 Trakya olayları, 6-7 Eylül 1955 olayları ve basına yazılan *“Düşman, kötü, hastalıklı, ölüm”* gibi kavramlar Yahudi karşıtlığına dair yazıların yazılması Türkiye’de yaşayan Yahudileri tedirgin etti. Özellikle bu durum II. Dünya Savaşı sonrası daha fazla arttı.

Türk Hükümeti’nin Lozan’dan sonra üstüne düştüğü önemli konulardan birisi milletlerin tek bir çatı altında toplanmasıydı. Çatısı altındaki milletlere Türkçe müfredat, Türkçe isimler, Türk dilini kullandırmak istediler. Ayhan Aktar’a göre; *“Türkleştirme politikalarından kasıt sokakta konuşulan dilden, okullarda öğretilen tarihe, eğitilden, sanayi hayatına; ticaretten, devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskân edilmelerine kadar, toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koymasındır.”* (Şaul, 2000)

Yeni kurulan Türk Devleti toplumu bütünleştirmek ve uyum sağlamak için tek ülkü, tek dil, tek millet adı altında toplandı. Türkiye Cumhuriyeti’nin verdiği Kurtuluş Savaşı mücadelesi sonucunda her alanda milliyetçiliğe önem verdiler. Yahudi bir ailenin çocuğu olan fakat ismi, dili, her şeyi değişen bu duruma örnek olan kişilerden biri Erol Haker’dir. Haker bu durumu kitabında şu şekilde anlatıyor; *1938 sonbaharının ilk zamanlarında ders yılına bir iki hafta kala bir akşam saatlerinde, babam, her zaman ki gibi beni sağına kardeşimi soluna alarak bizi ayakta gözlemleyen annemin bakışları altında yemek masasına oturduk. Yüzüne yayılan bir tebessümle; o andan itibaren artık Yahudi olmayacağımızı, bunun yerine Türk olacağımızı, konuşma dili olarak Türkçe’nin tamamıyla Fransızcanın yerini alacağını ve bu yüzden artık Fransızca dilini konuşmayacağımızı anlattı. Sonra bana adımın bundan böyle Elio Adato değil “Erol Haker” olacağını söyledi.”* (Haker, İstanbul’dan Kudüs’e Bir Kimlik Arayışı, 2004) Erol

Haker gibi pek çok aile bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarını destekleyerek kendilerini yeni düzene hazırladılar.

Türkiye'de yaşayan Yahudiler'in en büyük özelliklerinden biri yaşadıkları topluma kendilerini adapte etmeleri oldu. Türkiye Yahudileri devletle sıkıntı yaşamayı değil anlaşmayı seçtiler. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi yaşamayı kabul ettiler. Bu durum Yahudilerin kendilerini Rum ve Ermeni vatandaşlarından farklı görmelerini sağladı. Yahudiler kolayca asimile edilebilecek insanlar olarak kabul ediliyordu. Türkiye Yahudileri Türkiye Devleti'nin kurulma aşamasına toplum olarak destek verdiler. Savaş zamanında ve Lozan görüşmelerinde haklarından feragat etme durumları yaşandı. Fakat Türkiye Cumhuriyeti üstüne düşeni çok fazla yapamadı. Devlet, Türkiye Yahudilerini azınlık olarak gördü. Azınlıkları Türk vatandaşı olarak görmedi. Örneğin; Bazı dönemlerde memurluk alımlarında dahi 'Türkiye' değil 'Türk' vatandaşı olarak belirlendiği için Yahudi toplumu devletten uzaklaştırılmıştır. Yahudilere karşı oluşan olumsuz bir medya gücü vardı. Şaul açıklamasında; *"Türk ailesinden geri itildiğimizi ve ecnebi olarak kabul edildiğimizi görüyoruz. Haklı olarak Türk halkının hislerine tercüman olduğunu söylenen Türk basını neredeyse her dakika bize karşı itimatsızlık ve hor görme sergilemekte. Türk Yahudi cemaatinin tamamı, haysiyetinin incinmesinin ızdırabını çekmekte ve de en önemlisi cesaretini kırıldığını hissetmekte"* şeklinde belirtti. Türkiye Yahudileri kendilerini Türk Devleti'nin toprağına adapte etmek için sürekli mücadele ettiler. Türk Devleti'ne karşı sadakatlerini gösterdiler. Çocuklarını devlet okullarına gönderiyor, Türkçe isimler kullanıyor, Türkçe konuşuyorlardı. Yahudi toplumu Türkiye Devleti yönetiminde ve toplumunda hoş karşılanmadılar. Duruma karşı açıklamalar yaptılar. Örneğin Yahudi asıllı Munis Tekin Alp, Yahudilere karşı olan tutumdan dolayı Yahudilerin asimile olmaları gerektiğini düşünüyordu.

Türkiye Devleti ekonomi alanında özellikle Yahudi ve yabancı yapılanmanın etkisini yok etmek için milliyetçi anlayışla, milli yapılanmayı kurmak istedi. Rıfat Bali bu durumu şu şekilde açıkladı; *Bu savaşta, Türkiye'nin ticari ve sinai hayatına ya ticaret erbabı ya da memur ve yönetici olarak hâkim durumda olan azınlıklar ile yabancı uyrukların bu konumlarının en asgari düzeye indirilmesi hedeflendi. Kurtuluş Savaşı'ndan önce devlet bürokrasisinde memur ve orduda asker olmanın dışında hiçbir mesleki deneyimi olmayan Türk gençliği, Milli Mücadele'den sonra artık kendine güven gelmiş bir şekilde ülkenin toplumsal ve iktisadi hayatında ön sıralarda yer almak istedi. Bunda da devletin desteğini bekledi. Devlet bu desteği devletçi ve milli bir iktisadi hayat düzenleyerek verdi. Bu ortamda Türkler, bir mesleğe sahip*

veya her hangi bir yerde memur olarak çalışan Yahudiyi tehlikeli bir rakip, işsiz bir Yahudi'yi de bir hasım olarak gördü. Devletçi bir iktisadi düzenlemede de tüm güç devletin elinde olunca gayrimüslimlerin bu iktisadi düzende istihdam edilmemeleri şaşırtıcı olmadı.” (Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945, 1999) 1923-1945 yıllarında Türk Hükümeti Yahudi toplumuna hatta tüm azınlıklara saygı çerçevesinde davransa da 1934 yılında yaşanan Trakya olayları Yahudi toplumunun gözünde Türkiye Devleti'ne itibar kaybettirdi. Uluslararası alanda imaj kaybederek Yahudilerin göç etmelerine neden olacak bir durum oldu.

II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında yaşananlar arasında Yahudiler için en vahim olan durumlardan biri Varlık Vergisi'nin çıkmasıydı. Özellikle bu durum hoş karşılanmadı. Çünkü vergi müslüman olmayanlardan toplandı. Bu konudan kitabında bahseden Gülten Kezgan; “Savaş yıllarının beraberinde getirdiği mal kıtlıklıkları, devlet denetimine rağmen, savaştan etkilenen her ülkede büyük spekülasyon kazançları yaratmıştı. Mal kıtlığının had safhada olduğu Türkiye'deyse bir de hızlı enflasyona düşen ekonomi eklenince, spekülasyon kazançları vergilendirip devlet bütçesine gelir sağlama amacıyla yola çıkan Saraçoğlu hükümeti Varlık Vergisi 1942 sonunda yürürlüğe koydu. Buna Aşar Vergisi'ni anımsatan Toprak Mahsülleri Vergisi gibi ağır bir verginin uygulandığı, nakden ödeyemeyen köylüyü “angarya” yol çalışmasına mahkûm eden Yol Vergisi'nin de devrede olduğu eklenmelidir. Dolayısıyla ağır vergiye mahkûm edilen sadece varlıklı sınıf ya da bu sınıfın çoğunluğunu oluşturan azınlıklar değildi.” (Kazgan, 2004) ifadelerini kullandı. Varlık vergisi ile Türk olmayan nüfusa ağır bir yük devlet tarafından yüklenmişti.

Rıfat Bali Varlık Vergisi hakkında yaptığı açıklamada; “Varlık Vergisi, gayrimüslim burjuvazinin Türkiye'nin ticari ve sanayi faaliyetlerindeki etkinliğini önemli ölçüde törpülemiş bunun sonucunda gayrimüslim tüccarlar yerlerini Müslüman- Türk müteşebbislere terk etmişlerdir.” (Bali, Toplumsal Bellek ve Varlık Vergisi, 2001) cümlelerini kullandı. 11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan kanunun nedenleri 2.Dünya Savaşı ile paranın değer kaybetmesi, fiyatların yükselmesi, ordunun ağır masrafları, devletin zorunlu borç alması gibi nedenlerdir. Devletin kanundan beklentisi ise bu sebeplerin ortadan kalkması ve toparlanmaktır.

Türk Yahudileri, İsrail Devleti kurulmadan Anadolu'nun bazı yerlerinden göç ederek Avrupa ülkelerine gittiler. Giden Türk Yahudileri kimliklerini değiştirerek zamanla asimile oluyorlardı. Fakat Avrupa'da yaşanan Yahudi karşıtlığı ve Nazi baskıları sebebiyle Türk

Yahudileri Türkiye'ye geri döndüler. 1940 yılında Türk konsoloslukuna onlarca dilekçe yazıldı. Bu dilekçeler de tekrar Türkiye'ye gitmek istediklerini bildiriyorlardı. 1940'lı yıllarda yaşanan bu durum Türkiye'nin Türk Yahudileri için seferber olduğunu gösterdi. Vich Hükümeti olan Fransa, Almanya ile sürekli iletişime geçip Türk Yahudilerini ölümden ve baskıdan kurtardı. Türk Hükümeti, Fransa'da yaşanacak Yahudi imhasına karşı gelerek orada yaşayan Türk Yahudilerini kabileler şeklinde trenler ile Türkiye'ye getirdi.

Türkiye'de yaşayan Yahudilerin göç etmelerini sağlayan ana etmenler ekonominin bozulması, vergilendirilmenin olması, Trakya olayları, 6-7 Eylül olayları, asimilasyon politikası, Türkçeleştirme anlayışı, basının ağır yazıları gibi durumlardır. Bunların yanında Yahudiler kutsal topraklarda bereketin olduğundan da göç ediyorlardı. Genellikle göç eden kesim zengin sınıf değil orta sınıftı. Dini, siyasi, ekonomik sebepleri yanı sıra Yahudiler için önem arz eden bir durum da eğitim durumuydu. Özellikle İbranice diline ve Yahudi tarihine önem vermek isteyen Yahudiler İsrail topraklarına göç ettiler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Yahudilerin bir kısmının Batı ülkelerine göç ettiklerini ifade ettik. Göç istatistiklerine dair bilgiler tabloda gösterilmiştir.

<i>Gidiş Yılı</i>	<i>Giden Nüfus</i>	<i>Göç Nedeni</i>
1948	4362	<i>İsrail Devleti'nin Kuruluşu</i>
1949	26306	<i>İsrail Devleti'nin Kuruluşu</i>
1950	2491	<i>İsrail Devleti'nin Kuruluşu</i>
1955	339	<i>6-7 Eylül Olayları</i>
1956	1710	<i>6-7 Eylül Olayları</i>
1956	1911	<i>6-7 Eylül Olayları</i>
1960	387	<i>27 Mayıs 1960 Devrimi</i>
1961	1829	<i>27 Mayıs 1960 Devrimi</i>

Tablo 3. Türkiye Yahudilerinin göç istatistikleri (Çınar, Lozan'dan Sonra Türkiye Yahudileri, 2005)

Türkiye Yahudilerin Cumhuriyet Dönemi'nde sayılarının gittikçe azalmasını eleştiren gruplar ortaya çıktı. Sayının azalmasının sebebi olarak Yahudi toplumuna karşı olan politikalar ve tutumlar gösterildi. *Gerek Türk hükümeti yönetimi gerekse Türk kamuoyu tarafından Yahudi yurttaşlarının 1948-1950 yıllarındaki İsrail'e grup göçlerine gönül rızası göstermeyip*

Türkiye’de kalmalarını ve yaşamlarını devam ettirmeyi dilemişlerdir. (Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Hikayesi (1946-1949), 2009).

Türkiye’de yaşayan Yahudilerin zaman geçtikçe ülke sınırlarında sayısının gittikçe azalmasının sebeplerinin kişiye göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Yahudi liderlerinin Türkiye’den neden göç ettiğine dair fikirler tabloda yansıtılmıştır. Cumhuriyet ilk kurulurken 80 bine yakın nüfustan geriye 20 bin kalmasının en temel sebebi İsrail Devleti’nin kurulması ve Kutsal topraklara dönüş olayıdır. Göç eden Yahudiler arasında geri dönenler de oldu.

Kanaat Önderleri	Trakya Olayları	20 Kur’a Asker	Varlık Vergisi	İsrail Devleti’nin Kurulması	6-7 Eylül Olayları	1970 sonrası İç Politika	Anti-semitik ve ayrımcı söylemler	Yaşlı Nüfus	Ekonomik Nedenler
1			1	1		1			1
2		1	1	1			1		1
3	1		1	1			1		1
4				1	1	1			1
5				1	1				1
6				1		1			1
7				1		1		1	1
8				1					1
9	1		1	1		1	1		1
10	1			1	1		1		1
11			1	1		1			
12	1		1	1					1
13	1			1	1			1	1
14	1	1	1	1	1	1			
Toplam	7	2	7	14	5	7	4	2	12
Oran (%)	50	14.2	50	100	35.7	50	28.5	14.2	85.7

Tablo 4. Yahudi Liderlerine Göre Göç Sebepleri

(Koç M. B., Atatürk’ün Vatandaşlık Anlayışı ve Günümüzde Yahudiler, 2012)

2.4. MENDERES DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Menderes Hükümeti Cumhuriyet Halk Partisi’nden görevi devir aldıktan sonra ülke genelinde ekonomik, siyasi sıkıntıları gidermek için politikalarını ona göre belirliyordu. 1923-1950 yılları arasında tek başına olan CHP yönetiminden sonra farklı bir partinin gelmesi yeni gelişmelere sebep olacaktı. Menderes döneminde ülkenin çıkarları doğrultusunda İsrail Devleti ile olan ilişkiler pragmatik (faydacı) anlayışa göre değerlendirilecektir. Özellikle Yahudi lobisini kullanarak ABD topraklarında etkili olmak, Truman ve Marshall yardımlarını almak

amacıyla bu yapıldı. İki ülke kendi çıkarları doğrultusunda hareket etti. Özellikle güçlü olmanın yolu ekonomiden geçiyordu. İşe ithalat ve ihracat rakamlarını yükselterek başladılar. Türkiye’de çıkan Varlık Vergisi’ni başta Adnan Menderes Hükümeti uyguladı. Fakat bu durum çok uzun sürmedi. Varlık vergisini toplamaktan vazgeçtiler. *Varlık Vergisi ile sürgün edilenler serbest kaldı. Yahudiler’in vergi borçlarını iptal ettiler. Demokrat Parti zamanında Yahudilere karşı yapılanları kabul etmediler. Maddi ve manevi zarar gören kişilere tazminat vaat ederek yaşama dâhil etmek istediler.* (Sharon, 1982). ifadelerini kullanarak Demokrat Parti bu durumda hatalı politika uyguladıklarını kabul ettiler.

1958 yılında “Çevresel Pakt” İsrail ile Türkiye arasında gizli bir şekilde imzalandı. Daha sonra anlaşmaya İran, Etiyopya devletleri de katıldı. Ankara’ya devlet adamları dahi gizli geldi. Özellikle İsrail Başbakanı’nın gelişi tamamen gizli tutuldu.

2.4.1. 6-7 Eylül Olayları

1955 yılında İzmir, İstanbul’da yaşayan gayrimüslim azınlık grupları olan Ermeni, Rum ve Yahudilere karşı yapılan şiddet olayları tarihe geçti. Olaylar başlamadan 1 gün önce kamyonlar dolusu insan İstanbul’a taşındı. Azınlık gruplarının evlerini, iş yerlerini yağmalayıp talan ettiler. 6-7 Eylül olayları ile bu durum sadece işyerleri, evler ile sınırlı kalmadı. Kiliseler, okullar ve mezarlıklara da zarar verildi. Emniyet bu işlerde pasif kaldı. Bu kadar insanın şehre girmesi, olaylara geç müdahale edilmesi emniyetin pasifliğini gösterdi.

Olay kayıtlara 15 ölü, 400 yaralı olarak geçti. 4214 ev, 1004 işyeri, 73 kilise, 26 okul, 1 sinagog, 2 manastıra, haneye tecavüz gibi olaylar yaşandı. Rıdvan Akar 6 Eylül hakkında yaptığı açıklamada; “6 Eylül ile başlayan yağma, talan, tahrip ve saldırılar 7 Eylül’de durmadan devam etmesini, İstanbul’un fethinden bu yana en büyük yağma ve anarşi olayı olarak”(Akar, 2003: 91) tanımladı. Bu olaylar Türkiye’ye itibar bakımından zarar verdi. Olaylar geniş çapta kınandı. Türkiye’den göç hareketleri başladı. Utanç olarak yazılan bu olay Türkiye’ye güvencin kaybolmasına sebep oldu. Olay “unutulmayan iki gün” olarak tarihin sayfalarına yazıldı.

Olayı yaşayan Agiri İşler; “Rum dükkânlarına saldırıyı gerçekleştirdiler. Dükkân içlerindeki malzemeleri talan ettiler. Sağa sola, başıra çağıra zarar verdiler. Zarar verenler farklı bölgelerden geldiler. Yabancı olarak gördüğümüz bu kişileri ilk defa görmüştük. Sabah

uyandıgımız zaman her yerde cam, esnafların dükkânları talan edilmiş, değerli eşyaları çalındı.” diye anlattı. İshak Alaton, “6-7 Eylül olaylarının Yahudilerin bu ülkede daime dikkatli olmalarının fikrini verdiğini” şeklinde açıklama yaptı.

İstanbul’da yaşanan bu olayın perde arkasında Kıbrıs’ta yaşanan olaylar oldu. Kıbrıs’ta yaşayan Rumların, Kıbrıs’ın Yunanlılara bağlanması talebi, Mustafa Kemal Atatürk’ün Selanik’te olan evine bomba yerleştirilmesi gibi olaylar basında çok fazla yer aldı. Dönem kaynaklarında bu olaylarda İngilizlerin kışkırtmaları ve baskılarının olduğuna dair bilgiler yer aldı. Bu durumun ülke gündeminde geniş yankı uyandırması olayların çıkmasına etki etti.

Demokrat Parti zarar gören kişilere 60 milyon tazminat ödedi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu olayların baş sorumlusu olarak komünistleri belirledi. Konuşması ardından bazı komünistler Aziz Nesin, Zehra Kosova, Can Boratav gibi isimler tutuklandı. Adnan Menderes meclis konuşmasında sorumlu olarak emniyeti tuttu. 6-7 Eylül tarihlerinde sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul’da yaşanan vahim olay 7 Eylül 1955 tarihinde sona ermişti. Olaylar sonucunda İçişleri Bakanlığı verilerine göre tahribe ve talana iştirak eden 2. şubede yakalananlar dahil toplamı 5104 kişi mahkemeye verildi. Dönemin İçişleri Bakanı 10 Eylül 1955 tarihinde görevden alındı. 1960 darbesi gerçekleşikten sonra 6-7 Eylül olaylarından bahsedildi.

2.5. KIBRIS MESELESİ VE ARAP İSRAİL SAVAŞLARININ SONUCUNDA TÜRK-İSRAİLİLİŞKİLERİ (1960/1980)

Türkiye, bölge coğrafyasında güçlü bir aktör olarak kendisini göstermek için paktlara, kuruluşlara dâhil oldu. SSCB’nin yayılma politikasına karşı Bağdat Paktını Türkiye, Irak, İran ve Pakistan’la kurdu. İngiltere’nin bu paktta olmasının sebebi Arap Birliği’ni önlemek, Mısır lideri Nasır’ın Süveyş Kanalı’nı millileştirmesini engellemektir. Bu politikalara İsrail Devleti de karşı çıkmıştı. Süveyş krizinde Türkiye hem Mısır’ı hem de İsrail’i küstürmemek için bu duruma uygun politika üretti. Fakat bu durum Arap ve İsrail devletlerini memnun etmemiştir. Süveyş krizi ile yaşanan sıkıntılar

1957 yılında ABD’nin Orta Doğu’da uyguladığı politika olan Einshenower Doktrini ile hâkimiyetini kurmak istemesine sebep oldu. Bu doktrin ile Türkiye, İsrail ilişkileri tekrar

yumuşamaya girdi. Adnan Menderes ile İsrail Başbakanı arasında gizli anlaşma olan “Periphery Pakı” imzalandı. İsrail Devleti’nin antlaşma yapmasının sebebi, bölgede Arap nüfusunu kırmaktı. Bunu bölge devletlerini ve komşularını kullanarak yapmak istediler.

Türk-İsrail ilişkilerinin zaman zaman kesintiye uğradığı hatta pişmanlık hissi uyandırdığı anlar oldu. Kıbrıs meselesinde Türkiye, Birleşmiş Milletler, ABD ve Batı tarafından yalnız bırakıldı. Özellikle ABD'nin Johnson mektubu ile Türkiye'nin dış politikada başarısız olması kamuoyu tarafından eleştiriler aldı. Kıbrıs meselesinde Araplar olmak üzere müslümanlardan bu dönemde destek gelmesi Türk-İsrail ilişkilerini sekteye uğrattı. Böylece Araplarla ilişkiler tekrar gözden geçirildi. Türkiye, İsrail ve batıya karşı temkinli davranmaya başladı. Bunun somut örneği Arap-İsrail savaşlarında ABD'nin İsrail'e destek için Adana'da bulunan üssü kullanmak istemesidir. Türkiye Arap-İsrail savaşları sırasında üstüne düşeni yaparak Arap Devletleri'ne insani yardımlar gönderdi. Türkiye bunu yaparken İsrail ile ilişkilerinin bozulmamasına dikkat etti.

1967-1973 Arap İsrail savaşlarında Türk Hükümeti saldırıları onaylanmadığını, Orta Doğu'da huzur olması gerektiğini ifade etti. Kıbrıs meselesi Türkiye Devleti'nin dış politikasını uzun bir süre etkiledi. Özellikle ABD'nin Türkiye'ye ambargosu ve bu ambargonun etkisini azaltmak için ekonomik sıkıntılar yaşandı. Türkiye'nin Arap Devletleri'ne yaklaşması İsrail'e karşı hareketlenmelerin yaşanmasına neden oldu. 1975 yılında BMGK'da “*Siyonizmin ırk ayrımı olduğunu*” kabul eden karara lehte oy kullanan Türkiye, değişen politikanın göstergesi oldu. 1960-1980 savaş dönemlerinde Arap Devletleri'ne yakın politika izlense de İsrail ile ilişkiler bozulmadı. Kıbrıs Harekâtında Türkiye'ye ait bir geminin batması sonucu onlarca Türk askeri kurtarıldı. Askerlerin kurtulmasında İsrail'in öncü rol oynayan devletlerden biri olması bunun kanıtıdır.

2.6. 1980 - 1996 YILLARI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

1980 yılında İsrail parlamentosu Kudüs'ü ‘ebedi ve değişmez başkent’ olarak ilan etti. Bu olay tepkileri beraberinde getirdi. Türkiye bu duruma çok sert tepki verdi. Türkiye bu duruma karşı Doğu Kudüs'te başkonsolosluğunu kapattı. Turgut Özal Dönemi'nde Orta Doğu'da aktif bir politika izlemek istendi. Baskı ve şiddet politikalarından dolayı sınırlanan ilişkiler Turgut Özal'ın 1986 yılında Tel Aviv'e Ekrem Güvendireni ataması ile ilişkiler iyileşti.

Bu durum Türkiye’de batı yanlısı politikaları tekrar ortaya çıkardı. Bölgede arabulucu olma konumunda olmak istedi fakat bu durum kabul edilmedi.

1980’li yıllarda Türkiye’nin ilişkilerini belirleyen en önemli unsur dünya genelinde özellikle ABD’de Ermeni ve Rum lobilerine karşı Yahudilerin desteğini almak için Türkiye-İsrail ilişkilerini olumlu bir şekilde kullanmasıydı. Özellikle Türkiye’nin uğraştığı Ermeni terör örgütü olan Asala hakkında İsrail istihbaratından gelen bilgiler bu olumlu ilişkileri destekledi. Madrid görüşmeleri sürecinde Türkiye-İsrail ilişkileri dönüm noktası oldu.

1990’lı yıllarda Türkiye, Orta Doğu politikasını özellikle Filistin ve İsrail’e karşı denge politikasına döndürdü. Türkiye’nin İsrail Devleti’ne yakınlaşması, Arap Devletleri’nin şüphesini çekmesine neden oldu. 1990’lı yıllar “*stratejik ittifak*” olarak kabul edildi ve bu yıllarda askeri, güvenlik antlaşmaları imzalandı. 1990’lı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen önemli unsurlardan biri Hazar Havzasında bulunan enerji kaynaklarının Orta Doğu bölgesine aktarılması için çalışma yapılmasıdır. Bu çalışma iki devlet arasında yakınlaşmayı beraberinde getirdi.

İsrail- Filistin ilişkilerinin 1990’lı yıllarda düzelve yoluna girmesi Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumlu bir havaya soktu. Askeri, savunma, ticaret alanlarında pek çok antlaşmaya imza atan iki devlet kendilerine düşen hacmi büyüttü. Bu ilişkiler Türkiye’ye uygulanan silah ambargosunun kaldırmasını sağladı. Türk-İsrail ilişkilerinin çok iyi derecede ilerlemesi Rusya, Mısır, Yunanistan, Suriye, İran gibi devletleri rahatsız etti. Çünkü bu devletlerin çoğu ile ilişkileri olduğu yerde kaldı. Turgut Özal’ın Türk Dış Politika anlayışı 90’lı yılları çok etkilemiştir. Orta Doğu’da Türkiye yer almak istiyorsa İsrail ile ilişkilerini iyileştirmek ve geliştirmek zorunda olduğunu düşünüyordu.

1991 yılında SSCB’nin dağılması ile küresel güçte Batı rakipsiz kaldı. Türkiye yönünü tamamen Batı’ya çevirerek politikalarını ona göre belirledi. 1990 yılında Türkiye Tel Aviv’de bulunan elçiliği tekrar büyükelçilik seviyesine yükseltti. 1991 Madrid konferansı ile Ankara’da bulunan İsrail temsilciliği seviyesini yükselterek büyükelçiliğe yükseldi. 1990’lı yıllarda ilişkilerin iyileşmesini sağlayan nedenler; İsrail’in Filistin’le barış diyaloglarını başlatması, Yahudi lobisinin desteğini almak, bölge devletleri olan Suriye, Irak ve İran devletleri ile Türkiye’nin sorun yaşamaması gibi durumlar Türkiye’nin İsrail’e yakın politikalar kurmasını sağladı. Türkiye, Netanyahu dönemi ile İsrail ve Orta Doğu bölgesine karşı tek yönlü politika yerine dikkatli ve temkinli hareket ederek çok yönlü politika uyguladı.

1992 yılında İsrail Devleti tarafından Filistin halkına sert politikalar uyguladı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulunda ABD ve Türkiye başta olmak üzere İsrail'i kınadı. Kınanma kısa süre etki yaratsa da Türkiye İsrail arasında yumuşamalar olunca iki devlet arasında ziyaretler gerçekleştirildi. Eylül 1992 yılında Türkiye Kudüs'te başkonsoloslugu tekrar açtı. Türk-İsrail ilişkileri pamuk ipliğine bağlı gibiydi. Yani olumsuz bir olay ortaya çıkması hemen ilişkileri bozuyordu. Örneğin aynı tarihte İsrail'in Lübnan uçaklarını vurması kabul edilemez bir olay oldu.

Filistin'de yaşayan ve Filistin halkını temsil eden Filistin Kurtuluş Örgütü ile anlaşmak için masaya oturmayı kabul eden İsrail ile Filistin arasında kısa sürecek bir barış dönemi inşa edildi. Barış ortamı özellikle Türkiye'nin işine geliyordu. Çünkü bölgede ki kriz çıkmazı Türkiye'yi ekonomik, siyasi olarak çok etkiliyordu. 1992 yılında İsrail'de iktidara gelen İşçi Partisi Lideri İzak Rabin, 1993-1995 yıllarında barış ortamı için Oslo Antlaşmasını imzaladı. Aşırı sağcı Yahudiler bu duruma karşı çıktılar. 25 yaşındaki aşırı sağcı Yahudi Yigal Amir tarafından İzak Rabin barış gösterilerinde katledildi. Barış ortamı aniden son buldu. Bu olay İsrail'in gelecek siyasetçilerine büyük bir ders oldu. Gelen kişilerin barış ortamına dair planları olmuyordu.

1994 yılında Türkiye'ye İsrail tarafından üst ziyaretler yapılmaya başlandı. Özellikle ilk resmi ziyaret Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann yaptı. Kasım 1994'te Dışişleri Bakanı Şimon Perez ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye'den de Tansu Çiller Orta Doğu ziyareti sırasında İsrail'i de ziyaret etti. İki devlet arasında terör, uyuşturucu, savaş çıkarları, posta hizmetleri ve GAP alanlarında antlaşmalar imzalandı.

Bu ziyaretler Filistin davasını gölgede bırakmadı. Tansu Çiller Gazze topraklarına ziyaret gerçekleştirerek Türkiye'nin konumundan dolayı tamamen bir tarafa geçiş yapamadığını göstermiştir. Aynı yıl içinde Türkiye Cumhuriyeti'nde en üst ziyaret olarak Süleyman Demirel ziyareti kabul edildi. Amaç bölgede barışı sağlamak, kargaşayı ve savaşı önlemektir.

Orta Doğu coğrafyasını etkileyecek önemli adımlardan biri 23 Şubat 1996 yılında *Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması'nın* imzalanmasıdır. Bu anlaşma özellikle askeri işbirliği, karargâhlar arası iki ülkenin ziyaret edilmesi, personel değişimlerinin yapılması, kültürel etkinliklerin yapılması gibi işbirliğine dair bir anlaşma oldu. Fakat iki devlet bunu gizledi.

Arap Devletleri özellikle bu antlaşmaya büyük tepki verdi. Sebebi birlik ve beraberliğin bozulacağı düşünülmesidir. İsrail bölgede gücünü arttırmak için bunları gövde gösterisi olarak görüyordu. Her iki devletin imzaladığı anlaşmalarla başka devletleri etkilemediği biliniyordu. Türkiye'nin, Orta Doğu'da attığı her adım bölge tarafından takip ediliyordu. Bölgede en güçlü devletlerden biri olması bunu beraberinde getirdi. Erbakan'ın İsrail'e karşı politikalar benimsemesi ilk etapta ekonomik çıkarlar üzerine olmuştur.

Dönemin askeri Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı mensup olduğu iktidardan izin almadan İsrail'e ziyaret gerçekleştirdi. Askeri ve işbirliği görüşmelerinin artmasını istedi. Türkiye ve İsrail arasında barışın olması, istikrarın sağlanması gibi konularda öncü olan ABD faktörü vardı. İki devlet arasında ilişkilerin stratejik boyuta ulaşması için rol oynayan Türk Silahlı Kuvvetleri olmuştur.

Bu durumu Tarık Oğuzlu açıklamasında; Avrupa Birliği'nden göreceli olarak uzaklaşan bir Türkiye kaçınılmaz olarak daha çok ABD'nin etki alanına girmekte bu da ABD'nin Türkiye ile İsrail yakınlaştırma stratejisine uyuşmaktaydı. Kendi içine kapanan ve Doğu Avrupa'ya genişlemeyi düşünen bir AB'nin küresel anlamda bir aktör olamayacağına ve Türkiye'nin jeopolitik öneminin farkına varamayacağına inanan ABD, Türk-İsrail ilişkilerini desteklemektedir. İsrail ile geliştirilecek yakın ilişkiler Türkiye'nin ABD nezdindeki önemini arttıracak ABD'deki İsrail lobisi Türkiye'nin politikalarının meşrulaştırılması yönünde harekete geçirecekti. (Oğuzlu, Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri, 2009) şeklinde belirtti.

1980'li yıllarda Türkiye ister istemez İsrail'e yaklaşacak politikalar izledi. Özellikle bu politikaların sebepleri Bulgaristan'da yaşayan Türklere yapılan baskın, Kıbrıs sorunu, Yunanistan ile yaşanan sorunlar, Suriye ile yaşanan su ve PKK sorunlarında Türkiye herhangi bir Arap Devleti'nin desteğini görmemesidir. Bu sebeple dış politikada adımlarını düşündürmesine neden oldu. Böylece Araplara yakın dış politika seviyesini düşürecek adımlar atıp İsrail'le yaklaşma politikası benimsediler. İsrail özellikle Yahudi lobisini ABD'de Ermeni lobisine karşı destekleyerek Ermeni soykırımının onaylanmasını engelledi.

1980'li yılların Türkiye açısından en önemli noktaları Kıbrıs mücadelesinde Türkiye'nin Arap Devletlerinden beklediği desteği alamamasıdır. İsrail Devleti 1980'li yılların başlangıcından beri İsrail iyi niyet göstererek Türkiye'ye karşı bazı adımlar attı. Bunlar

Lübnan'da bulunan Asala terör örgütünün bilgilerini Türkiye'ye vermesi, Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklemesi, 1989 yılında ABD meclisinde Rum ve Ermeni lobilerine karşı gelmesi, Yahudi lobisine Ermeni soykırımını kabul ettirmemesidir. Bu adımların sonucunda İsrail Devleti Türkiye'ye yakınlaşmak istedi.

Genel itibariyle İsrail komşu devletlere karşı uyguladığı sert politikadan dolayı Türkiye'ye yakınlaşma gereği duymak zorunda kaldı. Türkiye'nin Arap bir devlet olmaması İsrail ile ilişkilerini geliştirmesini sağlamıştır. İsrail'in pilotlara eğitim desteği sağlaması İran'a karşı Türkiye'nin desteğinin alınması gibi konulara 1990'lı yıllarda rastlandı. 90'lı yıllarda İsrail Devleti'nin en büyük sorunu su sorunu oldu ve bu konuyu da Türkiye ile çözmek için devlet kurumları mücadele etti.

1991 yılında Körfez Savaşı ile Türkiye-İsrail ilişkilerinin yumuşaması üzerine İsrail'i Başbakan olarak ilk kez ziyaret eden Tansu Çiller Serbest Ticaret Antlaşması imzaladı. Ekonomi ve siyasette 90'lı yılları altın çağ olarak yaşamışlardı. Tabloda görüleceği üzere ithalat ve ihracatta ki veriler hep yükselmişti. Sürekli artan ticaret hacmi piyasaları canlı tutmuş ve devletlerin ilişkilerini arttırmıştır.

Tablo 5. Türkiye İle İsrail Arasındaki İkili Ticaret (90'lı Yıllar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1989	30.799	60.567	-29.768	91.366
1990	46.505	52.516	-16.011	109.021
1991	78.669	78.047	0.622	156.716
1992	90.089	97.075	-6.986	187.164
1993	80.238	121.794	-41.556	202.032
1994	178.079	125.890	52.189	303.969
1995	239.569	166.635	73.134	406.404
1996	254.569	192.038	61.928	446.004
1997	391.457	229.282	162.175	620.739
1998	478.631	282.749	195.882	761.380
1999	585.045	298.268	286.877	883.313

(Sayan, 2002)

Türkiye'nin İsrail İle ilişkilerinin 1990'lı yıllarda çok iyi olması iki devletin aktif politikalarının olmasını Philip Robins'in metaforu ile tanımlamak doğru olacaktır. “ *Türkiye*

İsrail 1993'te nişanlanmış, 1996 'da evlenmişlerdir' (Sarıaslan, Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi, 2019) görüşü bu dönemi açıklamaktadır.

2.6.1. 1991 Madrid Görüşmeleri

1991 yılında Körfez savaşı ile Filistin'de olan mücadele tehlikeye girdi. Yaser Arafat'ın Körfez Savaşı'nda Irak'a destek vermesi ile Filistin'e verilen zengin devletlerin desteği bir anda kesildi. 6 Mart 1991 tarihinde Amerika Başkanı George HW Bush Kongre'de yaptığı konuşmada, "*Arap-İsrail çatışmasının son verme zamanı geldi*" dedi. Bölgenin yeni bir düzene girmesi gerektiğini savunuyordu. Orta Doğu'da kaosu artması sonucunda ABD Dışişleri Bakanı James Baker devreye girerek bölgede barışın tesis edilmesi için Arap Devletleri ve İsraille görüşmeler yaptı. ABD ve SSCB'nin gözetiminde yapılan görüşmeler "barış karşılığı toprak" ilkesi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 242 ve 338 sayılı kararlar temelinde gerçekleştirileceği belirtildi. Yaşanan bu girişim Arap-İsrail savaşlarında tarihte görülmemiş bir şekilde müzakere ortamı oluşturuldu.

Konferans üç aşamadan gerçekleşti. 1.Açılış konferansı, 2.İki taraflı görüşmeler, 3.Çok taraflı görüşme girişimleri olarak gerçekleşti. İspanya ev sahipliğinde gerçekleşen konferans üç gün sürmüştür. Açılış bölümünde tüm devletlerin konuşması ile belirlenmiş devletlerin istekleri ve arzuları ifade edilmiştir. İki taraflı görüşmelerde İsrail Devleti Arap devletleriyle on iki tur görüşme gerçekleşti. En son görüşmelerine ABD temsilcisi de katılmıştır. Son aşamada yapılan görüşmeler Orta Doğu'nun geleceğini inşa etmek için yapılmıştı. 1992 yılında Moskova'da barışın temelleri atılmış beş ayrı konferans ve görüşmeler gerçekleşmişti. İçeriğinde silahların sınırlandırılması ve denetime alınması, su sorunu, çevre sıkıntısı, mülteci sorunu gibi durumlar ele alındı.

1990'lı yıllar Orta Doğu bölgesi için yakınlaşma ve barış ortamı sağlanıyordu. Madrid Konferansı sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri dönüm noktası oldu. Barış döneminin temelleri tekrar atıldı. İspanya Hükümeti'nin ev sahipliğini üstlendiği, ABD ve SSCB tarafından desteklenen Madrid Konferansı 30 Ekim 1991 tarihinde başlamış ve üç gün sürmüştür. Türkiye Araplardan uluslararası alanda destek bekleyerek Orta Doğu'da barış dengelerini korumak istedi. ABD'nin New Deal olarak belirlediği politikası düzenlenen konferansta etkisini arttırdı. Konferansın amacı İsrail Devleti'nin Orta Doğu'da olan özellikle Filistin Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün de içinde bulunduğu bir barış süreci başlatmaktır. Madrid görüşmeleri öncesinde İsrail

Devleti, Arap Devletleriyle barış masasına oturmayı kabul etti. Aynı zamanda Filistin'i temsil edecek grubu başta kabul etmeyen İsrail daha sonradan Ürdün heyeti içerisinde kabul etti.

30 Ekim 1991 yılında başlayan önemli zirveyi dünya devletleri izledi. Katılan devletlere kendi yaklaşımlarını açıklamaları için 45'er dakikalık konuşma hakkı verildi. Filistin heyeti, İsrail ile gelecekte barış umudunu dile getirdi. İsrail temsilcisi Şamir, Yahudi devletinin meşruiyetini anlattı. Suriye Dışişleri Bakanı Faruk el Şara ise Şamir'in "terörist" geçmişini anlatarak Golan tepelerini almak için umutlanmıştı.

Türkiye'de barış görüşmelerinden faydalanarak Filistin ve İsrail temsilcileri yükseltilerek büyükelçi konumuna getirildi. Madrid görüşmeleri ile başlayan görüşmeler Türkiye-İsrail ilişkilerine yaradı. Özellikle ticarete yüzde ellinin üzerinde artış olmuştu. Bu dönemde İsrail'e ziyaret gerçekleştiren Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş (1992) oldu. Bu ziyaret ilk üst düzey ziyaretlerin başlangıcı olmuştur. İki devlet arasında yatırım teşvikleri, serbest ticaret antlaşmaları, çifte vergilendirmeyi önlemek gibi konularda görüşmeler yapılmıştı.

İsrail Devleti, 1991 yılında yapılan Madrid görüşmelerinde sonuç elde edememişti. ABD ve SSCB bölge devletlerine barış yapılması için çağrı yapmışlardı. İsrail heyeti kendi aralarında aldığı karar sonucunda Arap Devletleriyle bire bir görüşerek masa da üstün gelebileceğini düşünüyordu. İsrail Heyeti, Filistin ile doğrudan görüşmeler yapma kararı almıştı. Konferansın etkisiyle 13 Eylül 1993 tarihinde İlkeler bildirgesi imzalanmıştı. 1994 yılında yapılan barış antlaşmaları da bu konferansı etkili olmuştur. Günümüzde Orta Doğu'da yaşanan barış süreçlerinin temeli Madrid konferansı olarak gösterilmektedir.

2.7. TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

1980'li yıllarda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve petrol sıkıntısı onu dış politikada Arap Devletlerine yakınlaştırmıştır. Ülkenin yaşadığı durumlardan dolayı İsrail'i arka plana atmıştı. Hatta Türk diplomatları ve yöneticileri İsrail'in 1967 sınırlarına dönmesi adına açıklamalar yapmıştı. 1982 darbesinden sonra Türkiye, Arap Devletlerine daha fazla yakınlaştı. Yaşanan gelişmeler ABD ve İsrail'i üzüyordu. Arap Devletleri bu durumdan dolayı Türkiye'yi ekonomik olarak destekleme kararı almıştı. Örneğin 1980 yılında Arabistan, Türkiye'ye İsrail'le ilişkileri kesme karşılığında 75 milyon dolar ve 2 milyon ton petrol yardımı etmişti.

1980'li yıllarda Turgut Özal politikaları döneme damga vurmuştu. Türkiye-İsrail ilişkilerinde ekonomiye dayalı politikalar ağır bastığı için Türkiye'yi Arap Devletlerine yakınlaştırmıştı. Bu durum İsrail ile kurulacak ilişkilerin iyi olmasını engellemiştir. Turgut Özal'ın düşünceleri

arasında Müslümanlara yakın bir politika kurmak, İslam dünyasının lideri olmak fikrindeydi. Orta Doğu bölgesinde yaşanan kriz, savaşın önlenmesi için devletler arasında ticaretin artmasının gerektiğini düşünüyordu. 24 Ocak 1980 tarihinde yayınlanan ekonomi politikalarına yön veren kişilerden biri olmuştur. Turgut Özal 1983 yılında hükümeti kurmadan önce yaptığı açıklaması “Zorla girdiği medeniyetin beşiği İslam coğrafyasına kan ve barut sokan ülke” olarak tanımlamıştır. Fakat başbakan olarak göreve başladığında Arap ülkelerini ikna etmeye çalıştı. Özal’ın politikasının değişmesinin en temel sebeplerinden birisi ABD ile olan ilişkiler etkilemiştir. ABD’nin Türkiye yönetimine karşı yaptığı açıklamalarda İsrail’e karşı dikkatli olmalarını, ilişkilerini iyileştirmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Turgut Özal bu durumu Güneş gazetesine verdiği röportajda “*Günün birinde İsrail’le ilişkiler tamamen kesilir mi?*” sorusuna “*Kessek ne olacak, kesmesek ne olacak? Bazıları bir pencerenin hafif aralık olmasında fayda mülahaza etmek lazımdır derler. Tabii İsrail’e en büyük destek olan ABD’dir. İsrail lobisinin oradaki ağırlığı da herkes tarafından bilinir*” (Küçük E. , 2024) cevabını vermiştir. Özal bu durumu Türkiye lehine çevirmek için yoğun diplomasiyi kullandı. Arap Devletleri ve İsrail arasındaki sorun çözülsünce Türkiye’de rahatlayacaktı. Arabulucu olmak için iki devletle temaslar kuruldu. Başbakan Özal iki devletle yoğun diplomasi sürdürürken CB Kenan Evren Fas’ta katıldığı FKÖ toplantısında “*İslam ülkeleri arasındaki ticaret, sanayi ve teknik alanlarda işbirliği yapılması gerektiğini tüm İslam ülkelerinin İsrail’e karşı birleşmeleri gerektiğini açıklamaktadır. Türkiye’nin, İsrail’in Orta Doğu’da uyguladığı politikalara karşı olduğunu ifade ederek Orta Doğu sorununun temel nedeninin İsrail’in, Filistin halkının meşru haklarını inkâr etmesinde yattığını ve Filistin halkının gasp edilen haklarına kavuşuncaya kadar bu durumun devam edeceğini*” (Küçük E. , 2024) dile getirmiştir. Böylece Türkiye’nin siyasi yapısının birbirinden farklı olduğunu gösterdi. Her ne kadar Özal ve Evren Türkiye’nin bölgede güçlü olması için çabalamıştır. Özal’ın girişimleri ile Filistin halkı ve devleti ile bağlılıkları artmıştı. 18 Mayıs 1984 tarihinde “Kudüs ile dayanışma günü” olarak ilan ettiği günde Kudüs’ün özgür olması, İsrail’in işgalciliğinin artık bitirilmesini istiyordu.

Özal Döneminde, İsrail Devleti’nin açıklamalarında ilişkilerin iyi olması için üst düzey açıklamalar yapıyordu. Açıklamaların genelinde İsrail’in Türkiye ile olan ilişkilerin alt seviyede üst seviyede olmasını talep etmişlerdi. Özal bu açıklamaları iyi niyetle karşılamıştı. İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir ile görüşme kararı almıştı. Özal’ın 1985 ABD ziyaretinde Yahudi lobisinin desteğini almak istemesi, Amerikan ilişkilerini geliştirmek için Orta Doğu’da bulunan Arap Devletleri ile kurduğu temaslarda İsrail’in varlığını tanımlarını istiyordu. Özal’ın bu politikası Amerika’da bulunan Yahudi lobilerini sevindirmişti. Yahudi lobisi 1987 yılında

Temsilciler Meclisi'nde "Sözde Ermeni Soykırımı" konusunda Türkiye'nin tarafını tutmuşlardı. 1987 yılında Özal'ın bu tutumu Kenan Evren tarafından olumsuz karşılanmıştı. Çankaya'da yaptığı açıklamada *"İslam aleminin her zamankinden daha fazla birlik ve beraberliğe ihtiyacı olduğunu İsrail'in Tunus'a yaptığı saldırıyı sert dille kınadığını"* (Küçük E. , 2024) ifade etmiştir. Bu açıklama ile Evren ve Özal politikalarının farklılığını göstermiştir.

İsrailli yetkililerin Türkiye için olumlu dönütleri Türk yetkilileri tarafından olumlu bir süreç yaşanmasına sebep olmuştu. İsrail'in ilişkilerin iyileşmesiyle Türkiye'nin askeri kanadı 90 adet F4 modernizasyonu için İsrail'in daha iyi yapabileceğinden dolayı İsrail'e yakınlaşma durumu yaşandı. ANAP'ın bu duruma karşı çıktığını, İsrail ile askeri antlaşmaların kesinlikle yapılmamasını istiyordu. Turgut Özal'ın birinci döneminde genel itibarı ile İsrail'in bölgede tanınması için Araplar ve İsrail Devleti'nin arabuluculuğunu tarafsız bir şekilde yürütmek istemişti.

1987 yılında yapılan genel seçimlerde Anavatan Partisi tekrar seçimleri kazanmıştı. Özal, dış politikada 1.döneminde uyguladığı dengeli politikasını devam ettirdi. Filistin Devleti'nin resmi olarak kurulması ikinci dönemine denk gelmişti. 6 saat içerisinde Türkiye, Filistin'i tanıdı. İsrail ile olan ilişkilere olumsuz yansıdı. İsrailli yetkililer açık açık söylemlerinde Filistin'in tanınması üzüntü duyduklarına dair açıklamaları olmuştur. Özal, ABD ve Yahudi lobilerini kırmamak için Filistin ve İsrail ile olan ilişkilerini eşit seviyede tutmuştur. Özal Döneminde yaşanan bu eşitlik durumu tartışmaları beraberinde getirdi. Özal ikinci döneminde Orta Doğu'da yaşanan bu savaş durumunun bitmesi için uluslararası barış konferansı adıyla organizasyon yapılmasını savunuyordu. İsrail bu çağrıya olumlu cevap vermesi Türkiye ile olan ilişkileri iyileştirdi. Filistin Ankara Temsilcisi bu durumdan rahatsız olduklarını kamuoyuna açıklamıştı.

Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'nin başına geçen Özal, dış politikada İsrail ve Filistin Devletleri ile ilişkilerin olumlu bir havada sürmesi için mücadelesine devam ettirmişti. 1989 yılında bazı devletlerin yapısının değişmesi İsrail'i hareketlendirdi. Türkiye'nin sıkıntı yaşadığı Yunanistan ile İsrail ilişkilerin seviyesinin artması, Türkiye'yi İsrail'e yakınlaştırdı. 1990 yılında Kuveyt savaşında Türkiye, ABD ve İsrail birlikte hareket etmişlerdi. Körfez Savaşı ile Türkiye, İsrail'e yakınlaşmaya başladı. Özal, İsrail Devleti'ne karşı temkinli ve dikkatli hareket etmişti. Özal'ın bu politikaları ülke genelinde grevlerin, protestoların yolunu açmıştı. İsrail ve ABD'ye lanetler okunmuştu. Özal'ın taraflar arasında uluslararası düzeyde bir konferans yapılması çabaları vermişti. 1991 Madrid Konferansı toplanmıştı. Fakat Türkiye davet

edilmemişti. Cumhurbaşkanı Özal Döneminde, Süleyman Demirel koalisyon oluşturarak hükümeti kurmuştu. Özal'ın dış politikada etkisi azalmasına sebep olacaktı. Süleyman Demirel, İsrail'i küstürmemek için BM'de alınan kararlara dikkat ediyorlardı. Süleyman Demirel İsrail'e yakınlaşma politikalarını benimsemişti. İsrail temsilcisinin Ankara'da aracında bombalanması iki devletin ilişkilerine zarar vermemişti. Hatta Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'i İsrail'e 1992 yılında "Turizm İş Birliği Antlaşması" imzalandı. İsrail Cumhurbaşkanı 500. Yıl vakfının açılışı sebebiyle Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmişti. Ziyaret sonucunda ilişkilerin seviyesi tekrar yükselmişti. Kudüs'te bulunan Türk konsolosluğu tekrar açılmıştı. Bu duruma karşı ülkemizde farklı noktalarda protestolar yaşanmıştı. 1993 yılında Uğur Mumcu'nun öldürülmesinin akabinde Türkiye, İsrail'den istihbarat konusunda destek aldı. İsrail Dönemin Dışişleri Bakanı Şimon Peres Türkiye'ye gelmişti. Türkiye bu ziyaret için iade-i ziyaret gerçekleştirmek istenmiş fakat İsrail'in Lübnan saldırısı ve TBMM seçimleri gibi nedenlerden dolayı ertlenmiştir.

Özal Dönemi'nin ana teması Arap yanlısı bir politika izlerken, bir yandan da İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramış v her iki taraf arasında denge siyaseti izlemiştir. (Küçük E. , 2024) Özal'ın İsrail Devleti'ne bakışı pragmatik ve yenilikçi bir yapıya sahipti. Dünya siyasetinde Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Türkiye çok yönlü, arabulucu, denge kurucu gibi dış politika izlemeye başladı. Stratejik güvenliği esas alarak Batı'ya yakın durmuştur. Turgut Özal'ın dış politikada ki düşüncesi ekonomi üzerine şekillenmiştir. Kapitalizm anlayışı ile iktidarı döneminde hâkimdir. 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye'yi Amerikan yapısı olan Neoliberalizm 'in etkisi altına sokmuştu. Özal 1986'da verdiği mülakatta "*İslam ülkelerinin liderliğini yapacağız ve kendimizi batı için önemli bir duruma getireceğiz*" açıklamasını yapmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. BENJAMİN NETANYAHU DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1996-1999)

1996 yılındaki seçimlerde bir Yitzhak Rabin'in öldürülmesi sonucunda Şimon Peres geçici Başbakan oldu. Yapılacak seçimlerde İşçi Partisi lideri 34 sandalye alarak oyların % 27,5' ini aldı. Likud Partisi Lideri Benjamin Netanyahu oyların % 25,8'ini alarak 32 sandalye kazandı. Yapılan koalisyon sonucunda Netanyahu iktidarı aldı. Bu seçim İsrail tarihi açısından önemli bir seçim oldu. Çift seçim sisteminin ilk kez uygulandığı bu dönem Netanyahu'nun ilk dönemi olarak ölçüleceği bir dönem oldu.

Likud Partisi Benjamin Netanyahu iktidarında barışçıl değil bölgeyi tehdit eden, barışı zedeleme dönemi başladı. Sert tavırları ve politikaları dünya genelinde Netanyahu'ya karşı protestolar, gösteriler yapılmasına sebep oldu. Netanyahu bu amaçla Türkiye ile olan ilişkileri canlandırmak ve iyi bir konuma getirmek istedi. Böylece ilk yaptığı bağımsız bir Kürt devletine karşı olduğunu, PKK'yi kınadıklarını açıklamak oldu. Türkiye, Netanyahu'dan gelen açıklamalara temkinli davranarak hareket etti. Türkiye, Arap Devletleri'ne, Filistin Kurtuluş Örgütüne karşı olmamak Oslo görüşmelerinin devamını sağlamak için iki tarafı ikna etme yolunu seçti.

9 Eylül 1980 Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan İsrail karşıtlığını sert bir şekilde savundu. Kurulacak hükümete şartlı destek vermeyi kabul etti. İsrail ile ilişkileri tamamen kesecek olana açık destek vereceğini açıkladı. Öncesinde bakıldığında iktidardayken 1997 yılında dönemin başbakanı Necmettin Erbakan, İsrail ile ilişkileri geliştirmek için 15 antlaşma imzalandı. Bunlardan 14 Mart 1996'da *Gümrüklerin sıfırlanması üzerine STA, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Antlaşması, Ekonomik ve Bilimsel ve Teknik Çerçeve Antlaşması* imzalanmıştır. Necmettin Erbakan döneme ve şartlara göre farklı politikalar geliştirdi.

Benjamin Netanyahu'nun liderliğinde İsrail Hükümeti ile imzalamış olduğu bu anlaşmalarla ticari, savunma, askeri konularda işbirliğini açıkladı. Anlaşmalardan sonra Arap dünyasında başta olmak üzere Suriye, Mısır tarafı da kınama mesajlarını yayınladı. Türkiye-İsrail askeri kuvvetlerini birleştiriyor manzarası ile karşı karşıya kaldığında Türkiye bu anlaşmalardaki

hedefi Suriye Devleti'ne açık mesaj yollamaktı. Türkiye, Suriye'nin PKK'yi desteklememesi onlarla ilişki kurmaması için baskı yapıyordu. Çünkü Türkiye anlaşmalarla Suriye üzerinden değil ilk defa Akdeniz üzerinden geçip İsrail Devleti'nin hava sahasından geçtikten sonra Bekaa Vadisi'nde bulunan PKK kampını bu şekilde vurmak amacındaydı.

İmzalanan antlaşmaların geneli askeri antlaşmalar oldu. Özellikle hava kuvvetlerinin imzaladığı bu anlaşmalarda İsraili askerlerin Konya askeri eğitim alanını kullanması için izni alındı. Yıl içerisinde 2-3 defa askeri eğitim alanını kullanmak için İsrail hava kuvvetleri filosu Türkiye'ye getirildi ve eğitim aldı.

Netanyahu Hükümeti; Orta Doğu'da aktif bir rol oynamanın en büyük müttefiki Türkiye ile olacağını biliyordu. İkili ilişkilerin daha iyi olması için mücadele ediyordu. 23 Ocak 1997 tarihinde Netanyahu, Milliyet gazetesini verdiği röportajda Necmettin Erbakan'ı ülkesine davet etti. Netanyahu; *“Ekonomik ve teknolojik alanlarda ortak yatırımlarla sağlanması için işbirliğinin önemine dikkat çektiklerini”* (Yazaroğlu, 1997) açıkladı. İki lider arasında Netanyahu'nun 1996-1999 döneminde Güneydoğu Anadolu Projesi İsrail'i de katarak antlaşma imzalandı. GAP kapsamında 1997 yılında Tarım Bakanı Mustafa Taşar İsrail ziyaretinde *“Tarımsal Alanda İş Birliği Mutabakat Zaptı”* imzalandı. İki devlet arasında uzmanlar karşılıklı eğitim aldılar. İlişkiler ekonomik alanda başladı. 26 Aralık 1997 tarihinde iki devlet arasında füze alımı yapılarak güvenlik üzerine devam etti. Bu durumu İsrail Başbakan Yardımcısı Netanyahu'ya hak vererek *“İki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini.”* (Demirtaş, 1997) ifadelerini kullandı. Erbakan Hükümeti ile 1997 yılında İsrail ile füze alım satımları ele alındı. 1990-2000 yılları arasında ekonomik alanda iki devlet gücünü göstermek için turizm alanında antlaşmalar yapıldı. Turizm oranlarını güçlendirme açısından İsrail'den turist sayısı bakıldığında onuncu yer aldı.

1990'lı yıllar Türk-İsrail Hükümetleri açısından muhteşem ve altın yıllar olarak kabul edildi. Bu dönemde askeri bürokrasiyi siyasi bürokrasiden ayrı tutarak iki devlet arasında önem verilen bir dönem oldu. 23 Şubat 1996 tarihinde Demirel Hükümeti ile Askeri Eğitim ve İş Birliği Antlaşması, İki devlet arasında imzalanan bu antlaşma en belirleyici ve en çok tepki toplayan anlaşma oldu. İki devlete ait uçaklar birbirlerinin hava sahasını kullanabilecekti. İsrail Devleti'nin eğitim uçuşları yapmaya başlamıştı. Türk Hükümeti'nin yaptığı bu antlaşmaya muhalif partiler dahil Orta Doğu Devletleri bu duruma karşı oldular. Orta Doğu tepki verse de ABD bu anlaşmalara tam destek verdi. ABD Dışişleri Bakanı Sözcüsü Nicholas Burns

açıklamasında “tam destek veriyoruz” açıklamasını yaptı. İran ve Suriye Devletleri bu eğitim anlaşmasına kınadılar. Türk Genelkurmayı ve Dışişleri Bakanlığının ortaklaşa yapılan açıklamada “Türkiye istediği ülke ile istediği anlaşmayı yapabilir. Bu anlaşma hiçbir ülkeye karşı değildir.” İfadelerini kullanarak Orta Doğu ülkelerinden bağımsız olarak hareket etmek istedi.

14 Mart 1996’da Serbest Ticaret Antlaşması imzalandı. Antlaşmalar bununla kalmadı. Pazarın yüzdelik oranlarını yükseltmek ve Türkiye-İsrail arasındaki vergileri sıfıra indirme yoluna girdiler. 14 Mart 1996 tarihinde iki devlet arasında imzalanan Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşması’nın Cumhurbaşkanı ve Meclis’in onaylamasıyla Bakanlar Kurulu tarafından karar çıkarıldı. Antlaşma bir yıl sonucunda 1 Mayıs 1997 tarihinden geçerli olmak üzere, iki devlet arasında yapılan bu antlaşma 18 Temmuz 1997 tarih ve 23053 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu antlaşma dâhil 17 antlaşma imzalayan iki devlet ilişkilerini arttırmıştır. Ekonomi olarak iki devlet piyasalarını canlandırarak ekonomileri, iş dünyasını rahatlattılar.

14 Mart 1996 tarihinde imzalanan Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Antlaşması;

Antlaşma Kapsamı

- *Mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması*
- *Fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları*

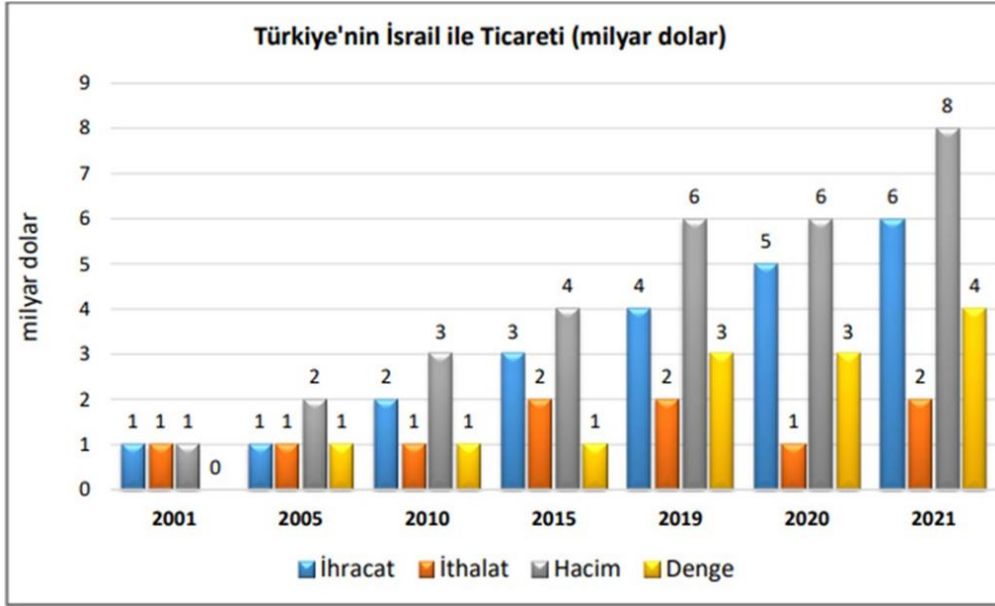
...

Sanayi Ürünleri Gümrük Vergisi Düzenlemesi

- *Ülkemiz ile İsrail arasında, sanayi ürünleri ticareti, 1 Ocak 2000 tarihinden bu yana gümrük vergisinden muaf olarak gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, Antlaşma kapsamı dışında tutulan herhangi bir negatif liste bulunmamaktadır.*

Tarım Ürünleri Gümrük Vergisi Düzenlemesi

- *Anlaşma ile taraflar birbirlerine tarım ürünleri bakımından tarife kotası çerçevesinde veya miktar sınırlaması olmaksızın vergi indirimi/muafiyeti sağlamıştır. (Bakanlığı T. , 2023)*

Kaynak: (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022)

Tablo 6. Türkiye ile İsrail Arasında Ekonomik İlişkiler (2001-2021)

28 Ağustos 1996'da sanayi alanında İş Birliği Antlaşması imzalandı. Ekonomik olarak iki devlet arasında büyük bir ivme kazanıldı. Bakanlık verilerine bakıldığı vakit; “1990 yılında iki devlet arasında 47 Milyon dolar olurken, 2021’de 861 Milyon dolar ve üstü yatırım” (Bakanlığı D. , Dışişleri Bakanlığı) olduğu bilinmektedir.

1996 yılında Netanyahu Döneminde Türkiye ile ilişkilerde iyileşme gerçekleşti. İlişkilerin gelişmesinde İsrail-Filistin arasında yaşanan müzakere ve yumuşama ilişkileri etkili oldu. Bu durumu Türkiye fırsata çevirerek İsrail ile ilişkileri arttırdı. 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesiyle dengeleri kendi lehine değiştirdi. 1991 yılında SSCB'nin dağılması sonucunda Batı'ya yakın politikalarını arttırdı. Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar, Kürt sorunu, sözde Ermeni sorunu vs. gibi durumlar Türkiye'nin İsrail Devletine ve Batı'ya yakınlığını gösterdi. Çünkü bu konularda İsrail'in Yahudi lobisinden, ticaretinden, istihbaratından faydalanmak zorundaydı. Türkiye, ABD'nin “yeni dünya düzeni” için bölgede müttefiklere ihtiyaç duyduğundan ABD ile yakın ilişkiler kurdu.

1996-2000 yılına kadar iki devlet arasında sürece 23 Şubat 1996'da Askeri Alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşması imzalandı. İmzalanan bu antlaşma 5 yıllıktır. İlk etapta iki devletin temsilcileri arasında imzalanan bu antlaşma gizli tutuldu. Daha sonra 5 Nisan 1996 tarihinde İsrail'de *Yediot Ahoronat* gazetesinde antlaşmaya dair maddeler ortaya çıktı. 1996-1999 yılları arasında 20'ye yakın antlaşma imzalandı. Savunma, askeri, güvenlik, istihbarat gibi alanlarda antlaşmalar oldu. Hatta iki devlet arasında imzalanan antlaşmalardan birisi de iki

devletin üniversiteleri öğrencilerine burs verilmesidir. Görüşmeler sonucunda iki tarafın anlaşmasında taraflar, amaç, kapsam, “tanımlar ve yetkili otorite gibi terimler açığa kavuşturulduktan sonra “Eğitimin içeriği” başlıkları altında, esas alınacaklar şöyle sıralanmıştır:

- *Askeri eğitim alanında işbirliği yapılması*
- *Askeri akademiler ile birlikler ve karargâhlar arasında karşılıklı ziyarette yapılması*
- *Donanmaya dâhil gemilerin ve Hava Kuvvetlerine dâhil uçakların karşılıklı olarak ziyaretler yapmasını,*
- *İşbirliği konularda ayrıntıya inen uygulama düzenlemelerin yapılmasını,*
- *Anlaşma kapsamından mübadele edilen personelin üçüncü bir ilke ile misafir ülke arasındaki çatışmalara katılmamalarına*
- *Bilgi ve tecrübe sağlamayı yönelik personel değişimini*
- *Askeri tarih, askeri müze, askeri arşiv, fotoğraf videoları, film, sportif faaliyetleri kapsayan sosyal ve kültürel etkinliklerin karşılıklı olarak düzenlenmesine*
- *Profesyonel uzmanlık alanlarda mütakabiliyet esasına göre farklı seviyelerde işbirliğinde bulunmasını hedeflemişlerdir. (Öztürk, 1999)*

Yapılan bu anlaşma İsrail'e, Türkiye sınırlarında hava sahasının savaş uçaklarının uçuşunu serbest hale getirildi. İki devletin askeri öğrencilerini değiştirmek ve ağır silahlarından korunmak için devletler ortak çalışmalar üzerine yoğunlaştı. Aynı zamanda İsrail Türkiye'de elde ettiği en önemli hak İran ve Irak'a karşı radar kullanma hakkını kazandı. İsrail bölgede bu anlaşma ile birlikte daha güçlü bir hale geldi. “*Genel kanı, yapılan iki anlaşma uyarınca iki ülkenin ortak hava ve deniz tatbikatları yapma, birbirlerinin liman olanaklarından yararlanma, hava kuvvetlerinin Türkiye ve İsrail’de eğitim uçuşları yapma, karşılıklı askerî ziyaretler, terörizm ve sınır güvenliği konusunda işbirliği, savunma sanayi alanında işbirliği, uzman personel değişimi gibi çeşitli konular üzerinde uzlaşmaya varıldığı yönündeydi.*” (Eisendadt, 1997)

1996 yılında imzalanan antlaşma Arap Devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Bu antlaşmanın Araplara karşı olduğunu savunup 1997 yılında olan Tahran'daki İslam konferansında Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcisi olan Süleyman Demirel'e ağır eleştiriler yapıldı ve toplantıdan kalkmak zorunda kaldı. Harp Akademileri tarafından hazırlanan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını* adlı çalışmada, Türkiye-İsrail ittifakı şöyle yorumlanmaktadır:

“Unutmayalım ki, PKK meselesi Türkiye için büyük bir derttir. Irak ve Suriye gelecekte dahi Türkiye için her an problem olabilirler. Ayrıca, Ermeni meselesi de gündemdedir ve bitmemiştir. Kafkasya ise kaynamaya devam etmektedir. Rum meselesi bugün Kıbrıs'ta, yarın Batı Trakya'da, ertesi gün başka bir yerde mutlaka karşımıza çıkacaktır ve Yunanistan var oldukça bitmeyecektir. Bu şartlar altında batıda samimi dostlara ve akıllı müttefiklere ihtiyacımız her zaman olacaktır. Amerika'da çok büyük nüfuzu olan ve büyük imkânları bulunan Yahudi lobisini kurmaya çalıştığımız Türk-İsrail dostluğuyla yanımıza alabilirsek Ermeni, Rum ve Kürt lobisinin düşmanca etkilerini önemli ölçüde azaltabiliriz.” (Akademi, 1987)

Antlaşma üzerine bazı Arap devletleri Türkiye'yi hedef alacak bazı açıklamalar yaptılar. Mısır devleti; “İsrail ile ittifak yapan Türk devleti bilmelidir ki her türlü ilk defa bir karşı ittifak oluşturur aynı zamanda Türkiye'de İsrail ile ittifak bölge ülkelerini tahrik etmektedir.” (Bölükbaşı S. , 1999) İran devleti; *Türkiye-İsrail işbirliğinin bölgede sürekli bunalımlara yol açan Siyonist yayılımcı politikaları geliştirme planının bir ürünü*” olarak gördüğüne dair ifadelerini kullandı. Bölge devletleri Türkiye'yi ağır ithamlarda bölge devletleri eleştirdi. Türkiye'yi siyonizmin savunucusu ve yayılmasını sağlayan devlet konumuna getirdiler.

28 Ağustos 1996'da Türkiye İsrail arasında Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalandı. 28 Ağustos 1996 tarihinde “Savunma Sanayii İş Birliği Anlaşması” kamuoyunun ve bazı devletlerin tepki vermesine rağmen iki devlet arasında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma ile beraber antlaşmaya taraf olan devletler arasında teknoloji, sanayiye, askeriyeden eğitime olmak üzere pek çok alanda karşılıklı işbirliği antlaşmasına mutabık kalmışlardır.

Anlaşmanın İçeriği:

- 1- *Türk Hava Kuvvetleri'nin F-4 ve F-5 savaş uçaklarının modernizasyonu. (900 Milyon \$)*
- 2- *Türk Kara Kuvvetleri'nin M60A1 tanklarının 170 adedinin M-60T Sabra seviyesine yükseltilmesi. (687 Milyon \$)*
- 3- *Popeye-I ve Popeye-II seyir füzelerin belli sayıda satışı ve devamının ortak üretimi. Uçlarında video kamerası bulunmaktadır. TV kamerasına sahip füzeler kara ve deniz hedeflerine karşı kullanılabilir. Popeye-I füzeleri F-4E 2020 savaş uçaklarına entegre edildi. (YAĞIZ, 2022).* Yapılan antlaşma bölge devletlerini tedirgin etti. Türkiye yaptığı açıklamalarda sadece iki devleti etkilediğine dair açıklamalar yapsa da Orta Doğu Devletleri bu duruma inanmadı. “Şubat 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun İsrail ziyareti sırasında 1000 adet merkova tankı ve havadan karaya Popeye 1 füzeleri alımı gündeme gelmiştir. Türkiye'nin coğrafi şartlarına uygun olmayan tanklardan vazgeçilmiş. 50 adet Füze

ile gece görüşlü dürbünleri ve elektronik malzeme almakla yetinilmiştir Bu arada İsrail ile 40 zırhlı araç satılmıştır.” İsrail’in savunma ve askeri alan üzerine kendilerini çok iyi geliştirmeleri yapılacak ihalelerde silah sanayisi olarak öncü olmalarını sağladı.

Netanyahu’nun ilk döneminde İçişleri Bakanlıkları arasında terör, uyuşturucu ile mücadele gibi konularda antlaşmalar imzalandı. Netanyahu, bölgede söz sahibi olmak, elini güçlendirmek, ticareti güçlendirmek konularında Türkiye’nin payı çok büyük olacağını biliyordu. İmzalanan antlaşmaları Netanyahu olumlu görüyor ve daha çok antlaşmaların geliştirilmesi için mücadele ediyordu. Sadece askeri politikalarla değil, her konuda iki devletin ilişkisini geliştirmek istiyordu.

1997 yılında Türk-İsrail ilişkilerinde kilit konu PKK terör örgütü oldu. Türkiye’de bu dönemde gündemde olan madde, Netanyahu Hükümeti’nin PKK terör örgütü hakkında bilgi verip vermeyeceğidir. Netanyahu bu durumu uluslararası bir sorun olarak görmüş, her türlü terör olayına karşı olduklarını bildirdi. Bekaa Vadisi’nde bulunan terör yuvasına ait bütün bilgiler Netanyahu hükümetinde mevcuttu. Bu bilgilere ülkemizin ihtiyacı vardı.

Netanyahu Hükümetinin ilk dönemi olan 1996-1999 yılları arasında PKK terör örgütüne ait bilgilerin Türk Hükümetine verildiği bilinmektedir. B. Netanyahu, Türkiye Cumhuriyeti’nin yıllardır sorunu olan bağımsız Kürt Devletinin kurulmasına karşı çıkarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin yanında olacağını ifade etti. Netanyahu, ilk defa 1997 yılında açıkça Kürtler aleyhinde bir tavır sergileyerek Kürt Devleti düşüncesini kabul etmeyip PKK’yi kınadı. Netanyahu konuşmasını şu şekilde sürdürdü, *“Türkiye PKK’nin terörist ataklarından çok çekmiştir ve biz PKK terörizmi ve İsrail’in marûz kaldığı terörist saldırılar arasında bir fark görmüyoruz.”* (Netanyahu, 1997)

1997 yılında yapılacak iki devlet arasında olan “Güvenilir Denizkızı” adlı tatbikat gelen tepkiler sonucunda 1 yıl ertelenmiştir. 1997 yılında planlanan bu tatbikata İran Cumhurbaşkanı Hatemi yaptığı sert açıklamalarla kınadı. Konuşmasında *“Basra Körfezinde yabancı askeri güçlerin varlığı İran’ın güvenliğine yönelik tehdit oluşturmaktadır. Bu düşmanların (İsrail-ABD) bölgede istikrarı yok etmek, Arap Devletlerini bölgeden silmek gibi hedeflerinin olduğunu”* ifade etmektedir. Güvenilir Denizkızı 1998 yılında Akdeniz’de yapılmıştır. Yapılan tatbikatlar ve İsrail’in Türk Silahlı kuvvetlerinin gücüne destek vermesi, yeni dönemde Türkiye’nin gücünü Orta Doğu’da, Asya’da hissettirdi. Arap devletlerinden yoğun tepkisine

karşın Ürdün'ü gözlemci olarak kabul ettiler. Güvenilir Deniz Kızı tatbikatı için Arap Devletlerinden olan Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye “kışkırtıcı” olarak değerlendirildi. Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara toplanılan Arap Devletleri Dışişleri Bakanları toplantısında “*Türkiye tatbikattan vazgeçsin*” açıklaması ile kaygılarını dile getirdi. ABD gemileri tatbikata katıldı. Tatbikatlar, ticaret anlaşmaları gibi durumları başta Mısır olmak üzere bölge devletleri Arap devletlerine karşı olarak sayıldı. İsrail Devleti, Türkiye’de askeri ihalelerine katıldı. İki devlet birbirlerinden askeri malzeme alışverişi yaptılar. Silah sanayisinin ihtiyaçları İsrail uçak sanayi fabrikasına 1996 yılına verildi.

18 Aralık 1997 tarihinde ırkçılığa ve ayrımcılığa karşı mücadele veren Yahudi lobileri ile yemeğe katılan Mesut Yılmaz “*Gecede seçkin devlet adamı ödül aldığı için teşekkür ettiğini, Türkiye'nin İsrail'in varlığını bugüne kadar hep savunduğunun, bundan sonra da savunmaya devam edeceğinin altını çizmiştir*”. (Doğan Y. , 1997) açıklamasını gerçekleştirdi. 7 Eylül 1998’de Mesut Yılmaz ile Başbakan Netanyahu arasında bir görüşme yaptı. İki devlet arasında Serbest Ticaret Antlaşması imzalandı. Yılmaz yaptığı açıklamada; “*Ekonomik ilişkilerin çok hızlı ilerlediğini, İsrail ile olan ticaretin 1 milyar olan değeri yakın zamanda iki katına çıkmasını temenni ettiklerini*” (Tayyar, 2000) söylemiştir. İsrail ile Türkiye arasında ne zaman bir adım atılsa hemen peş peşe açıklamalar yapılıyordu. Denge ve çıkar politikalarını benimseyen Türkiye, Arap devletlerini de bırakmak istemediği için imzaladığı askeri, ekonomik, siyasi antlaşmaların sadece kendilerini etkilediğini başka devletlere karşı yapılmadığını ifade ediyordu.

Türkiye'nin beklentisi özellikle Amerika'da yaşayan Yahudi lobilerinden destek almaktı. Bu destek ile ulusal ve stratejik hamlelerini arttırmaktır. İsrail, Abdullah Öcalan’ın yakalanmasına dolaylı olarak destek veren ülkelerdendir.

2. EHUD BARAK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1999-2001)

1999 seçimleri kamuoyunda uzlaşma seçimi olarak görüldü. Ehud Barak’ın seçimlere girmesi ve kamuoyunda tanınan bir kişi olarak görülmesi seçimlerde öne geçmesini sağladı. Başbakan Yitzhak Rabin suikast ile öldürülmeden önce Ehud Barak kabinede Genelkurmay Başkanlığını üstlendi. Şimon Peres iktidarı döneminde Barak Dışişleri Bakanı olarak kabinede görev aldı. 1996 seçimlerinde başarısız olan Şimon Peres İşçi Partisi liderliğini Ehud Barak’a teslim etti.

1999 yılında yapılan genel seçimlerde Ehud Barak ve Netanyahu arasında yaşandı. Rekabetin sonucunda % 6 farkla iktidar Ehud Barak oldu. Seçim kampanyasında sürekli barışı savunuyordu. Ehud Barak Hükümeti'nin kurulma aşamasında Washington Post gazetesi yazarlarından Lee Hocktoden'in yazısında “*Uykuda olan Ortadoğu Barış sürecinin yeniden uyanacağını*” düşünüyordu. Ehud Barak, Filistin sorununu çözeceğini, Lübnan'dan İsrail askerlerini çekmek için mücadele edeceğini açıklıyordu. Barak, Lübnan siyasetine önem vermesinin sebebi Hizbullah ve Hamas'ın oluşturduğu baskınların İsrail askerlerini yıpratılmasıdır. Aynı zamanda Barak, yeni örgütlerin kurulmasını engellemek istediğini açıklıyordu.

Ehud Barak Dönemi'nin dış politikasını 3 ana politika üzerine inşa ediyordu;

- Suriye ile ilişkilerinin düzenlenmesi ve normal hale getirilmesi
- Lübnan topraklarından kontrollü bir şekilde çekilmek istenmesi
- Batı Şeria'da olan işgalin bitmesi ve diplomasi yoluyla çözmek istemesi

Barak'ın Netanyahu'dan sonra gelmesi avantaj sağladı. Sebebi Netanyahu Döneminin kötü yönetimi ve olaylarından sonra Barak'ın elini güçlendirmesidir. Barak seçim döneminde sadece iç sorunlara değil dış sorunlara değinmiştir. İktidar döneminde Ehud Barak girişimlerinden birisi koalisyonda sol partileri de yanına almaktır. Bununla yetinmedi dini grupları da koalisyona dâhil ederek 6 parti ile koalisyon kurdu. Genelkurmay Başkanlığını yaptığı Yitzhak Rabin'in politikalarını başbakanlık döneminde de uygulamaya devam etti. Barak'ın en önemli hedefi Yitzhak Rabin'in mirası olan İsrail Devleti'nin kuzeyinde bulunan devletlerle çatışmacı değil barış üzerine politikalar kurmasıydı. İsrail özellikle Filistin meselesi konusunda ABD'nin baskılarıyla barış masalarına oturdu. Dış politika konusunda başarı sağlayamayan Barak Dönemini etkileyen ve başarısız olmasını sağlayan olaylardan biri 2. İntifada harekâtı oldu. Yaşanan olaylar İsrail'in devletinin politikalarını etkiledi. Barak'ın istikrarlı olan dış politikası 2000 yılında patlak veren 2. İntifada hareketi ile durmuştur.

Barak döneminin iç siyaset yapısı dış siyasetini etkiledi. Meclis'te Ehud Barak'ın kendi vekilleri dahi yanında bulunmayarak onu yalnızlaştırdılar. Sadece milletvekilleri değil koalisyon yaptığı partiler de dış politikaya isteksiz kalarak Barak'a yardımcı olmadılar. Ehud Barak çok önem verdiği Lübnan meselesini başarsa da Suriye ülkesi ile yaptığı müzakereler sonuçsuz kaldı. *Dış politikada Barak'ın en büyük hatası Filistin sorunu başta olmak üzere Lübnan, Suriye*

gibi devletlerle iki devletli çözüm 'two state solution' formülünde hareket etmemesidir. (Çetin, İsrail Sol Siyasal Partileri Ve Arap-İsrail Barış Süreci: Peres-Rabin-Barak Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi, 2021) Müzakereler Barak, Bill Clinton ve Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şaar arasında Washington Görüşmeleri adı altında yapıldı. Barak görüşmelerde ABD'nin olmasını kesinlikle istemiyordu. Çünkü sadece kendisini düşünen bir devlet olarak görüyordu. ABD'nin ara buluculuğu ile başlayan Türkiye'nin de ara bulucu olmak istediği bu görüşmeler başarısız oldu. Barak'ın hedefi barış, Suriye'nin ise Golan Tepelerini tekrar İsrail'den geri almaktır.

Ehud Barak Dönemi'nin en olumlu özelliği Lübnan'dan İsrail askerlerinin geri çekilmesi olarak kabul edildi. Ehud Barak Suriye ve Lübnan için yaptığı açıklamada; *"İsrail, herhangi bir komşusu ile barış fırsatını geri çevirmez; ancak maalesef şu anda, Suriye ile Hizbullah arasındaki diyalog ve ilişki gittikçe yakınlaşmış durumda. Hizbullah, muhtemelen İsrail'e yönelik bir sonraki saldırıları için füze ve roket mühimmatını, Suriye şemsiyesi altında yeniden yığınak yaptı. Biz; Suriye'ye, liderliğine ve çıkarlarına saygı duyuyoruz; ama aynı saygının İsrail çıkarlarını ve haklarına da gösterilmesini bekliyoruz."* (Şık, 2008) Barak'ın dış politikasının barış üzerine kurulması siyasetçiler ve bilim dünyasında takdir ediliyordu. Özellikle Barak dahil olmak üzere devlet adamları İsrail'in sınırlarının daha fazla genişlemesinin anlam ifade etmediğini düşünüyorlardı. İsrail'li Prof. Dr. Yuval Noah Harrari, Barak'ın politikası hakkında; *"İsrail Silahlı Kuvvetleri (IDF), istese Şam'ı bir haftada ele geçirebilir; ancak İsrail'in bundan çıkarı olabilir mi? İSK'nın Gazze'yi fethedip Hamas rejimini devirmesi ise çok daha kolay olabilir ama İsrail, böyle bir eylemde bulunmamakta ısrarcı çünkü İsrail'in askeri donanımına ve siyasetçilerin savaş yanlısı söylemlerine rağmen, savaştan kazanılacak herhangi bir şey olmadığı biliniyor."* (Çetin, İsrail Sol Siyasal Partileri Ve Arap-İsrail Barış Süreci: Peres-Rabin-Barak Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi, 2021)

Barak iktidarının 1.senesinde İsrail, ABD, Filistin arasında Camp David Görüşmeleri yaşandı. İsrail ve Filistin Devletleri'nin saldırgan tutumlarının terk edilmesi, barışın yaşanması için görüşmeler bölge adına değerli oldu. Fakat İsrail'in iç siyaseti atılacak bu adımlara hazır değildi. Bu durumun temel sebebi İsrail'de barış karşıtı olanlar Filistin'e taviz verileceğine inandıkları için karşı oldular. Camp David görüşmelerinin başarısız geçmesinin faturasını

Barak, Filistin Lideri Yaser Arafat'a kesti. İsrail kamuoyu ise barış görüşmelerinde Barak'ı başarısız olarak gördü.

Ehud Barak başbakanlığı döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerinin önemli olduğunu ifade etti. Bunu somut olarak İran'ın düşmanca tutumu, elinde füzelerin olmasını ilişkileri dostane olmasını düşündü. Barak, Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirerek ilişkilerin önemli olduğunu, iletişimin önem arz ettiğini Türk tarafına göstermiş oldu. 1999 yılında Türkiye'de yaşanan depremde Barak, İsrail tarafından dostane ilişkiler olduğunu göstermek için "*sadece iyi gün dostu değil ve kötü gün dostu da olduğunu*" açıkladı.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1999 yılında önemli bir yer tutan 'su' alışverişi oldu. Bazı durumlarda Türkiye, Arap Devletleri ile olan ilişkilerinde kendi çıkarlarını önde tuttu. Türk Hükümeti her ne kadar kendini düşünse de İsrail Devleti de kendi çıkarlarını düşündü. Örneğin; İsrail, 1998 yılında Türk-Suriye anlaşmazlığında, Kıbrıs konusunda Türkiye'yi destekleme kararı almadı. İsrail açıkça Türkiye'nin Yunanistan, Rusya gibi devletlerle yaşadığı sorunlara dâhil olmak istemiyordu. Türkiye'nin ilişkilerinde şüphelenmesi kısa süreli olmuş krizler bitince tekrar dostluklar ortaya çıkmıştır. 20.yüzyılın son dönemlerinde İsrail Devleti'nin Türkiye'ye büyük faydalarından biri PKK terör örgütüne yapılan mücadelede görüldü. Özellikle PKK'ye karşı kullanılacak ekipman konusunda İsrail'in faydası görüldü. Bu duruma rağmen Refah Partisi'nin düşüncesi İsrail Devleti ile anlaşma ve dostluk gibi düşüncelere girilmemesidir. Fakat Refah Partisi tek başına iktidar olamadığı için söz hakkı çok fazla söz hakkı olmadı.

Türkiye-İsrail arasında 14 Mart 1996 tarihinde imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması imzalandı. Antlaşma 1 Mayıs 1997 tarihinde yürürlüğe girecekti. İki devlet arasında 446 milyon dolar ticaret hacmi ile başladı. 2006 yılının sonuna kadar iki devlet arasında ticaret 2,3 milyar dolar oldu. 1996 yılında başlatılan 2021 yılına kadar süren ilişkilerde siyasi sıkıntılar yaşanmasına rağmen ekonomik ilişkiler sıkıntısız devam etti. Yapılan ticaret anlaşmaları ülkemiz adına olumlu sonuçları doğurdu. Çünkü ABD'nin Türkiye'den satın almadığı ürünleri, Türkiye İsrail üzerinden satarak boşluğu doldurdu. İki devlet arasında özellikle firmalar da devreye girdi. İkili ilişkilerin olumlu olması ticaretin istikrarlı bir şekilde ilerlemesini sağladı.

18-21 Haziran 2001 tarihinde Konya'da "Anadolu Kartalı" adı verilen ilk hava tatbikatı yapıldı. Bu tatbikata ABD, İsrail, Türkiye katıldı. Geniş çaplı ve etkisi fazla olan bir tatbikat

yaşanmıştır. Tatbikatın dayanak noktası Şubat 1996'da imzalanan askeri alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Antlaşmasına dayandırıldı. Bu büyük tatbikat Orta Doğu tarafından olumsuz karşılandı. Türkiye bu algıyı değiştirmek için yapılan tatbikatın herhangi bir devlete karşı olmadığını ifade etti. Savunma Bakanı İzak Mordechai bu durumu güçlü bir birlik ve beraberlik doğrultusunda stratejik ortaklık olarak kabul etti.

“Askeri modernizasyon alanındaki işbirliği süreci, Türkiye ve İsrail teröre karşı ortak bir duruş benimsemesi PKK, Hizbullah ve Hamas başta olmak üzere terör örgütlerine karşı ortak mücadele etmesinde kapsamıştır. Ayrıca iki ülke anlaşmalar gereğince bölgede istikrar ve stratejik denge tesis edilmesi ve konvansiyonlar olmayan silahların yayılmasının önlenmesi için ortak çaba harçayacaktır” (Belal, 1993 yılı sonrası Türkiye-İsrail Askeri İlişkileri, 2012)

2000 yılında Türk-İsrail ilişkilerinde bir sıkıntı ortaya çıktı. İsrail Milli Eğitim Bakanı müfredata sözde Ermeni soykırımını koydurması ilişkilerin zedelenmesine yol açmıştı. Bakan'ın Ermeni soykırımının olduğuna dair açıklamaları iki ülke arasında gerilimi arttırmıştı. Bu sıkıntı İsrail İçişleri Bakanı'nın Türkiye gönderdiği olumlu mektupla aşıldı. 2000'li yıllarda Türkiye-İsrail ve Suriye ülkeleri arasında güvenlik krizi ortaya çıktı. Yaşanan krize Washington araya girdi. Beşar Esad'ın başa geçmesi gibi durumlardan dolayı kriz aşılmıştı. Ankara Hükümeti savunma sanayisi üzerine yapılacak ihaleleri İsrail'e verilmesi bekleniyordu ve İsrail Başbakanı Ehud Barak ihalelerin alınması için Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye savunma ihalelerini ABD'nin müttefikliğini devam ettirmek için ihaleyi ABD'ye vermek durumunda kalmıştı. Bu durumu İsrail lehine çevirmek için ziyarette başarılı olamadı. Ehud Barak, Yahudi lobisinin ABD meclisinde etkisini göstermek adına sözde Ermeni soykırımını mecliste açmak için mücadele etti. Bill Clinton'ın konuya müdahale etmesi üzerine Türk-Amerikan ilişkilerinin zedelenmemesi için konuyu mecliste engelledi. Türk-İsrail ilişkilerinde 2000'li yılların başında gerginleşen önemli mevzulardan birisi 2.Filistin katliamı oldu. 1982 yılında Lübnan'da katliam yapan ve Lübnan kasabı olarak bilinen Ariel Şaron'un Mescid'i Aksa'ya gelmesi isyanları ortaya çıkardı. Bu insanlar içerisinde İsrail isyan edenlere karşı silahlı bir güç kullandı. 800 Filistinliyi 2001 yılında öldürdü.

12 Ekim 2000 tarihinde isyanlar devam ederken Filistin'in Ramallah şehrine giren iki İsrail Askeri Filistin yönetimi tarafından yakalandı. Karakolda sorgulama yapılmak istendi. Fakat bir grup Filistin halkı karakolu bastı. Filistin askerlerini öldürdüler. İsrail yönetimi bu durumdan dolayı Gazze, Şucaiyye, Ramallah gibi bazı hedefleri imha etti.

2001 yılında yaşanan İsrail'in saldırılarına karşı Türkiye'de peş peşe açıklamalar yapıldı. Başta Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Bülent Ecevit bu olayın karşısında bulunmuş ve barışın tekrar oluşması için mücadele ettiler Bu dönemde Ariel Şaron'un İsrail Başbakanı olması Filistinlilere karşı daha sert bir tutum sergilemesine sebep oldu. Aynı zamanda bölgeye barışı biraz daha uzaklaştırdı. İsrail'de bulunan Likud Partisi'nin düşünceleri: bölgede barışın olmaması, İsrail devletinin daha da güçlenmesi, bölgede Arap nüfusunun kırılmasıdır. 2001 yılında Türkiye'de Dışişleri Bakanı İsmail Cem, barış ortamının tekrar oluşturulması için Filistin, İsrail, Mısır gibi ülkelere gel git yaparak küçük bir mekik diplomasisini gerçekleştirmiştir. Böylece Türkiye'yi bölgede barışı sağlayan öncü devlet olarak göstermek istemiştir. Fakat bu görüşmelerde İsrail'in sert tutumlarından dolayı barış sağlanamamış ve görüşmelerden sonuç alınamamıştır. 2000 yılında Ahmet Necdet Sezer, İslam Konferansı'nda bu konuda İsrail'i sert bir dille eleştirmiştir.

Bölgede inceleme yapmak için Birleşmiş Milletlerin görevlendirdiği ülkeler arasında Türkiye Cumhuriyeti temsilcisi de yer aldı. Tarafsız bir şekilde fikrini beyan eden bir rapor hazırladı. Bu raporda Filistin'de bozulan barışın sebebi Ariel Şaron'un özellikle bin kişi ile Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmesi gösterildi. Bu raporda bölgede barışın sağlanmasının koşullarını anlatan bir rapor hazırlandı. Raporun adı "Mitchell Raporu" olarak tarihe geçti. Ariel Şaron'un yapıcı konuşmalarından uzak ve Birleşmiş Milletlerin tuttuğu rapora uymamıştır. Ehud Barak tam tersine bir politika gütmüş, Mitchell Raporunu olumlu karşılamıştır. Raporu benimsemiş fakat bir yandan İsrail'in yeni yerleşimler elde etmesini isteyen kişiler arasındadır. Mitchell raporunun bekleneni vermemesinin sebebi Amerikan-Filistinli-İsrail yöneticilerin bu durumu benimsememeleridir.

2000 yılında Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit ve İsrail Başbakanı Ehud Barak arasında GAP anlaşması imzalandı. Anlaşma gereği ihale yapılmadan 1 Milyar dolarlık GAP sulama ve tarım projesi İsraili firmalara verildi. İki devletin temsilcileri görüşmelerinde menfaatleri için hareket edip ve ilişkileri yumuşattılar.

Ehud Barak döneminde Filistinlilerle barış yapmak için masaya oturdu. Barak barışçıl bir politika izliyordu. Yaser Arafat 2000 yılında yapılan barış görüşmelerinde bazı şartları öne sürdü

1. *Bağımsız bir devlet*
2. *İsrail'in 1967 sınırlarına değişiklik, küçük tavizler ve toprak değişimi yoluyla tazminatla geri dönmesi,*
3. *Doğu Kudüs'ün Filistin Devleti'nin başkenti olarak belirlenmesi,*
4. *Mülteci sorununa çözüm bulunması gibi şartları öne sürmesi* (Schenker H. , 2000) Bu şartlar yapılacak olan barış görüşmelerini sekteye uğrattı. Ehud Barak kamuoyunda başarısız olarak lanse edilecekti. Şayet bu durum İsrail tarafından başarısızlık olarak görüldü ve eleştirildi. Barak döneminde bu çıkmaza son vermek adına ABD, Türkiye vs. gibi devletler müdahale etseler de başarısız oldular.

14-24 Temmuz 2000 tarihinde ABD Başkanı Bill Clinton liderliğinde İsrail-Filistin temsilcileri arasında Camp David'de yapılan görüşme başarısız oldu. Barak başta Türkiye ve Orta Doğu'da bulunan devletler için yaptığı açıklamada; *“Barış için elinden geleni yaptığını, Camp David'de barışı Yaser Arafat'ın bozduğunu aynı zamanda son derece cömert olduğunu kapsamlı bir teklifte bulunduğunu”* (Schenker H. , 2000) belirtti. Görüşmelerin akabinde İntifada Olayları yaşandı. Muhalefet Partisinin lideri Ariel Şaron'un Kudüs'ü ziyaret etmesi sonucunda olaylar patlak verdi. 409 Filistinli ve 70 İsraili öldürüldü. Bazı İsrail'in bazı kaynakları İntifada hareketini Camp David görüşmelerinde başarısızlıktan dolayı çıktığını savunuyorlardı.

Anket ve Yanıtlar	1999 Anket	2001 Anket
Barış sürecinin başladığı 1993 yılından bu yana kişisel güvenlik hissinin arttığını düşünenler	80%	
Barış süreci başladığından beri kişisel güvenliğin daha da kötüleşti mi?		63%
Barış görüşmelerini askeri kapasiteyi güçlendirmeye tercih etti mi?	69%	47%
Önümüzdeki üç yıl boyunca barışın korunacağına inananlar	68%	35%
Barış anlaşmalarının imzalanmasının aslında Arap-İsrail çatışmasının sona ermesi anlamına geleceği düşüncesi	67%	30%
Oslo sürecini destekleyenler	70%	58%
Terör saldırılarının ancak müzakereler yoluyla engellenebileceği düşüncesi	59%	
Terörle mücadele için IDF'nin serbest bırakılmasını destekleyen		52%
Filistinlilerin çoğunluğunun barış istediğine inananlar	64%	46%
Barış görüşmelerinin devam etmesini isteyenler	63%	42%
Çatışmaya askeri bir çözüm bulunabileceğine inananlar		47%
Çatışmaya askeri bir çözüm bulunabileceğine inanmayanlar		41%
Şiddetin taviz verme isteklerini azalttığını bildirmişlerdir		38%

Tablo 7: Ulusal Anketlerin Sonuçları – 1999 ve 2001 (Arian, 1999a, 2001, 2002) (Schenker H. , 2000)

Barak Dönemini incelemek ve araştırmak isteyen İsraili araştırma merkezleri döneminde yapılan dış politika, iç politika değerlendirmeleri sonucunda Yahudi vatandaşların büyük bir kesiminin böylece barışa karşı oldukları gördü. Böylece Ehud Barak'ın barışçıl politikasında çok fazla ileri gidemediği anlaşıldı.

Ehud Barak Dönemi'nde Türkiye Yahudileri kendilerini güvende ve saygı gören bir toplum olarak gördüler. İki devlet ilişkileri düzeldikçe kendilerini rahat bir konumda hissettiler. Çünkü Barak döneminde iki devlet arasında yumuşama yaşandı. Askeri alanda anlaşmalar imzalanıp sıcak ilişkiler kuruldu. Bu ilişkiler Türkiye'de yaşayan Yahudilerin ekonomik ve kültürel durumlarına yansdı. Özellikle ilişkilerin güzelleşmesi sonucunda İstanbul, İzmir ve Ankara'da bulunan ibadet yerleri olan sinagogların kullanılmasına izin verildi. Barak Döneminde yaşanan 1999 depremi Yahudi toplumu da etkilendi. Böylece dayanışma birlik ve beraberlik arttı.

2.1. 17 AĞUSTOS 1999 İSTANBUL DEPREMİNDE İSRAİL TUTUMU

17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan İstanbul depremi iki devletin ilişkilerini daha da ileriye taşıdı. İsrail Devleti 450 kişiden oluşan arama kurtarma ekiplerini aniden bölgeye gönderdi. Ehud Barak döneminde yaşanan bu durum takdirle karşılandı. Barak, 25 Ekim 1999 tarihinde Türkiye'ye geçmiş olsun ziyaretini gerçekleştirdi. Bu ziyaret esnasında Adapazarı'nda 320 prefabrik konutlarını İsrail Devleti adına açtı. 1999 depreminde İsrail'i itham eden bazı komplo teorileri atıldı. Fakat bu teorilerin asılsız olduğu anlaşıldı. Örneğin depremin çıkmasını sağlayan devletin İsrail olduğu gibi. İstanbul depreminde Türkiye'ye yardım eden ilk ülkelerden birisi İsrail Devleti oldu. Barak'ın, *“Derde düşmüş kişiye yardım et, güçlendir”* (Yılmaz, 1999) şeklindeki Musevi sözünü söyleyerek iki devletin barışçıl ve dostluk politikalarının olması için açıklama yaptı. İsrail depremden etkilenen şehirlere tıbbi malzeme, gıda desteği, insanı yardımlar ve temel ihtiyaçlar konusunda destek verdi. Başbakan Ehud Barak; *“Türkiye'ye elimizden gelen her türlü yardımı yapmaya hazırız”* açıklaması yaparken aynı zamanda İsrail'in Dışişleri Bakanı Eli Cohen açıklamasında *“Bu zor günlerde Türkiye ve Türk halkıyla dayanışmaya devam edeceğiz”* diye açıklama yaptı.

1999 yılında yaşanan deprem sadece insanların kaybına ve maddiyatın zarar görmesine neden olmadı. Devletlerin ilişkilerini, Orta Doğu'nun dengelerini değiştirdi. Özellikle gergin olan Türk-İsrail ilişkileri yumuşadı. İsrail saldırıları sebebiyle gergin geçen Filistin-İsrail

çatışmalarından dolayı 1996 yılında Türkiye-İsrail arasında ilişkiler askıya alınmıştı. Böylece 1999 İstanbul depreminden sonra bu askıya alınma durumu iptal edilmiş ve iki devlet arasında tekrar ilişkiler kurulmaya başlandı. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit 1999 yılında yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Zirvesinde İsrail Başbakanı Barak'a “ Olağanüstü bir insanlık dersi veriyorsunuz. Türk halkı bu yaptıklarınızı hiçbir zaman unutmayacaktır” sözleriyle İsrail Devleti'ne teşekkür ederek iki devlet arasında yumuşamayı başlattı.

Deprem sonrası Türkiye'yi ziyaret edenler arasında Dışişleri Bakanı Benjamin Netanyahu yer aldı. Depremın akabinde iki devlet arasında tekrar ekonomi antlaşmalarını tekrar tesis etmeye başladılar. Kötü yaşanan İstanbul depremi iki devleti dost olma yoluna götürdü. Deprem sadece devlet yönetimleri arasında yumuşamayı değil toplumlar arasında saygı ve sevgiyi arttırdı.

3.ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRK-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2001-2021)

3 Kasım 2002 Ak Parti'nin iktidar olması ile Türkiye'de yeni bir süreç başladı. Milli görüş anlayışından gelen bu yeni partinin İsrail'e bakış açısının nasıl olacağı merak ediliyordu. Ak Parti'nin yöneticileri sıklıkla ve her platformda barışçıl politika benimseyeceklerini husumet olmayacağını, milli görüş anlayışını terk ettiklerini, kendilerine has politika benimseyeceklerini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı artık gelenekçi politikayı terk etmişlerdi. AK Parti iktidarı öncesinde iki devletin ilişkilerine bakıldığında siyasi, iktisadi ve güvenlik üzerine olduğu görülmektedir. Özellikle iki devlet kendi çıkarlarını ön planda tutmuş ve bu durum her döneme yansımıştır. Dış politikada özellikle denge politikası, statükocu ve meşruluk anlayışının yanında pek çok ilke benimsenmiştir. Bu ilkeler arasında Pro-aktif, çok boyutlu, yeni diplomatik dil, güvenlik ve özgürlük dengesi, düzen kurucu, arabulucu devlet konumu, komşularla sıfır sorun, merkez ülke, uluslararası devletlerle uyumlu ilişki politikaları benimsenmiştir.

Ak Parti iktidarı aldıktan sonra kamuoyunda Erdoğan'ın 1993 yılında ki Refah Partisi İstanbul İl Başkanlığı sırasında yaptığı açıklama tekrar ortaya çıktı. Açıklaması; “*İsrail zihniyet itibari ile insan denilen mükemmel varlığı varlık sebebi dışında tanımlayan emperyalist şovenizm bir anlayışın ifadesidir. Türkiye'nin İsrail'i tanınması tarihimiz açısından ciddi bir talihsizliktir. Bizim tarihimize sürülmüş bir kara lekedir. Türkiye ne yazık ki İsrail ilişkileri kendi iradesiyle değil bağımlı olduğu uluslararası kurum ve kuruluşların iradesiyle tespit*

ediyor. Nitekim Körfez Harekâtında Türkiye'nin rolünü bu güçler tespit etmiştir. Türkiye'nin tercihini İsrail ve Filistin konusunda hala yanlış yapmaktadır. Şahsiyetli bir dış politika anlayışıyla Filistin konusundaki tavrını belirleyerek büyük İsrail projesini engellemelidir. İnaniyorum ki bu çıkış Türkiye'ye madden ve manen güçlü kalacaktır. Türkiye, Fırat Suyu politikasını tekrar gözden geçirilmelidir. Ortadoğu'daki kanser mikrobu olan bu zihniyeti sulamak beslemek kadar büyük bir zulüm olamaz. Değerlendirmesi öncesi ülkemiz açısından sonra Müslüman Filistin halkı açısından yapılmalı sonra tüm insanlık açısından yapılmalı ona göre adım atılmalıdır İsrail'i devlet olarak tanımıyorum.” (Özcan, Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm Ötesi, 2005). şeklinde açıklama yaptı. Erdoğan, Refah Hükümeti'nin bir neferi olarak hükümetin başına geçince aynı yoldan, aynı anlayışla ilerleyip ilerlemeyeceği merak konusuydu.

Ak Parti iktidarının başlangıcında İsrail-Türkiye ilişkileri inişli çıkışlı değişken bir politika izledi. Ak Parti iktidarında dış politikada, ilişkilerde sıfır sıkıntı politikası uygulandı. İsrail'in Ak Parti iktidarına kadar izlediği politikası Arap olmayan devletlerle masada anlaşır siyasi, ekonomik, askeri alanında iş birliği yaparak bölgede güçlü olma düşünceleri vardı. Özellikle Ak Parti ilişkilerde İslamcı bir tutum sergilemediği laikliğe bağlı olacaklarını açıklayarak İsrail ve Batı'ya yakın davrandılar. Antisemitizm karşıtı olduklarını, basında İsrail karşıtı olduklarını, basında İsrail karşıtı haberlerin engellendiği, uluslararası platformda ilişkilerini ön planda olduğunu savunuyordu. Abdullah Gül Hükümeti'nin programında şu ifadeler yer vermişti; *“Ortadoğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir.. Türkiye, Filistin ve İsrail taraflarıyla iyi ilişkilerini sürdürerek barışın tesisine yönelik çabalara katkıda bulunma imkânına sahip olacaktır.”* (Gül Hükümeti Programı,, 2002) programda bu şekilde açıklanması İsrail Devleti ile barışı tesis etmiştir. Ak Parti'nin İsrail'le birlikte hareket etmesi zor bir durumdu. Kamuoyunun olacak baskıları, protestoları İsrail'e karşı nefreti körüklemişti. Ak Parti bu duruma kulağını tıkayamazdı.

Ak Parti Döneminde İsrail Devleti ile askeri ilişkileri devam ettirmiştir. Türkiye'de açılan ihaleler İsraili firmalara verilmiştir. Silah alım ve yenilenmesi üzerine antlaşmalar imzalanarak ilişkiler canlı tutuldu. 2005 yılında Türkiye'nin 10 insansız hava aracını almak için ihaleyi İsraili firma kazanmıştır. Erdoğan'ın İsrail ziyareti sonrasında istihbarat, askeri eğitim gibi iş birliği yapılması İsrail'e verilen önemi göstermişti. İsrail Devleti de yeni kurulan hükümet ile ilişkilerini canlı tutarak Türkiye'ye yakın durmak istemiştir. Türkiye her ne kadar

Gazze davasını kendi davası olarak görse de devletlerin siyasi kitabında çıkarlar önemlidir. İsrail'e karşı tutum sergilense de Ak Parti Hükümeti ticari ilişkilerini yüksek seviyede devam ettirmiştir. Örneğin; 2008 İsrail'in operasyonlarına karşı sert açıklamalar yapan Ak Parti Hükümeti çok geçmeden 2-3 gün sonra Türkiye-İsrail arasında 140 Milyon dolarlık antlaşma imzalanmıştır. Davos Krizi, Alçak Koltuk Krizi, Mavi Marmara gibi olayların sonucunda devlet adamlarının sert söylemleri diğer alanları etkilemiştir. Özellikle askeri alanda yapılacak tatbikatlar ertelenmişti. Savunma sanayisinde alımlar durdurulmuştu.

Ak Parti Hükümeti ile Orta Doğu'da güçlenmek istemesi İsrail ile dengeleri bozacaktı. Ak Parti'nin 23 yıllık iktidar dönemi de Türkiye-İsrail ilişkilerinin sağlam rayına oturmadığı anlaşılmaktadır. Ak Parti Hükümeti, Orta Doğu'da aktör olmak adına Arap Devletlerini safına çekerek, uluslararası kamuoyunun desteğini alıp İsrail üzerine baskı kurmak istedi. Bölgede istikrarı sağlamak, savaşı bitirmek için BM, İİT gibi zirvelerde ön plana çıkararak diplomasiyi kullandı. Özellikle garantör devlet olarak iki taraf arasında ateşkesi sağlayarak ABD, Rusya, İngiltere gibi devletlerin hamlelerini daraltmak istedi.

İki devlet arasında yaşanan; Davos Krizi, İsrail'in Gazze saldırıları, Mavi Marmara Olayı, Doğu Akdeniz Sorunu, ABD'nin Kudüs kararı gibi konular iki devlet arasında ilişkileri bozdu. Ak Parti dış politikasında geçmiş hükümetlerin politikalarına benzer bir anlayış ile hareket etmedi. II. Dünya Savaşı sonrasında cephe ülkesi, Soğuk Savaş ve Yumuşama Dönemlerinde köprü ülke anlayışı yerine tüm dünyanın kabul edeceği güçlü bir devlet olma politikası güttü.

2001 yılından itibaren Türkiye'de yaşanan Ak Parti iktidarı ile dış politika anlayışı değişti. Türk Hükümeti ilişkileri geliştirmek için uyguladığı denge unsuru politikasını uyguladı ve karşılıklı çıkarları geliştirmek için çalıştı. Romantik duygulardan, pragmatik (faydacı) bir yapıya taşındı. Türkiye'nin dış politika anlayışı İsraili siyasetçiler tarafından olumlu karşılandı. Ak Parti Hükümeti her ne kadar İsrail ile ilişkilerini geliştirmek istese de Arap Devletlerini de göz ardı etmedi.

2002 yılında koalisyon dönemini bitirerek tek başına iktidar olan Ak Parti, seçim öncesi yayımlanan seçim bildirgesinde Orta Doğu'ya yönelik akan kanın savunucusu ve durdurulması için savunucusu olacağını bildiriyordu. Barışın hâkim olacağı bir dış politika belirlendi. Türk siyasetinde sağ kanadın tek başına iktidar olması dış politikada Orta Doğu'yu

özellikle Filistin meselesini gündemde tuttu. Orta Doğu'da Türkiye yanı sıra İsrail devleti 'de aktif bir rol oynayarak aktör bir devlet politikası izledi. Çünkü Arap Devletleri'nin ortasında bulunan İsrail politikalarını güvenlik üzerine kurdu. 1990'lı yıllarda Türk-İsrail İlişkileri altın çağını yaşarken 2003 yılında dibe vurdu. Bu durumun en temel sebebi Ak Parti'nin politikaları, Irak Savaşı'nın sonuçları ilişkileri bozmuştur. Türkiye-İsrail İlişkileri siyasi, askeri, ekonomikten ziyade stratejik ortaklık olarak hareket ediliyordu.

Amerikalı gazeteci Seymour Hersh 2004 yılında *The New Yorker* adlı gazetede yayınlanan Plan B adlı makalesinde; *İsraili Kürt devleti kurulması konusunda yoğun çaba harcadığı birçok Mossad üyesinin o dönemde Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde gizlice iş adamı olarak görev yaptığı ve çoğunun pasaportunun bulunmadığı İsrail'in en Elit komandoları arasında yer alan mistaarim adlı birliklerin Kürt komandoları eğittiğini ve bu sırada çok sayıda Mossad ajanı Kürtlerle birlikte Suriye ve İran'da istihbarat çalışmaları gerçekleştirdiği iddialarında bulunmaktadır.* (Hersh S. , 2004) şeklinde belirtti. Türkiye, İsrail'in PKK ve Kıbrıs konusunda destek vermesine rağmen İsrail'e her daim temkinli davranmış ona göre politikalarını ona göre belirlemiştir.

İki devlet barışı korumak ve ticareti geliştirmek için üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ak Parti iktidarı ele aldıktan sonra kısa bir zaman sonra Başbakan Erdoğan Newsweek dergisinde verdiği röportajda; *“İsrail ile olan ilişkilerimiz devam edecektir. Hiçbir şekilde Yahudi karşıtı değiliz.”* (Kumbul, 2014).ifadelerini kullandı. Erdoğan'ın bu açıklamasının 1993 yılında yaptığı açıklama ile aynı olmadığı görülmüştür. Erdoğan'ın İsrail'e barışçıl ve dostane yaklaştığı görüldü. Dönemin Başbakanı Erdoğan 2004 yılında İsrail'e yapacağı ziyaret Irak Savaşı çıkmasıyla ertelenmiştir. 2005 yılında gerçekleşmiştir. Bu ziyaretin temel amacı Yahudi lobisinin desteğini alarak ABD'nin Ermeni soykırımını desteklemesini önlemek. İki ülke arasında ne kadar yumuşamalar olsa da yaşanan krizler bunu engelledi. İki ülke arasında yaşanan yumuşama uzun sürmedi. 2006 yılında Hamas'ın Filistin'de iktidar olması Türkiye-İsrail ilişkilerini bozdu.

Türkiye-İsrail 2000'li arasındaki yıllarda ilişkilerin bozulmasına sebep olan bazı etkenler vardır. Bunlar İsrail Filistin meselesinin çözülememesi, İsrail yönetiminin şiddet, baskı ve ölümlere yönelik politikalarının olması iki devleti birbirine düşürdü. 2000'li yıllarda AK Parti döneminde özellikle ilişkilerin bozulması Filistin'e dayandırıldı. Halka uygulanan baskılar, zulümler ve saldırılar toplum nezdinde aşırı bir tepkiye sebep oldu. Toplum, devlete

baskı yaparak yapılanlara sessiz kalınmaması için sürekli sokaklara çıkıyor ve olayları protesto ediyordu. Hükümet bunları göz ardı etmek istemiyor, dış politikasını ona göre belirliyordu. AK Parti ilk etapta diplomatik ve askeri ilişkileri azaltsa da ekonomik olarak ilişkilerine çok fazla dokunmadı.

İsrail'i 2005 yılında en çok etkileyen unsur su sorunudur. Rusya ile Türkiye arasında yapılan önemli proje Mavi Akım projesinden İsrail de faydalanmak için görüşmeler yaptı. Erdoğan ve Putin yaptıkları görüşmeler sonucu bu saldırgan politikalarından dolayı 9 Haziran 2010'da İstanbul'da yapılan Asya İşbirliği Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı sonrası İsrail'in Mavi Akım Projeye katılması engellendi.

Ahmet Davutoğlu Orta Doğu özellikle İsrail'e karşı anlayışı gelenekçi ve Osmanlı Devleti'nin mirası olarak bakıyordu. Turgut Özal döneminde Türkiye, Orta Doğu'da 'köprü ülke' konumdayken Ak Parti Dönemi'nde İsrail ve Orta Doğu'ya karşı değişti. Yeni politikada köprü olmak yerine 'merkez ve düzen kurucu ülke' konumuna gelmek istiyordu. 2002-2007 yılları arasında bu politikayı uygulayamadı. Askeri vesayetin güçlü olması, Ak Parti hükümetinin gücü tam eline almamış olmasından dolayı bunları uygulayamıyordu. Bu tarihler arasında hep olumlu adımlar atıldı. Refah Partisi'nin sert söylemleri belli bir zamana kadar askıya alındı. 2007 den sonra sert söylemler olduğu vakit akıllara RP geldi. AK Parti döneminde dış politikada komşularla sıfır sorun anlayışı İsrail Hükümeti tarafından tehdit ve tehlikeli olarak algılandı. AK Parti döneminde özellikle dökme kurşun operasyonu öncesinde İsrail ile Filistin arasında olacak görüşmelerde Türkiye ara bulucu olmak istedi. Fakat bu operasyonun olması iki devlet arasında olacak ara buluculuğu zedeledi.

3.1 ARIEL ŞARON DÖNEMİNDE TÜRK-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2001-2005)

Ariel Şaron önderliğinde Likud Partisi'nin seçimleri kazanması özellikle İsrail ve dünya kamuoyunda geniş yankı uyandırdı. İsrail'in dış politikasının değişeceğine, baskıların artacağına, barışın son bulacağına dair söylemler gittikçe artıyordu. Ariel Şaron'un Kudüs'ü ziyareti sonucunda yüzlerce insanın ölümü, yaralanmaları ile sonuçlandı. Yaşanan olay Ak Parti Hükümeti'ni, Şaron Hükümeti ile iş birliğinden uzak tuttu.

Orta Doğu'daki kıvılcımın Irak'ta yanması, tekrar sınırlarda yaşanan gerginliklere sebep oldu. Türkiye, İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Shalom'u davet ederek Ariel Şaron'a karşı

soğukluğun giderilmesi için mücadele etti. Yapılan görüşmeler sonucunda Orta Doğu'ya İsrail-Filistin barışını sağlamak için yol haritası ile bağımsız Filistin Planı sunuldu. Amerika'nın destek vermesi sonucunda ikili ilişkiler geliştirildi. İkili ilişkiler sonucunda Türkiye'nin desteği ile Mahmut Abbas Filistin Ulusal Hükümeti'nin başına getirilmişti. Bu durum bölgede barış ve umut ortamı olarak algılandı. Erdoğan ve kabinesinin tam destek verdiği yol haritasına ara bulucu devlet olarak katılmak isteseler de Şaron Hükümeti bu durumu kabul etmedi. Çünkü Şaron, Filistin'e karşı sözünü geçirecek etkili bir politika kurmak istiyordu. Şaron ile Erdoğan arasında yapılan telefon görüşmesinde Şaron; *"Türkiye'nin İsrail için önemli olduğunu, Ortadoğu için bir adım atılacaksa Türkiye'de görüşmelerin yapılmasını ve Erdoğan'ı İsrail'e davet ettiğini"* ifadelerini kullanarak Türkiye'ye karşı yapıcı bir politika benimsediği görülmüştü.

3.2 DÖKME KURŞUN OPERASYONU (27 Aralık 2008)

İsrail ordusunun ablukası altında olan Gazze topraklarına karadan, denizden ve havadan yaptığı askeri saldırılar sivilleri de hedef aldı. 3 Ocak'ta Gazze sınırını geçen tankların da katıldığı harekât 15 gün sürecek ve 18 Ocak'ta son bulacaktı. Gazze Şeridi'nde 355'i çocuk olmak üzere bin beş yüz kişiden fazla insan hayatını kaybetti, 7.000 kişi yaralandı, 4.000 hane yıkıldı. İş merkezleri, tarım alanları, seralar, hayvan barınakları, mezarlıklar, sulama kanalları, kuyular ve su pompaları insanların yaşamını devam ettireceği ne varsa tüm insani kaynaklar vuruldu. Bunlarla sınırlı kalmadı. Sağlık hizmetleri veren kuruluşlar, okullar ve enerji hatlarının da çoğu yok edildi. Yaşamı felç etti. İsrail'in başlattığı bu harekât son bulduğunda yaptığı yıkım ortaya çıktı. Gazze topraklarında 1,9 milyar dolarlık bir yıkım bıraktı. Füzelerin, tankların kullanımı Cenevre Sözleşmesi ile yasaklanmış olsa da misket ve fosfor bombalarıyla Gazze yerle bir edildi. Geri çekilen ve istediği başarıyı elde edemeyen İsrail, Gazze ile artık psikolojik olarak uğraşmaya başladı.

2009 yılı operasyonuna karşı çıkan Erdoğan, başta BM olmak üzere bölge ülkeleri ziyaret ederek İsrail'in baskılarını bitirmek ve niyetindeydi. Erdoğan; *"Yapılan bu operasyon kesinlikle dünya barışına, uluslararası barışa indirilmiş bir olaydır. İsrail ve Suriye arasında bir ara bulucu göreviyle aradaki sorunları aşabilme talebiyle karşı karşıya kalmıştık ve bu konuda bir görev üstlenmiştik. Aylarca sıkı bir şekilde sabır içinde devam edilen bu çaba çalışmalar neticesinde, 3-4 gün kadar ülkemizde olan İsrail başbakanı, beşinci raundunu devam ettireceğimiz bu konuyla ilgili görüşmeleri bizimle yaparken kendileriyle bu hususlarda"*

görüşmüştük. Bütün bunlara rağmen yapılan operasyon Türkiye'ye de saygısızlık olmuştur. Bunu söylemek zorundayım bana göre bu operasyon ciddi insanlık suçudur” (Hürriyet, 2008) Bekle Gör politikası artık sona ermiş bölgede aktör olmak için pro-aktif politikası benimsemişti. BM, operasyonları bitirmesini istese de dönemin başbakanı Ehud Olmert bu duruma karşı çıktı. Türkiye-İsrail yakınlaşması sırasında üst düzey ziyaret yaşandı. Yapılan operasyonlar iki devlet arasında ilişkileri zedeledi. Dökme Kurşun operasyonuna karşı çıkan Birleşmiş Milletler'in tuttuğu raporda İsrail savaş suçu işlediğine dair rapor hazırladı. Birleşmiş Milletler'in hazırlattığı Goldstone raporunu yayınlasa da İsrail Hükümeti başıbozuk, vurdumduymazlık politikalarına devam edip kolayca insanları katledebilmiştir.

İsrail'in yaptığı bu saldırı sonucunda dünyanın pek çok yerinde İsrail'e karşı tepkiler ortaya çıktı. Başta İngiltere olmak üzere 17 milletten 506 kişi ambargoyu kırmak ve oradaki insanlara destek olmak amaçlı Gazze'ye gitme kararı aldı. 7 defa bu ambargoyu kırmak isteseler de başarılı olamadılar. Türkiye üzerinden harekete geçti. 700 gönüllü aktivist Türkiye üzerinden Gazze'ye katıldı. Bu insani yardım filosuna İsrail müdahale ederek 9 kişi öldürüldü. 156 kişi ağır yaralandı. Operasyonlardan yaklaşık iki hafta sonra Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda, Başbakan Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e çıkışı akıllara kazınmıştı.

İsrail Başbakanlık Sözcüsü Mark Regev, Modi'in kentinde bir toplantıda yaptığı açıklamada, "*Dökme Kurşun ismini sevmediğini*" ifade ederek, "*Halkla ilişkiler açısından bakıldığında bir hataydı*" dedi. Başbakan Erdoğan yapılan bu operasyona tepki vererek yapılan bu operasyonun Türkiye ve kendisinin arabuluculuğuna karşı yapıldığını ifade etti. *Gazze saldırısına Türkiye'den yükselen tepkiler karşısında İsrail, Hamas ile PKK arasında bir benzerlik kurarak, Türkiye'nin PKK ile mücadelesi ile İsrail'in Hamas'a karşı mücadelesinin herhangi bir farklılık göstermediğini iddia etmiştir.* (Bölme, Seta Analiz, 2009) şeklinde ifadeler kullandı. Dökme Kurşun Operasyonuna Ak Parti Hükümeti'nin verdiği tepkiler kamuoyunda ve muhalefet partileri tarafından da desteklendi. Buna örnek olarak CHP Manisa Milletvekili Şahin Mengü "*Gazze'de büyük bir insanlık dramı yaşanmasına rağmen dünyanın İsrail'e karşı sessiz kaldığını, İsrail'in saldırılarına son vermezse bu ateşin bedelini Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin tamamının ödeyeceğini belirtti.*" (Cumhuriyet Gazetesi, 2008) Demokratik Toplum Partisi Genel Başkanı Ahmet Türk ; "*İsrail'in düzenlediği operasyona dünyanın sessiz kaldığını belirterek, Filistin'de Filistinlilerin acımasızca öldürülmesini kınadıklarını*" (Cumhuriyet Gazetesi, 2008) ifade etti. Muhalefet partisi MHP grup başkan

vekili Oktay Vural yaptığı açıklamada Erdoğan'ı da sorumlu tutarak üstüne düşeni yapması için açıklama yaptı. Yapılan açıklamada; *İsrail saldırılarının ardından Türkiye-İsrail Parlamentolararası Dostluk Grubuna mensup olan MHP'li vekillerin istifa ettiklerini, İsrail saldırıları ile alakalı Başbakan Erdoğan ve hükümetini hedef almıştır. İnsanlık dışı saldırıları katliamı boyutuna ulaştığını belirtti. Başbakan Erdoğan'a da Büyük Ortadoğu Projesi eş başkanlığı görevini bırakması yönünde çağrıda bulundu. Ayrıca kısa zaman önce Erdoğan ile İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Ankara'da görüşmesi sonrasında İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıların başlamasının Türkiye'ye güvenilmez ülke imajı yapılaştırılması anlamına geleceğini belirtmiştir. Olmert ile Erdoğan arasında gerçekleşen görüşmenin kapalı kapılar ardında yapıldığını ve parlamentoya herhangi bir bilgi verilmediğini iddia etmiştir.* (Milliyet Gazetesi, 2009)

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice operasyon hakkında; *“ABD olarak İsrail'e karşı tekrarlanan roket ve havan saldırılarını şiddetle kınıyor ve ateşkesin bozulup, Gazze'de şiddetin yeniden başlamasından Hamas'ı sorumlu tutuyoruz”* dedi.

3.3 BENJAMİN NETANYAHU DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2009-2021)

2009 yılı seçimleri sonucunda Netanyahu'nun seçimleri kazanmasıyla ikinci dönemi başlamıştı. Türkiye-İsrail ilişkileri bağlamında önemli gelişmelerin yaşandığı siyasi dengelerin tartışıldığı bir dönem yaşandı. 2009 yılında İsrail'de Netanyahu Hükümeti'nin Gazze'ye saldırması Türk dış politikasında Türk Hükümeti'nin tepkilerine sebep olmuş ve Türk-İslam ilişkilerini zedelemiştir. 2010 yılında Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'a İsrail Dış İşleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon tarafından yapılan saygısızca alçak koltuk krizi ilişkileri bozdu. İki ülke arasında yaşanan ilişkiler iyi kötü sürekli değişiyordu. Savunma Bakanı Ehud Barak kötü ilişkilerin düzelmesi için özür diledi ve gerilimi azalttı.

Netanyahu tarafından kurulan hükümetlerin sürekli sorunlu politikalar üretmesi dostlarına ve komşularına zarar vermiştir. Özellikle yakın dostlarını küçümseyici tavırlar takınmaları İsrail Devleti'nin yalnızlaşmasına sebebiyet verdiler. Günümüzde İsrail Hükümeti'nin anlayışı Yahudi olmayanların düşman olarak algılanmasını sağlamaktır. Netanyahu Hükümeti, Türkiye'ye bakışı dostlarına ve düşmanlarına olan bakışı gibi değildir. Çünkü Netanyahu karşısında azarladığı ve hor gördüğü bir devlet yoktur. Bölgede en güçlü devletlerden biri

Türkiye'nin olması İsrail'i davranışlarını etkilemektedir. Netanyahu dahil kendi bürokratları Türkiye'nin düşmanlığını değil dostluğuna ihtiyacı olduğuna dair pek çok açıklamalar yapılmıştır. İsrail'in sert, vahşi, saldırgan politikaları ile yakın olarak gördüğü İran'ı 1979 yılında, Mısır'ı Arap Baharı sonucunda, Türkiye'yi ise Mavi Marmara ile kaybetti. Türkiye, İsrail'in kural tanımayan, başıbozuk hareketlerine, saldırgan politikalarına karşı çıkan ender devletlerden biridir. İki devlet arasında krizler yaşansa da ekonomik veriler her zaman yüksek olmuştur. Siyasi ilişkiler zedelendiği vakit Türkiye, İsrail'e karşı uluslararası alanda karar aldirmek için çabalamıştır. Bununla yetinmeyip Arap Devletleri ile ilişkilerini geliştirip destek vermelerini sağlamıştır. İslam Birliği, Körfez İşbirliği, Arap Birliği gibi örgütleri hareketlendirip İsrail'e karşı yaptırım aldirmek istemiştir.

Netanyahu Hükümeti, Türkiye ile ilişkileri kesilince Türkiye'ye karşı yaptıkları arasında; Türkiye'yi sevmeyen özellikle Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile antlaşmalar imzalamak, Türkiye'nin başına bela olan PKK terör örgütüne destek vermek, İsrail'in elindeki askeri, savunma ve teknoloji hamlelerini Türkiye'ye karşı kullanabilir. Böylece Türkiye'yi köşeye sıkıştırabileceğini düşünmektedir.

3.3.1 One Minute Krizi (Davos Krizi) (20 Ocak 2009)

1952-2000 yılları arası Türkiye-İsrail ilişkileri inişli çıkışlı haldeydi. 2000 yılından sonra bu ilişkilerdeki gerginlik artacaktı. İki ülkenin artık radikal karar almak istemeleri bunun başlangıcı oldu. Filistin'de Hamas'ın güçlenmesi ve 2006 yılında seçimleri kazanması Filistin bölgesinde yeni dengeler oluşturacaktı. Filistin meselesi Türk-İsrail ilişkilerinin belirleyici konusu oldu. 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye düzenlediği dökme kurşun operasyonunda 1300 insan ölmüş, binlerce insan yaralanmıştır. Bu operasyon tedirginlik yarattı. Operasyonun sebebi, Hamas füzeleri gösterildi. Kaosun yaşandığı zaman devletlerin temsilcileri İsviçre'nin Davos kentinde bir araya geldiler. Türkiye-İsrail temsilcilerinin katılacağı panelde ekonomi ilişkileri görüşülmek üzere bir araya gelindi. Panel sırasında Başbakan Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez'e karşı "one minute" diyerek onu susturması "Davos Krizi" olarak tarihe geçti.

Dökme Kurşun Operasyonu yaşanmadan bir hafta öncesine kadar Türk-İsrail ilişkileri gayet pozitif durumdaydı. Üst düzey ziyaretler esnasında Türkiye İsrail'den saldırı planlamamasını istedi. Davos krizi, dünya ekonomik forumunda "*Gazze Ortadoğu için Model*" sırasında yaşandı. Panelde Türkiye temsilcisi Recep Tayyip Erdoğan, İsrail temsilcisi Şimon

Perez, Arap Birliği sekreteri Amr Musa, Birleşmiş Milletler temsilcisi Ban Ki Moon ve panelin moderatörlüğünü üstlenen David Ignatius yer aldı. Şimon Peres'in konuşması; *Hamis, çirkin bir diktatörlüktür. Bölgede barış ve güvenliği bozan Hamis'in kendisidir. Siz her gün roketle vurulma tehlikesi yaşasaydınız ne yapardınız.* (BBC Türk, 2009). şeklindeydi. Şimon Peres'in uzun konuşması, yapılan saldırıları coşku ile anlatması panelin gidişatını bozdu. Erdoğan'ın konuşması esnasında sürekli moderatör tarafından konuşmasının kesilmesi Erdoğan'ın sinirlenmesine sebep oldu ve çok sert bir konuşma yaptı.

Erdoğan;

"Sayın Peres benden yaşlısın. Sesin çok yüksek çıkıyor. Biliyorum ki sesinin bu kadar çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Öldürmeye gelince, siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz! Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum. Ülkenizde Başbakanlık yapmış olan iki kişinin bana önemli lafları vardır: "Tankların üzerinde Filistin'e girdiğim zaman kendimi bir başka mutlu addediyorum" diyen Başbakanlarınız vardır. "Tankların üzerine çıkıp da Filistin'e girdiğim zaman kendimi mutlu addediyorum" diyen Başbakanlarınız olmuştur ve bana sayılar veriyorsunuz. İsim de veririm, merak edenleriniz vardır belki. Şu zulme alkış tutanları da ayrıca kınıyorum. Tevrat'ın altıncı maddesinde der ki "Öldürmeyeceksin!" Burada öldürme var." (En Son Haber, 2021) cümlelerini kullandı. Bu konuşma akabinde paneli terk etti. Şimon Perez daha sonra ortamı düzeltmeye çalışmıştır. İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi açıklamasında; *"Erdoğan aynaya baksın"* (Habertürk, 2009) demesi ilişkileri düzeltmek yerine bozdu. Yaşanan bu durum sonucunda Türkiye Orta Doğu'da daha aktif olarak varlığını devam ettirdi. Erdoğan'ın bu hareketi iç siyasette gücünü arttırdı.

Davos Krizi özellikle Arap dünyasında geniş yankılar uyandırdı. Erdoğan, Orta Doğu'nun kahramanı olarak görüldü. Davos dönüşünde Erdoğan'ı İstanbul'da binlerce insan karşıladı. "Türkiye seninle gurur duyuyor", "Kahrolsun İsrail", "Osmanlı Padişahı 1.Recep Tayyip Erdoğan" gibi pankartlar açılarak Erdoğan'a destek verilmiştir. Kimi gruplar Erdoğan'ın bu hareketini yerel seçim yatırımı olarak görüldü. 2009 yılında yapılacak yerel seçimlerde önceki seçime göre %8 oy kaybı yaşadı. (Akşam Gazetesi, 2009). Bu kayıp Davos'tan değildi. Kaybı ekonomik krizden kaynaklandı. Toplum, Erdoğan'ın Davos hareketini destekledi.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal açıklamasında: *Davos'taki panelde Başbakan Erdoğan'a haksızlık yapıldığını ve Erdoğan'ın verdiği tepkinin yerinde olduğunu ifade etmiştir.*

Baykal, Erdoğan'ın yaşanan hadiseyi bir iç politika malzemesi haline getirmesinin Türkiye'de Yahudi-İsrail düşmanlığını körükleyeceği konusunda uyarıda bulundu. Ayrıca Başbakan Erdoğan'ın one minute hadisesini iç politika malzemesi haline getirmesinin asıl sebebinin yaklaşan yerel seçimler olduğu iddiasında bulundu. Son olarak Baykal, yaşanan hadise sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu'da hiçbir kesimden taraf olmaması ve İsrail ile iyi ilişkilerin devam ettirilmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. (Dünya Gazetesi, 2024)

CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen, "Erdoğan'ın Davos'u terk etmesini eleştirdi. Bu kadar haklı bir dava bu kadar kötü savunulamaz. Siz orada Hamas'ı değil, Filistin'i savunacaksınız. Siz biliyor musunuz, Hamas, AB'nin terörist örgüt listesinde PKK ile aynı sayfadasınız. Şimdi siz Filistin halkının çektiği ızdırapları dile getirirseniz herkes sizi alkışlar, ama siz Hamas'ı savunuyor ve bunların sözcülüğüne savunuyorsunuz. İnanılır gibi değil. Tamamen cihat fikri ile konuşuyor. Aslında modern dünyada Davos değil Erdoğan bitmiştir. Bütün Arap ülkeleri Hamas'a tepki gösteriyor. İsrail'in insanlık dışı saldırıları ayrı bir iş. Ama gidip terörist Hamas'ı savunursanız, Türkiye'yi dünyada 5 paralık edersiniz. Peres'e 'Sen' diye hitap edemezsiniz. Uluslararası ilişkide böyle bir üslup yok. Sayın başbakan çok yanlış yaptı" dedi. (Türk Time, 2009)

3.3.2 Alçak Koltuk Krizi Ocak 2010

Alçak koltuk krizinin başlama mevzusu Başbakan Erdoğan'ın, İsrail'in düzenlemiş olduğu Gazze saldırılarından dolayı yaptığı sert açıklamalarının yanında dönemin dizilerinden Kurtlar Vadisi ve Ayrılık dizisinin sahnelerinde İsrail Devleti'ni savaş suçları ve Gazze'de uygulanacak "Dökme Kurşun" operasyonunu konu almaları ve İsrail'in kötü tanıtılmasından kaynaklıdır. Ayrılık dizisinde Filistinli bir babanın başının üstünde olan çocuğun öldürülme sahnesine İsrailli yetkililer karşı çıkarak sert açıklamalar yaptılar İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gabby Levy açıklamasında; *"TRT ne zaman bizden bir şey istese, örneğin İsrail'de çekim için başvuru yapılırsa, Harem-ül Şerif'e gidilmek istense kolaylık gösterdik. Karşılığında bunu bulduk. Ben bunu anlamıyorum. Bu olayın arkasında nefretin nedenini anlamıyorum. Yapımcı bunlar İsrail askeri değil diyor ama İsrail bayrağı var. Buna inanmak mümkün değil."* (NTV, 2009). İsrail bürokratları ve önde gelen kişiler tarafından yapılan açıklamalarda Türk Devletini ve hükümetini suçlarken iki devlet arasında ilişkilerin gerginleştiğini savunuyorlardı. TRT Genel Müdürü'nün açıklamasında; *"Bir aşkı konu alan dizide tabi ki sosyal olaylara da yer verilecek, ancak hedefe bir ülke, işi ya da fikir oturtulmamıştır. (Habertürk, 2009) TRT özerk bir*

kurumdur, hükümetten talimat alarak yayıncılık ilkesi belirlemez.” İfadelerini kullanarak İsraili yetkililerinin açıklamalarını reddetti. Dizilerde İsrail düşmanlığı, antisemitizm ve Yahudi düşmanlığının teşvik edildiğini ifade ettiler. İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Liebenan açıklamasında; “Bu ciddi provokasyondur ve ayrıca devlet desteğiyle yapılmıştır. Gerçekte ilişkisi olmayan ve İsraili askerleri, barbar katiller olarak gösteren bir dizinin düşman devletlerce bile yayınlanması yakışmaz. İsrail ile diplomatik ve tarihsel anlamda ilişkileri olan Türkiye’de yayınlanması ise çok manidar ve üzücüdür.” diye belirtti. İsrail Devlet’i sadece yetkilileri değil basında da büyük bir yankı uyandırdı. Ahoronat gazetesinde “Çocukların üzerine bilinçli olarak ateş eden, Gazzeliler idam mangalarının önüne diken, sivillere ateş eden kana susamış İsrail askerleri olarak” gösterilmesini İsrail Devleti’ni itibar kaybına uğratmak ve yalnızlaştırmak istendiği ifade ediliyordu. İsrail Bakan Yardımcısı Dany Ayalon rahatsızlıklarını dile getirmek için Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol’u büyükelçiliğe davet etti. Fakat bu ziyaret farklı amaçlara hizmet etti. Büyükelçiyi alçak koltukta ağırlayarak onu ve devleti küçük düşürmek istedi.

Ocak 2010'da görüşme gerçekleşmeden önce İsraili bürokratlar odaya önceden yerleştirdikleri basın mensupları ile Türk diplomatını rencide etmek istemiştir. Ayalon'un *“Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğu, Türk bayrağının bulunmadığına ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim”* sözleri İsrail basınında, kamuoyunda hata Türkiye’de büyük yankı bulmuştur. Başbakan Netanyahu ise açıklamasında; *Dizi nedeniyle hayal kırıklığına uğradıklarını* (Hürriyet, 2013) dile getirmiştir.

Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada;

Buna göre Dışişleri Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu tarafından İsrail Büyükelçisi'ne; *İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon'un Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol ile yaptığı görüşmede takındığı tavır ve bunu yansıtan biçimine ilişkin protesto iletildi, konuyla ilgili izahat ve özür beklendiği, Gerek yaptığı son açıklamalarda, gerekse Tel Aviv Büyükelçimizle yaptıkları görüşmedeki söylem ve davranışlarıyla diplomasiyle bağdaşmayan bir tutum sergilemiş olan İsrail Dışişleri Bakanlığı'nı diplomatik nezaket ve saygı kurallarına uymaya davet ediyoruz. Bu vesileyle Türkiye'yi bir ahlaki sıralamaya tabi tutmanın hiç kimsenin haddi olmadığını vurgulamakta da yarar görüyoruz”* denildi.

Ayalon'un, Büyükelçi'den yazılı özür dilemesi üzerine konu kapatılmıştır.

3.3.3 Mavi Marmara Olayı 31 Mayıs 2010

2005 yılında Gazze'den kademeli olarak çekilmeyi kabul eden İsrail Devleti bölge kontrolünü devam ettirmiştir. 2006 seçimlerini Hamas'ın Filistin'de seçimleri kazanması üzerine İsrail'in zalim politikalarına tekrar başlatmıştı. Türkiye-İsrail arasında ilişkileri etkileyen olumsuz konulardan biride 31 Mayıs 2010 tarihinde yaşanan "Mavi Marmara" olayıdır. Bu olay ilişkilere yeni bir boyut kazandırdı. İsrail Devleti'nin yapmış olduğu Gazze saldırısında yüzlerce sivilin ölümü ve yaralanması nedeniyle Türkiye, Gazze halkına lojistik destek sağlamak istedi. Böylece Gazze'ye gitmek için "*Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım*" sloganıyla Türkiye doğrudan İsrail ambargosu delmek istedi. Bunun sonucunda gönderilen insani yardım gemilerine İsrail tarafından "Gök Rüzgârları Operasyonu" adı altında "Şayatet komandoları" ile baskın yapıldı. Bazı kaynaklarda Mavi Marmara baskınına planlayan ve azmettiren kişinin dönemin savunma bakanı Ehud Barak olduğu söylenmektedir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990 lı yıllardan 2010 yılına kadar inişli çıkışlı olmasına rağmen stratejik ortaklıklarını bozmadan devam ettirdiler. Çünkü ilişkilerin olumsuz olması direkt kendilerinden değil başka devletlerden dolayı bozuluyordu. Fakat iki devlet arasında ilk defa stratejik ortaklıkları kendi aralarında yaşadıkları Mavi Marmara krizi ile bozuldu.

Mavi Marmara baskını sonucunda 10 Türk vatandaşı ve 56 kişi yaralandı. Olay uluslararası alanda büyük bir yankı uyandırdı. Türk bürokratları İsrail'in bu şekilde can alacak operasyonun olacağını beklememişlerdi. Akıllarında gemilerin önüne set olabileceklerini, izin vermeyecekleri vardı. Fakat bu şekilde operasyon yapılması Türk siyasetçilerini de şaşırtmıştı. Diplomatik kriz çıktı. Türkiye tarafından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi acil toplantıya çağrıldı. Dünyanın pek çok devleti İsrail'in bu tutumu kabul etmedi, eleştiri ve kınama mesajları yayınlanmaya başlandı. Türk kamuoyu protesto ve mitinglerle çalkalandı. Ehud Barak, "*Benim komutam altında meydana gelen her şeyin sorumluluğunu üstleniyorum. Siyasi düzeyde verilen tüm emirlerin mesuliyetini taşıyorum*" (Sabah Gazetesi, 2010) dedi. Başbakan Erdoğan, "*Mavi Marmara olayı Uluslararası hukuk kuralına uygun değildir. Aslında bu bir savaş nedenidir. Fakat biz Türkiye'nin büyüklüğüne yakışanı yaptık ve bunu sabırla karşıladık. Nihai noktayı şu anda kestirmek kolay değil. Attığımız adımlar bir başlangıçtır. Bu başlangıç adımlarını da bildiğiniz gibi beş maddede, beş başlıkta toplamış bulunuyoruz ve şu anda bu atılan adımlarla ne gibi gelişmeler olacak; bunu önümüzdeki günlerde, haftalarda, belki aylarda göreceğiz. Fakat İsrail'in bugüne kadar yapmış olduğu uygulamaların, yanına kar kalmayacağını görmesi*

lazım, görecek” sözleriyle Türkiye’nin karşı yürütmekte olduğu uluslararası hukuk mücadelesini ifade etmiştir. (CNN TÜRK, 2024)

Türkiye’nin adımları ile BM Güvenlik Konseyi; İİT ve NATO’yu olağanüstü topladı. 1 Haziran 2010 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu toplandı. Ahmet Davutoğlu’nun Birleşmiş Milletler Kurulunda konuşması; “ *Bu yakışsız bir harekettir. İsrail tavırları, uluslararası hukukun derin bir şekilde ihlali anlamına geliyor. En basit anlatımla bu eşkıyalık ve korsanlıkla eşdeğerdir. Bu devlet tarafından işlenmiş bir cinayettir. Hiçbir mazereti olmadığı gibi meşruiyeti yoktur. Böyle bir yolu izleyen bir ulus devlet uluslararası kamuoyunun saygın bir üyesi olma meşruiyetini de kaybetmiştir*” (İHH, 2010) şeklindedir. Ahmet Davutoğlu Mavi Marmara olayı üzerine konuşmasında; “*Mavi Marmara Türkiye’nin 11 Eylül’ü olduğunu*” (Milliyet, 2021) açıkladı. Yaptırım olarak Mavi Marmara akabinde Polonya’nın Auschwitz kentinde olacak törenlere gidecek İsraili uçakların geçişine Türkiye tarafından izin verilmedi. Tatbikatlar iptal edildi. Mavi Marmara Olayı sonrasında 2012 yılında İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Mehmet Akif Ekinci İsrail’li yetkililere karşı iddianame hazırlayıp İnterpol aracılığıyla suçluların yakalanması için mücadele etti.

Türkiye’nin BM başvurusu ve yapılan görüşmeler sonucunda BM tarafından bir heyet kuruldu. Bu heyet Tirkel Komisyonu olarak oluşturulduğunda görevi “*İsrail’in deniz ablukasının yasallığını ve bunun gereğinin uygulanması için yapılanları; ayrıca yardım filosunu organize edenlerin eylemlerini inceleme*” olarak tanımlandı. BM tarafından açıklanan raporda İsrail tarafı kendini haklı çıkardı. İsrail, Türkiye tarafını sadece tazminat konusunda haklı gördü. Türkiye’nin açıklama yapmasına sebep olmuştur. Yapılan açıklamada;

- *Askeri anlaşmalar askıya alınacak*
- *İsrail ile ilişkiler ikinci kâtip seviyesine düşürülecek*
- *Gazze ablukasının tanınmayacak*
- *İşgaller karşısında Adalet divanına başvurulacak*
- *Gemide saldırıya uğrayan vatandaşlarına yerel mahkemelerde destek verecek*
- *Akdeniz’de deniz serbestisi için gerekli gördüğü önlemler alınacaktır. (Kul, Geçmişten Günümüze Türkiye-İsrail İlişkileri, 2011)*

Netanyahu girişimlerine rağmen Türkiye’nin Mavi Marmara’nın eylemini engellemediğini, “*Sürekli diplomatik çabalarımıza rağmen, Türk hükümeti nihayetinde*

Marmara'nın deniz ablukasını ihlal etmesini önleme girişiminde bulunmadı. Görünüşe göre (Türkiye) Türk eylemcilerle İsrail arasında bir çatışma olasılığını çıkarlarına aykırı bir durum olarak görmedi..." (BBC TÜRK, 2010) diye konuştu.

Mavi Marmara saldırısı hakkında BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mon tarafından 2010'da görevlendirilen heyetin sunduğu raporun Eylül 2011'de sızması ve raporun İsrail Devleti'ni haklı göstermesi tepkilere neden oldu. Bu soruşturmada "*hatalı istihbaratın ve yetersiz planlamanın*", *gemide karşılaşılabilecek direnişin hafife alınmasına ve dokuz kişinin ölümüne yol açtığı sonucuna varıldı.*" diyerek tutulan raporda Türkiye kusurlu görüldü. Türkiye'nin verdiği tepki daha da sertleşmiş, Türkiye raporu tanımadığını açıklayarak diplomatik temsilciğini ikinci kâtip düzeyine düşürmüştü. İki devlet arasında yapılan askeri anlaşmaları askıya alarak Gazze ablukasının tanınmaması ve Mavi Marmara saldırısının Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesi için girişim başlatmıştır. Türkiye olayın akabinde uluslararası kamuoyunun büyük bir desteğini aldı. İsrail Devleti ile yapılacak tatbikatlar Mavi Marmara olayı ile iptal edildi. Bunların sonucunda Barış Güvercini, Deniz Kızı Arama Kurtarma ve Genç Milli Futbol takımlarının maçları iptal edildi.

Ahmet Davutoğlu; Mavi Marmara baskının arkasından yaptığı açıklamada Türk-İsrail ilişkilerini tekrar rayına oturması için 4 farklı maddeye bağladı.

1. *İsrail, Mavi Marmara için özür dilemelidir.*
2. *Gazze şehrine uygulanan abluka kaldırılmalıdır.*
3. *Mavi Marmara'da vefat edenlerin ailelerine tazminat ödenmeli*
4. *İsrail olayı araştırarak uluslararası bir komisyonun yetkilerini kabul etmelidir.*

(Dışişleri Bakanlığı, 2010)

Bu sorun iki devlet arasında uzun süre devam etti. Netanyahu açıklamasını; "*Onlar bizden özür istiyor ancak biz elbette, özür dilemek istemiyoruz. Biz can kayıpları ve benzerlerinden ötürü, daha önce de yaptığımız gibi, üzüntülerimizi bildirmeye hazırız*" (Sabah Gazetesi, 2013) şeklinde açıklama yaptı. Barack Obama'nın arabuluculuğu ile İsrail Başbakanı Netanyahu, Türk milletinden özür diledi. Netanyahu'nun enerji ve güvenlikten sorumlusu David Meidan'ın Türkiye ziyaretinde; "*İlişkilerin tekrar düzelmesi gerektiğini, elçiliklerin tekrar açılmasını*" savunuyordu. Türkiye-İsrail arasında yaşanan özürden sonra yumuşama süreci başladı. İki devlet arasında olan antlaşmayı Netanyahu ilk başta bekletti ve onaylamadı. Sebebi

sağ partilerin bu durumu kullanmasını istememesiydi. Ahmet Davutoğlu,” *İsrail ile Türkiye tarafının açıklamalarının, üzerinde mutabık kaldığını, Özür olmasaydı bu mesele bir asır da sürse kapanmazdı. Bundan sonra İsrail bu tür eylemleri yaparken daha dikkatli olacağını*” (Bloomberg , 2013) dedi. İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor özür diledikten sonra “*Yakın gelecekte durumun normal seyrine döneceğine ve ilişkilerin gelişeceğine inanıyorum*” açıklamasını yaparak Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek istiyordu.

Mavi Marmara olayı üzerine bazı devletlerin temsilcileri İsrail’i eleştiren açıklamalar yaptılar. Yaşanan olay dünya genelinde toplumları derinden etkiledi. İsrail Dışişlerinden ve siyaset bilimci Shlomo Avineri açıklamasında; “*İsrail’in özür dilemeyerek ve tazminat ödemeyerek hata yaptığını Türkiye ile ilişkiler, İsrail için önemli ve bu rapor krizin çözülmesi için bir çıkış yoluydu.*” İspanya’da El Pais’te yapılan açıklamada; “*Türkiye, İsrail ile ilişkileri kesme tehdidinde bulunduğu ve İsrail’in Ortadoğu’daki müttefiklerini kaybetti. Bir şey kesin; krizdir. Türkiye’ye olduğu kadar İsrail’e de zarar veriyor. Türkiye’ye zarar veriyor çünkü İran’dan İsrail’e tüm komşularıyla olan ilişkileri sayesinde bugünkü yüksek diplomasisini elde etmeyi başardı. İsrail’e zarar veriyor, Çünkü BM’nin Filistin Devletini tanıma kararı almaya yakın olduğu bir dönemde yalnız kalma lüksüne sahip değil*” demiştir. Verilen bu örnek açıklamalarda insani yardıma yapılan baskın ile İsrail tepkiyle karşılanmış ve Türkiye’den özür dilemesi beklenmiştir.

İsrail Kamuoyunda Mavi Marmara saldırısını eleştiren ve kınayan geniş bir kesim vardı. Özellikle Haaretz gazetesi İsrail devletini ve Netanyahu Hükümetini en sert biçimde eleştiren yazılar yazıldı. Örneğin Yossi Saridi’nin yazısında “*Kabinedeki 7 Ahmak*” yazısında eleştirmiş ve anlamsız bir operasyonun olduğunu ve “*ahmaklığın sınır olmadığını ve bu durum bakanlara özgü olduğunu*” ifade etmiştir. Sadece bununla kalmadı. Yapılan eylemlerde Uri Avneri, 2010 yılında İsrail’in Türkiye’den Gazze’ye gönderilen insanı yardım gemilerine saldırısını da şöyle değerlendirmişti:

“*Saldırı, bir yıl öncesinden planlandı. Bu, İsrail devleti için bir utanç günü. Geleceğimizin bir grup tetiksever sorumsuz emanet edildiğini keşfettiğimiz bir kaygı günü. Sınırsız delilik ve aptallığın günü... İsrail hükümetinin ülkenin dünyadaki adına kara çaldığı, uluslararası alandaki zaten kötü olan imajına yeni saldırganlık ve zorbalık kanıtları eklediği, kalan birkaç dostunun cesaretini kırıp kendinden uzaklaştırdığı gün!*” (Bulut, 2023)

Netanyahu Hükümeti yaptıklarının büyük hata olduğunu bundan dolayı tazminat verileceğini, bundan sonra yardımların engellenmeden geçeceğine dair söz verdi. Netanyahu'nun özür dilememesinin en büyük nedeni; Türkiye'nin bölgede fonksiyonunu arttırmak istememesidir. Netanyahu'nun uzun zaman geçtikten sonra özür dilemesinin asıl sebepleri; ABD Başkanı Obama'nın ısrarları, Arap Baharı ile Hüsnü Mübarek'in devrilmesi ile Netanyahu'nun yalnızlaşması, Arap Baharı sonucunda Suriye'nin etkilenmesi ve kimyasal silahların İsrail'i tehdit etmesi, iç politikada çok sıkışması gibi konulardan dolayı Türkiye'den özür dilemeyi kabul etmiş. Netanyahu böylece tazminat ödeme, gemilerin teslimi ve özür dilemeyi kabul etmiş. Fakat Gazze ablukasının kalması için İsrail direnmiştir. 6 yıl sonra özür diledi. Netanyahu'nun özründen sonra Başbakan Erdoğan'ın özrü kabul etmesi sonucunda Mavi Marmara'da öldürülen kişilerin yakınları tazminat istemediklerini fakat davanın devam edeceğini açıkladılar. Türkiye özür sonrası ilişkilerin düzelmesi konusunda taraf oldu. Çünkü Türkiye doğalgaz almayı planladığı için ilişkilerin iyi olmasını istiyordu.

Kademeli olarak verilen sözler tutulacaktır. İki hükümetin temsilcileri olan Joseph Cievhonover ve Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu arasında anlaşma imzalandı. 2016 yılında imzalanan bu antlaşma gereği 20 milyon dolar Türk Adalet Bakanlığının hesabına yatırıldı. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yapılan yargılamalar sonuçsuz kaldı. Tazminat ve özrün devreye girmesi ile davalar düşmeye başladı. Uluslararası Ceza Mahkemesi savcısı da dosyayı kapattı.

BASIN AÇIKLAMASI

. Sayın Başbakanımız, Sayın Netanyahu'ya, Türk ve Yahudi halkları arasındaki ortak tarihe dayanan ve yüzyıllardır süregelen güçlü dostluk bağlarına ve işbirliğine değer verdiğini söylemiştir. Bölgenin barış ve istikrarı için hayati stratejik öneme sahip olarak gördüğü ilişkilerin son dönemde bozulmuş olmasının üzüntü verici olduğunu ifade etmiştir... Sayın Netanyahu, İsrail tarafından Mavi Marmara hadisesiyle ilgili olarak yürütülen ve bir dizi operasyonel hatanın yapıldığına işaret eden soruşturma ışığında, can kaybına veya yaralanmaya yol açan her türlü hatadan dolayı İsrail adına Türk halkından özür dilemiş; Sayın Başbakanımız da söz konusu özrü Türk halkı adına kabul etmiştir... (Başbakanlık Açıklama, 2013)

Kamuoyuna saygıyla duyurulur.

BASIN AÇIKLAMASI

İsrail'in Açıklaması: " Mavi Marmara hadisesinin trajik sonucuna İsrail tarafından isteyerek yol açılmadığını ve İsrail'in, can kaybı ve yaralanmalardan üzüntü duyduğunu belirtmiştir. İsrail tarafından hadiseyle ilgili olarak yürütülen ve bir dizi operasyonel hatanın yapıldığına işaret eden soruşturma ışığında, Başbakan, can kaybına veya yaralanmaya yol açan her türlü hatadan dolayı İsrail'in Türk halkından özür dilediğini kaydetmiş ve tazminat/ademi mesuliyet konusunda bir anlaşma yapılması hususunda mutabık kalmıştır... İki lider, Filistin topraklarındaki insani durumun iyileştirilmesi için birlikte çalışmaya devam etmek konusunda mutabık kalmıştır." (Başbakanlık Açıklama, 2013)

Mavi Marmara Baskını sonuç olarak Erdoğan Hükümetinin ve Netanyahu Hükümeti'nin karşılıklı antlaşmalarından sonra olay yargı konusunda pasif hale geldi. Çünkü dünya siyasetinde iki önemli devletin yargıyı etkilemediğini söylemek yanıltıcıdır. Netanyahu Uluslararası alanda itibar kaybı yaşamamak, Türkiye ile ilişkilerini kaybetmemek adına adım atmış fakat ilerleyen zamanda tekrar iki hükümet birbirine karşı olacak adımlar atacaktır. Mavi Marmara ile uluslararası dengeler bozuldu. İsrail Devleti'nin İran'a karşı bloğun parçalanması ve Nükleer silah problemi askıya aldırdı. Uluslararası alanda gözler Akdeniz'de olan kaosa sürüklenmiştir. Türkiye, Mavi Marmara konusunda Yahudi düşmanlığı olarak görünmek istemedikleri için İsrail Devletine karşı propaganda yapıldığını hissettiriyordu.

3.3.4 Palmer Raporu Temmuz 2011

Türkiye, İsrail Devleti'nin Mavi Marmara gemisine yaptığı saldırıyı, vahşetin soruşturulması için uluslararası alanda savunmuştur. Bu konuda 130 kişinin oluşacağı bir komisyon kuruldu. Palmer Raporu Mavi Marmara olayının ardından BM tarafından oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan belgedir. Komisyon başkanlığını eski Zelanda Başbakanı Geoffrey Palmer yaptı. Üyeler, Kolombiya eski Cumhurbaşkanı olan Alvaro Uribe ile Türkiye ve İsrail'in görevlendirdiği isimlerden oluşmaktaydı. Raporun önemi, uluslararası alanda Mavi Marmara hakkında ilk açılan soruşturma raporu olmasıdır. Bu belge ile İsrail'in Gazze ablukasının uluslararası hukuka aykırı olduğu açıklandı. Rapora bazı gruplar eleştiri yaptı. Bu eleştirilerde ise incelemelerin yerinde olmadığı, masa başında tutulduğu ve sadece Türkiye-İsrail'in sunduğu delillerle hareket edildiği, internet sayfalarından elde edildiği anlaşıldı.

1 Eylül 2011 yılında Palmer Raporu'nun sızdırılması sonucunda iki devlet arasında ilişkiler yeniden bozuldu. Palmer Raporu realist yani nesnel özellikten çok siyasi bir belgedir. Palmer'in hazırladığı 105 sayfalık raporun ana maddeleri şu şekildedir;

1. *İsrail kolluk kuvvetleri, krizin sonlandırılması noktasında daha ılımlı hareket etme imkânına haiz olmasına rağmen gereksiz ve aşırı biçimde hareket etmiştir.*

2. *İsrail'in, Mavi Marmara gemisine yönelik gerçekleştirmiş olduğu saldırı neticesinde ölen sivillerin ailesine tazminat ödemesi gerekmektedir.*

3. *İsrail, Mavi Marmara gemisine gerçekleştirmiş olduğu saldırı nedeniyle pişman olduğuna dair bir açıklamada bulunmalıdır.* (Gazze Sorunu, İsrail Ablukasını, Uluslararası Hukuk, Palmer Raporu ve Türkiye'nin Yaklaşımı, 2011)

Palmer Raporu İsrail Devleti'nin deniz ablukasını meşru görmesi, uluslararası hukukta haklı temellere dayandırılması ve güvenlik anlamında İsrail'i destekler nitelikte bir rapordur. 105 sayfa olarak hazırlanan bu raporda İsrail'in haklı gösteren Palmer raporunun özeti; Yardım filosunun ablukayı delmek için pervasızca hareketlerde bulunduğunu, Gazze'nin toplu şekilde cezalandırılmasının doğru olmadığını, Gazze'de bulunan silahlı örgütlerin İsrail Devleti'ne karşı tehdit oluşturduğunu, İHH'nin çalışmalarının şüpheli ve amaçları dışında hareket ettiğini, Mavi Marmara gemisine şiddet içermeyen bir uygulama uygulanabilir fakat gönüllüler direniş uyguladığı için İsrail'li yetkililer kendilerini koruma yoluna başvurdukları kabul edilmişti.

Bazı kaynaklarda Benjamin Netanyahu'nun heyet ile önceden görüştüğü çıkarları doğrultusunda garanti aldığına dair söz aldığı iddiaları vardı. Aynı gün Cumhurbaşkanı Gül; Palmer Raporu'nun yok hükmünde olduğunu açıkladı. Başbakan Erdoğan ise açıklamasında; Mavi Marmara olayını bir savaş sebebi olarak görüldüğünü açıkladı. Raporunda "*İsrail'in Mavi Marmara baskınında aşırı güç kullandığı*" maddesini rapora eklemesine rağmen, raporun devamında ise "*Gazze'ye uyguladığı ablukanın hukuki olduğu*" öne sürülen madde ile Palmer Raporu'nun sonucunda İsrail tarafı haklı görülmüştür. BM, Palmer Raporundan hemen sonra insan hakları uzmanları tarafından oluşturulan raporda İsrail'in Gazze'de uyguladığı deniz ablukasının uluslararası hukuka aykırı olduğu ve İsrail'in Mavi Marmara baskınında aşırı güç kullanıldığı ifade edilmiştir. Komisyonlar tarafından farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. İsrail Devleti'nin uyguladığı saldırısını meşru müdafaa olarak görmüştü. Yaşanan gerginlikler İsrail

Devleti'nin dış politikasında Türkiye'ye alternatif devletler ile işbirliği yapacak şekilde ayarlamıştı.

Ulutaş'a göre ise, *Palmer raporu ABD iç savaşı sırasında ABD'nin Güney Konfederasyonu ile savaşı emsal alınarak hazırlanmıştır. İç savaş sırasında Güney Konfederasyonu bir devlet olarak tanımayan ABD'nin, savaş sırasında Güney Konfederasyonu uyguladığı deniz ambargosu bir çelişki içermektedir. Nitekim ABD'nin uyguladığı ambargoya uluslararası birçok devlet tarafsızlık ilan etmiş ve bu durum Güney Konfederasyonu "savaşan devlet" statüsüne sokmuş ve Uluslararası bir takım haklar vermiştir. Bu minvalde İsrail Hamas'ı ya "savaşan devlet" olarak tanıyıp konunun Sam Ramo el kitabı çerçevesinde incelenmesini sağlayacaktır ya da ablukayı tamamıyla kaldıracaktır. Fakat İsrail her iki konuyu da gündemine almamış ve uluslararası hukukça açıkça ihlal etmiştir.* (Ulutaş, 2011)

Netanyahu'nun çok fazla tepki çekmesi yargılanma gibi durumları reddetmiştir. İsrail'in kendi soruşturmasını yapacağını bundan dolayı bir komisyon kurulmuştur. Kurulan Türkül Komisyonu 245 sayfalık bir rapor hazırlandı. Heyet içerisine farklı ülkelerden farklı konumlardan kişiler ile kuruldu. Komisyon İsrail'in savaş suçu işlemediğine hükmetmiştir. Bu durum Netanyahu'nun bu tavrı BM, uluslararası kurum ve kuruluşlarını takmadığının göstergesi olmuştur. Şımarık İsrail'in oluşturduğu bu raporu destekleyen ABD olmuştur.

3.3.5 Bulut Sütunu Operasyonu 2012

İsrail, 14 Kasım 2012'de Gazze şehrinde Hamas askeri grup lideri Ahmet Cabari'yi aracına düzenlediği hava saldırısıyla öldürdü. Hamas, bu operasyona sessiz kalmayarak çevredeki İsrail kasabalarını roket yağmuruna tutarak karşılık verdi. Bunun üzerine İsrail, sekiz gün sürecek olan, Bulut Sütunu Operasyonu adını verdiği bir askeri saldırı başlattı.

Benjamin Netanyahu "Bugün Hamas ve diğer terörist gruplara açık bir mesaj verdik ve gerekirse operasyonu genişletmeye hazır olduğumuzu gösterdik. Hamas ve terörist gruplar son günlerde İsrail vatandaşlarına karşı saldırılarını artırma yolunu seçtiler, ancak biz İsrail vatandaşlarının roket ateşi altında kaldığı bir duruma asla müsamaha göstermeyiz."

Barack Obama "Bugün Hamas ve diğer terörist gruplara açık bir mesaj verdik ve gerekirse operasyonu genişletmeye hazır olduğumuzu gösterdik. Hamas ve terörist gruplar son günlerde

İsrail vatandaşlarına karşı saldırılarını artırma yolunu seçtiler ancak biz İsrail vatandaşlarının roket ateşi altında kaldığı bir duruma asla müsamaha göstermeyiz.”

Türkiye, bu operasyona karşılık pek çok yerde mitingler, protestolar yaptı. İsrail ile ilişkilerin tamamen kesilmesini isteyen büyük bir kitle meydanlara indi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, kendisi ve sorumluluğundaki hükümet olduğu sürece İsrail'in yaptıklarına olumlu bakmayacağını vurguladı ve *"Bir normalleşme talebinin gelmesi sebebiyle de normalleşme ümidini üç maddeye (özür, tazminat ve Filistin'e uygulanan ambargonun kaldırılması) bağlamıştık. Bu üç madde yerine gelmediği için zaten normalleşmenin olması bundan sonra da görünüyor ki mümkün değil"* (TRT Haber, 2014) dedi.

3.3.6 Koruyucu Hat Operasyonu 2014

İsrail'in kuruluşundan itibaren Türkiye ile ilişkilerinin ana meselesi Filistin oldu. AK Parti döneminde bu durum devam etti. Mavi Marmara ile Türkiye-İsrail ilişkileri çıkmaza girdi. Geç gelen özür iki devleti yumuşatmaya başlasa da 7 Temmuz 2014'te İsrail, Filistin'e tekrar hava saldırıları yaparak İsrail-Türkiye ilişkilerini bir kere daha kopardı. Bu saldırıya “Koruyucu Hat Operasyonu” denildi. İsrail’in operasyona Knesset Üyesi Ayalet Şaked, *“bir daha terörist doğurmamaları için Gazzeli kadınların dahi öldürülmeleri gerektiğini”* belirterek Koruyucu hat operasyonun dozunu arttırmak için destek veriyordu.

51 gün boyunca altı bin hava saldırısı yapan İsrail’e tepki Türkiye ve birkaç Arap Devleti vermiştir. Türkiye bu olaya karşı üç günlük yas ilan ederek İsrail’in bu tutumuna karşı oldu. Diğer Arap devletleri ise konuyla alakadar olmadı. Operasyonda 2019 Filistinli öldü. Gazze’nin her yerinde yaralı ve ölü manzaraları olmuştu. 28 bin ev, cami, okul ve hastane yıkıldı. İsrail operasyon sebebini Hamas’ın İsrail’e yönelik roketle saldırıyı gösterdi.

İsrail Devleti operasyonlarını gerekçesini kamuoyuna; Hamas'ın etkinliğinin azaltılması, Tünellerin yok edilmesi ve İsrail vatandaşların güvenliğinin korunması olarak için yaptığını açıkladı. Ateşkes görüşmeleri İsrail ve Hamas arasında başarılı olmayınca İsrail Devleti dünya kamuoyuna kendini “mağdur” edebiyatı yaparak operasyonlarını hukuk nezdinde meşrulaştırmak istedi.

İsrail bütün operasyonlarını “hasbara” denilen politika üzerine kurdu. Operasyonları uluslararası kamuoyunda kendini meşrulaştırmak için kullanmıştı. Hatta Dışişleri Bakanı Lieberman; *“Diplomatların ülkeye geri dönmelerini, yapılan bu operasyonların suçlusu Erdoğan”* şeklinde ifade ederek, uluslararası alanda kamuoyunda operasyona meşruluk kazandırmak istiyorlardı. Netanyahu’nun saldırgan politikaları iç ve dış kesim tarafından eleştirildi. TBMM Başkanı Cemil Çiçek *“Gazze’de çocukların ölmesini insanlığın kabul etmemesi ve İsrail’e tepki göstermesi gerekir. Siyasetten çok dünya barışını korumak için görev yapan parlamentolar, İsrail’i durdurmak için en katı tavrını ortaya koymalıdır.”* (T24, 2014) açıklamasını yaptı. Uluslararası kamuoyunda yükselen sesler artık İsrail’in durdurulması gerektiğini düşünüyorlardı.

İsrail-Filistin arasında yapılan çatışmalarda bölge devletleri de etkileniyordu. Ara buluculuk yapmak isteyen devletlerin yanı sıra ABD’de İsrail’e ateşkes yapmak için sürekli baskı uyguluyordu. İsrail, Türkiye-Katar Devletleri’nin arabuluculuğu ile görüşmelerin yapılmasını istiyordu.

3.3.7 Benjamin Netanyahu İkinci ve Üçüncü Dönemi (2009-2021)

2009 yılında Türkiye-İsrail arasında askeri anlaşması yapıldı. Bundan önce 2001 yılında Konya’da yapılan Anadolu Kartalı tatbikatının 2009 yılında tekrar yapılacağına dair Netanyahu Hükümeti ile Ak Parti Hükümeti antlaşma sağladı. Fakat Anadolu tatbikatı 2009 yılında iptal edildi. Mavi Marmara Krizi, Davos Krizi, Gazze saldırılarını buna gerekçe gösterildi. Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Anadolu tatbikatının iptal edilmesinin başka bir yöne çekilmesinin siyasi bir olay olmadığını savundular.

Türk Dışişleri Bakanlığı’nın açıklamasında; *“2001 yılından bu yana düzenli olarak yapılan Anadolu Kartalı Tatbikatı, Türk Hava Kuvvetlerinin planladığı senaryo kapsamında icra edilen uluslararası katılımlara da açık bir Türk tatbikatı olup, yılın değişik dönemlerine yayılarak safhalar halinde gerçekleştirilmektedir. İlk iki safhası başarıyla gerçekleştirilen tatbikatın bu yıl 12-13 Ekim 2009 tarihlerinde yapılması planlanan üçüncü safhasının uluslararası bölümü diğer katılımcı ülkelerle bilistişare ertelenmiştir. Ancak, tatbikat milli bir faaliyet olarak icra edilmektedir. Keyfiyet esasen Genelkurmay Başkanlığımızın internet sitesinden de kamuoyuna duyurulmuştur. Dolayısıyla tatbikatın uluslararası bölümünün*

ertelenmesinden siyasi bir anlam ve sonuç çıkartılması doğru değildir.” (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2009)

Netanyahu'nun sert politikaları en başta Türkiye'yi ve Orta Doğu tedirgin ediyordu. Bu politikası devlet kanadında İsrail'in Gazze'ye karşı politika değiştireceğine inanılıyordu. Dışişlerinin erteleme kararı üzerine yapılan açıklamasına rağmen İsrail tarafı, Türk Hükümetini ve devleti suçladılar. Başbakan Erdoğan'ın da yaptığı açıklamada *alınan erteleme kararının Türk halkından gelen bir talep olduğunu ve bu talebe uymanın bir zaruret olduğuna* (Cumhuriyet Gazetesi, 2017). dair yaptığı açıklama dikkat çekmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 2009 tatbikatını tek başına yapacağını ve tatbikatın milli olacağını ifade etti. Ak Parti'nin bu politikasını İsrail basını, İsrail Hükümeti ve iç muhalefet eleştirdi. 2010 Mavi Marmara'dan sonra Türkiye-İsrail arasında ilişkiler pragmatik bir şekilde devam etti. Askeri işbirliklerini askıya almalarına rağmen istihbarat ağı ilişkilerini devam ettirdiler.

İsrail'de çıkan yangın sonrasında Türkiye'nin yardım etmesi iki devletin arasını kısa sürelik düzeltse de 2014 yılında Netanyahu'nun başlattığı Koruyucu Hat Harekâtı iki ülke arasında ilişkileri yeniden bozdu. Sert politikalarını meşru zemine de koysa zaman geçtikçe Netanyahu'nun meşruluğu sorgulanır hale geldi. 2015 yılında Netanyahu ve Erdoğan arasında yumuşama yaşandı. Bu durum kabineye de yansdı. 22 Haziran 2015'te Dışişleri Bakanlığından Ferit Sinirlioğlu İsrail Dışişleri Bakanlığı'ndan Dore Gold Roma'da gizli bir toplantı yaparak iki devletin ilişkilerini düzenlemenin yoluna girdiler. Erdoğan Paris'te Birleşmiş Milletler zirvesinde *“İsrail radyosunda iki devlet arasındaki ilişkileri tahmin edilebilecek kanaatinde olduğunu”* (Yakın Doğu Haber, 2015) bildirmiştir. Hatta bu ilişkilerin ilerlemesi için Türkiye ilk defa Hanuka Bayramının kutlanmasına izin verdi ve ilişkilerin yumuşaması için çaba sarf etti.

17 Aralık 2010 yılında İsrail Hükümeti bir karar alarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile tepki çeken Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırması Antlaşması'nı iki yönetim imzaladı. Böylece Akdeniz'de doğal gaz ve petrol aramaya başladılar. Erdoğan bu ilişkiye karşı KKTC ile Kıta sahanlığı antlaşmasını imzalayarak karşı bir harekette bulundu. Türkiye'de bölgede araştırma yapmak için Piri Reis adlı gemisini gönderdi. Mavi Marmara olayından sonra İsrail'in özür dilemesi ardından ekonomik ilişkiler tekrar kuruldu.

Netanyahu Hükümeti ile Erdoğan Hükümeti arasında hemen ticareti artıracak adımlar atıldı. İki devlet arasında inşaat sektörü, savunma sanayi, turizm, yatırım üzerine yapılan antlaşmalar öne çıktı. İki devletin ilişkileri medyada geniş yankı uyandırdı. Dikkat çeken açıklamalardan birisini muhabir Barak David; *“İki devletin arasındaki yakınlaşmanın üç sebebi vardır; Çıkar, çıkar, çıkardır.”* sözleriyle yapmıştır.

Türkiye 2015 yılında Rus uçağını düşürdüktan sonra kendi kendine yetmek adına Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltmak için doğalgaz arayışına girdi. Aynı zamanda Mısır'ın İsrail'e gaz akışını kesmesi İsrail'i gaz aramaya ve bağımsız olmaya yönlendirdi. 9 Aralık 2015'te Netanyahu açıklamasında *“Türkiye'de doğalgaz satışları için görüştüğümüzü”* (Erdil, 2015). Cümlesini kullandı. Doğalgaz faktörü ile yeni bir süreç başladı.

Türkiye tarafından Suriye, Mısır, Rusya ile yaşadığı sorunlar sonrasında sadece bölgede İsrail ile ittifak kurabileceğine dair açıklamalar yapıyordu. 17 Aralık 2015'te İsviçre'nin Zürih şehrinde bir gizli görüşme daha yapıldı. Görüşmeye Türkiye tarafından Feridun Sinirlioğlu, İsrail tarafından Joseph Ciechanover ve Mossad Başkanı Yossi Kohen katıldı. İki taraf arasında yapılan gizli toplantıda ön bir antlaşma imzalandı. Fakat bu antlaşma iki tarafın istekleri ve kabul etmemelerinden dolayı askıda kaldı. Yapılan bu gizli antlaşmanın maddeleri;

1. *İsrail Mavi Marmara saldırısında ölenlerin aileleri ve yaralananlar için oluşturulacak fona 20 milyon dolarlık tazminat ödeyecek.*
2. *Türkiye ve İsrail, karşılıklı olarak büyükelçiliklerini atayarak diplomatik ilişkileri olması gerektiği düzeye çıkaracak.*
3. *Türkiye, TBMM'den geçireceği yeni bir yasa ile Mavi Marmara saldırısına katılan İsrail askerlerine karşı açılan tüm davaların düşmesini sağlayacak ve yeni davaların önünü kesecek.*
4. *İstanbul'da yaşadığı iddia edilen Hamas'ın askeri kanadının üyesi Salah Aruri Türkiye'den sınır dışı edilecek. Hamas'ın Türkiye'deki aktiviteleri durdurulacak.*
5. *Bu antlaşma taraflar arasında imzalandığında, Türkiye ve İsrail doğalgaz kaynakları alanında işbirliği yapacak. Türkiye, İsrail'in doğalgazını satın alacak. Türkiye üzerinden boru hattı aracılığıyla İsrail gazı Avrupa'ya ulaşacak. (Bloomberg , 2015).*

Yapılan bu gizli görüşmelerde iki tarafın ilişkilerde tıkanmasının temel sebebi, İsrail'in Hamas'a ait bir yapılanmanın Türkiye'de olduğunu savunması Türkiye'nin ise Gazze'ye rahatça

giriş çıkma isteğidir. 2016 yılında Türkiye- İsrail ilişkileri içerisinde ulusal çıkar anlayışı ile hareket edilmiş böylece 28 Haziran 2016 yılında *Tazminat İlişkin Usul Anlaşması* imzalanmıştır. Böylece uzun yıllar süren kriz geçici olarak durmuş ve ilişkiler yeniden değerlendirilmeye başlamıştır.

Antlaşmanın maddeleri;

İsrail, Mavi Marmara olayında hayatını kaybeden Türk Vatandaşlarının yakınlarına tazminat ödemeyi kabul etmiştir.

Türkiye, İsrail'e yönelik ambargoları kaldırmayı ve diplomatik ilişkileri normalleştirmeyi kabul etmiştir.

İki ülke arasında karşılıklı büyükelçiliklerin yeniden görevlendirilmesi kararlaştırıldı.

Tazminat Usul Antlaşması iki ülkede de hep olumlu hem olumsuz tepkilere neden oldu. Antlaşmanın akabinde iki devlet arasında normalleşme hızlıca ilerlemeye başladı. 2016 yılında bu sorunun yanında iki devlet arasında Golan Tepeleri'nin ilhakı ve Filistin sıkıntısı yer alıyordu.

2016 yılında İsrail-Filistin arasında krizler devam ederken Türkiye-İsrail arasında Mavi Marmara olayı sonrasında yaşanan ilişki kesintisi 2016 yılında yapılacak olan antlaşmalar yeniden başladı. İki devlet arasında ekonomik çıkarlar için teşvikler verildi. İsrail'in gaz ihracatını Türkiye üzerinden yapabilmesi amacıyla enerji antlaşması imzaladı. 2016 yılında bu antlaşmanın ilerisi olmadı. Çünkü İsrail, kendisine sorun olmayacak devletlerle hareket etmek için Yunanistan, Kıbrıs ve İtalya ile Doğu Med antlaşması imzalayarak Türkiye'yi pasif hale getirmek istedi.

28 Haziran 2016 tarihinde Netanyahu'ya yapılan iç baskılar ve İsrail'in önde gelen şahsiyetlerinin yaptıkları açıklamalar İsrail'in Türkiye ile olan ilişkileri gözden geçirmesine sebep oldu. Bu sebeple Netanyahu ve Türkiye Başbakanı Binali Yıldırım eş zamanlı açıklamalar yaptılar ve aralarında imzalanan gizli mutabakatı paylaştılar. Bu mutabakat;

1. *İsrail 2013'teki özrünün ardından diğer iki talebi yerine getirerek tazminat olarak 20 milyon dolar ödemeyi ve Türkiye'nin Gazze'ye yönelik insani müdahale hakkını kabul etmiş.*

2. *Türkiye Gazze'ye İnsani Yardım dahi sivil amaçlı malzemelerin girmesini sağlayacak ve altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek için konutlar inşa edilecek ve 200 yataklı Türkiye Filistin Dostu Hastanesi en kısa zamanda hizmete alınacak*
3. *Gazze'ye verilen elektrik ve su miktarı artırılacak yeni santraller yapılacak*
4. *Gazze'ye ilaveten Batı Şeria yönelik için sanayi bölgesi gibi kapsamlı projeler hayata geçirilmesi kolaylaşacak mutabakatı iki devlet arasında imzalanmıştır. (Göksedef, 2016).*

Antlaşma neticesinde mutlak işleyişine geri dönmüş olan İsrail'le ikili ilişkilerimiz, bu ülkenin 30 Mart 2018 tarihinde başlayan “*Büyük Dönüş Yürüyüşü*” gösterilerine katılan Filistinli sivillere yönelik yapılan saldırı ve aşırı güç kullanımı sonucunda yeniden sarsıntılı bir döneme girmiş, 2018'den 2022'ye kadar ülkemiz tekrar Maslahatgüzar seviyesinde temsil edilmiştir.

AK Parti döneminde yaşanan kriz olmasına rağmen İsrail'in ekonomik gücü ve teknolojiye sahip olmasından dolayı İsrail Türkiye arasında olacak ticaretin devamı için hükümetti. Özellikle ileri teknoloji, elektronik, yazılım, askeri malzemeler vs. gibi ürünler üzerine ticaret yaptılar. AK Parti'nin iktidarı ile ekonomide oranlar çok yükseldi. 2002'de 861 milyon dolarken bir sende %20 artarak 1083 milyon dolar oldu 2021 yılına kadar oranlara bakıldığından oranların sürekli arttığı görüldü. 2003 yılında GAP ile iki devlet arasında iş adamları tarım alanında iş yaparak devletler arasında etkileşimi ve bütçeyi arttırdılar.

İkili Ticari ve Ekonomik İlişkiler

Yıllar	2018	2019	2020	2021
İhracatımız	4,023	4,464	4,704	6,356
İthalatımız	2,001	1,601	1,496	2,047
Toplam Ticaret Hacmi	6,024	6,065	6,200	8,403
Denge	+2,022	+2,863	+3,208	+4,309

(Bakanlığı D. , Dışişleri Bakanlığı)

Netanyahu Döneminde ekonomik ilişkiler; Diplomasi sekteye uğrasa da iki devlet arasında ekonomiyi devam etti. Türk verilerine göre Netanyahu Döneminde 2009 ihracat boyutu 1 milyon 522 milyar dolarken 2010 yılında 2 milyar doları geçti. Ticaret alanında iki devlet arasında etkilenen bir sektör de turizm sektörüdür. İsrail vatandaşlarının Türkiye'ye gelmekten korkması turizm alanında turist sayılarında düşüşe neden oldu. Şalom TV Genel Yayın Yönetmeni İva Malinas; *“Netanyahu dönemine kadar İsrail vatandaşlar Türkiye'ye rahat rahat gelmekteydiler. Çünkü Türkiye ile tarihi geçmişleri, kültürel yapıları, akrabaları vardır. Akdenizlilik özellikleri olduğu için turist olarak çok sayıya İsrail vatandaşları gelmektedir. Fakat Netanyahu'nun politikaları sebebiyle bu sayı azalmaktadır.”* Şeklinde açıklama yaptı.

19 Temmuz 2018 tarihinde İsrail Devleti ABD'nin Kudüs kararı arkasından hemen Ulus Devlet Yasasını çıkardı. Ulus Devlet Yasası ile bölgede yaşayan Araplar yok sayıldı. Netanyahu'nun bu hamlesine karşın Erdoğan, Netanyahu'yu hedef alarak *Hitler'in ruhunun bazı İsraili yöneticiler arasında tekrar hortladığını* (BBC Türk, 2018). söyledi.

Netanyahu'nun ikinci dönem ve üçüncü döneminde sert tutumları benimsemesi İsrail Devleti'nin ekonomisini sıkıntıya düşürdü. Yapılan operasyonlar, baskınlar, askeri harekâtlar İsrail ülkesinde kargaşa, istikrarsızlığı ortaya çıkardı. Dökme Kurşun Harekâtını düzenleyen baş mimarı olan dönemin Başbakanı Ehud Olmert, 2009 yılında seçimleri kazanan Netanyahu'yu çok sert eleştirdi. Operasyona devam etmesi gerektiğini, Filistinlilere daha sert politika üretmesi gerektiğini söyledi. İsrail yöneticilerinden sadece Netanyahu ile değil yöneticilerin çoğu sert bir tutum izleyerek kaosu birbirlerine havale ediyorlardı. Genel olarak Filistin meselesinde barışçıl ve yapıcı bir politika izleyenlere suikast veya zarar verme girişimlerinde bulunuyorlardı.

Dönemin ABD Başkanı Barack Obama ile fikirlerde farklılık olmasına rağmen Netanyahu kendi bildiğini uyguladı. Netanyahu yaptığı her açıklamada kendini meşru gösterip 'Teröre karşı sıfır tolerans' açıklamasını yapıyordu. Obama'nın çok fazla desteklemediği bu anlayış Trump'ın ve Joe Biden'in iktidarlarında desteklendi. Hatta fikriyatlarında İsrail Devleti'ni 'Küçük Amerika' devleti olarak sayıyorlardı. Trump Hükümeti; Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak kabul etmek, Golan Tepeleri'nin İsrail toprağı olarak ilhakını kabul etmek gibi ellerinden geleni yapıyorlardı.

Netanyahu'ya karşı İsrail topraklarında protestolar ve karşı gelmeler yaşandı. Gençler Netanyahu'yu 'Militarizm' olarak tanımladılar. Gençlerin bunu yapmasının sebebi ekonominin zarara uğraması ve savunmaya harcanan para miktarının çok artması sebebiyle kendilerinden çalındığını düşünmeleri idi. Netanyahu iktidarında ilk yıllarından savunmaya 13 Milyon dolar harcarken, Filistin saldırılarına 2018'de 20 Milyon dolar, 2019 yılında ise 21 Milyon dolar harcayarak rakamı yükseltti. Toplum bu duruma karşı geldi.

Netanyahu iktidarı sırasında yolsuzluk ile yargılanan ilk başbakan oldu. Ülkenin iş adamlarından, baronlarından hediyeler aldığına "dair söylemler gündem oldu. Ülke genelinde Netanyahu'ya karşı protestolar yapıldı. Bu protestolar Netanyahu'nun evinin önüne kadar sızdı. Netanyahu'nun ikinci döneminde yaşadığı bu olaylar kamuoyunda ve ülkeler arasında itibarını zedelendi. Bu olaylar aynı zamanda Netanyahu'nun 2020 yılında gireceği seçimleri de etkiledi. Tek başına iktidar olma durumunu kaybedecekti. Koalisyon ile iktidarını Benny Gantz ile paylaştı. Fakat koalisyon ortaklığı olan Gantz ile anlaşamaması sonucunda ittifak bozuldu. 2021 yılında seçim yapıldı. Netanyahu seçimi yine tek başına kazanamadı.

Netanyahu döneminde Türkiye ile ilişkileri bozulmasında operasyonlar sonucunda olan ölümler, alçak koltuk sıkıntısı, Mavi Marmara krizinde yaşanan 10 Türk vatandaşın öldürülmesi, Türkiye'ye karşı Yunanistan ve Mısır devletleri ile doğalgaz antlaşmasını imzalanması ilişkileri iyice bozdu. Türkiye'de Ak Parti iktidarı Hamas ile iyi ilişkiler kurulmasını engelledi. Netanyahu döneminde Türkiye ile ilişkiler en alt seviyeye indirildi. Yapılan iki devlet arasında askeri antlaşmalar askıya alındı. *Cum. Bşk. Erdoğan 9 Temmuz Türkiye-İsrail ilişkilerine verilen öneme değinerek taraflar arasında Enerji, teknoloji transferi ve hatta turizm gibi alanlarda işbirliği yapmaktan, İki ülke arasında bazı alanlarda fikir ayrılıkları olsa da taraflar arası iletişimin devam ettirilmesine Türkiye'nin değer verdiğini de dile getirdi.* (İletişim Başkanlığı, 2021) Netanyahu'nun 2000-2021 yılları arasında üst üste üç kere iktidara geldi. Tek başına iktidar olan Netanyahu, intifada hareketleri ve Hamas'a karşı mücadele ederek Gazze bölgesini kaosa sürükledi.

İsrail Devleti 2010 yılından sonra yaşanan olaylar ve krizler sonucunda yalnızlaşmaya başladı. Özellikle Filistin, BM'de 2012 yılında "BM'ye üye olmayan gözlemci devlet" unvanını alması artık dengelerin değiştiğini gösterdi. Netanyahu yönetiminin saldırıları ve barışçıl politikayı sürdürmemesi yalnızlığa itilmesine neden oldu. Türkiye'nin 2010 yılında Mavi Marmara baskınından sonra İsrail'e karşı politika üretmesi ve başarılı bir şekilde uluslararası

alandaki kendisini ve Filistin'i savunması İsrail'i köşeye sıkıştırdı. Türkiye gözlemci devlet statüsü verildikten 1 sene sonra Netanyahu Türkiye'den özür diledi. İlişkileri tekrar düzeltmenin yoluna gitti. Filistin'in tanınmasıyla Netanyahu Hükümeti'nin haksız olduğunu savunan devletlerin, kamu kuruluşların sayısı gittikçe arttı. Netanyahu'nun başında olduğu ve bu politikaları uyguladığı sürece diplomasi geride kaldığı vakit İsrail'in yalnızlaşması devam edebilir.

Netanyahu döneminde ilişkilerin bozuk olmasını en çok isteyen devletlerden birisi Yunanistan'dır. Çünkü Yunanistan, İsrail ile Türkiye arasında dostane ilişkilerin olmasını istemiyordu. Yunanistan'ın Netanyahu'ya seçim zamanlarında açık destek vermesi bunun göstergesiydi. Türkiye ile İsrail'in araları bozulmasını isteyen Yunanistan bölgede rahat nefes almak istiyordu.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde ortak çıkarların olması iki devlet arasında konu bazlı ilişkilerin gelişebileceğine işaret ediyordu. Çünkü yaşanan krizler iki devlet arasında ilişkilerin normalleşmesi zorlaştırır. Söz konusu bu işbirliği iki devlet arasında ulusal güvenlik başta gelmektedir. 2010-2020 yılları arasında Türkiye'nin Filistin meselesini savunan ülkeler arasında başta olması İsrail'in Türkiye'ye bakışı değişmesine sebep oldu. İsrail Başbakanı Netanyahu bu durumdan rahatsızlığını dile getirdi. Türkiye'ye alternatif olarak Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile antlaşmalar imzaladı. Netanyahu bu durumu "*Ortadoğu'nun tek demokrasisi ile Dünya'nın il demokrasisi*" ve "*Bölgenin iki kadim halkının dostluğu*" şeklinde açıklamalarını yaparak Türkiye'yi İsrail için saf dışı bırakmak istedi.

BBC Türk'e yapılan açıklama yapan Selin Nasi; "*Türkiye-İsrail ilişkileri arasında kriz olarak yaşanan Filistin meselesinde Ankara İsrail'e karşı sert bir söylem belirliyor ama ikili ilişkilere kalıcı hasar verecek adımlar atmaktan kaçınıyordu. Liderler arasında karşılıklı sert mesaj alışverişine rağmen iki ülke arasında ki ortak çıkarlardan dolayı güvenlik alanında istihbarat iş birliği devam ediyor, ticaret de bu siyasi çatışmalardan siyasi etkilenmeden sürüyordu.*" Yahudi dünyasında araştırma yapan ve bu alanda etkili olan bilim insanları açıklama yaptıklarında iki devletin ilişkilerini iyileştirmenin gerektiğini savunuyorlardı.

Netanyahu'nun başbakanlığı döneminde Türkiye ile ilişkilerin inişli-çıkışlı bir şekilde olması Türkiye'de yaşayan Türkiye Yahudilerini etkiledi. Türkiye Yahudileri ilişkilerin iyi olması için iki taraftan beklentileri oldu. Özellikle 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara

olayında Türkiye Yahudileri, zaman zaman yaşadıkları yerlerde tedirgin ve korku içinde yaşıyorlardı. Türkiye Yahudileri önceki dönemlerde barış ve huzur içinde yaşamalarına devam etti. Netanyahu'nun politikaları özellikle saldırgan tutumu Türkiye Yahudileri tarafından takip edildi ve eleştiriler aldı. İsrail topraklarında Netanyahu'nun yaptığı politikalara karşı gelenlerden Uri Avneri'ye göre: *“Barış görüşmeleri için Filistinlilerin şiddete son vermesi şartı koymak haksızlıktır. Eğer işgal varsa, direniş de olacaktır. Asıl hastalık başkalarının topraklarını işgal etmektir. Toprakları işgal edilen insanların şiddet kullanması ise hastalığın sadece bir belirtisidir.”*

İsrail'in Orta Doğu'da stratejisi “Suriye, Irak, Lübnan, Mısır, Ürdün ve İran gibi ülkeler etnik ve mezhepsel ihtilaflar yoluyla iç çatışmalar ortaya çıkarıyorlardı. Çatışmalar sonucunda ülkeler parçalanmalıdır.” Saldirgan tutumları bölgede yalnız olmasından kaynaklanıyordu. Çocuk, yaşlı demeden sivil halka yönelik katliamları gerçekleştirmesi huzuru, yaşamı engelliyordu. Batı'nın desteği ile sınırlarını ne kadar genişletirse kendine kar sayıyordu. İsrail'in ilk başbakanlarından David Ben Gurion *“İsrail topraklarının genişletilmesi için ne yapılıyorsa mubah olduğunu savunmuştur.”* düşüncesini kendilerine şiar edinip saldırgan tutumlarını halen günümüzde topraklarını genişletmeye devam ediyorlardı. İsrail'in, tabiri caizse freni patlamış bir kamyon gibi katliamlarını, saldırıların hızını ve şiddetini arttırması bölge de korku gittikçe arttırmaktadır. Bölgede oluşan kaos ne kadar genişlerse genişlesin İsrail için işler zorlaşacaktır. Ulusal ve uluslararası alanda itibar ve savaşı çağrıştırmaktadır. Bütün bu insanlık soykırımının son bulması için İsrail Devleti'nin işgal, soykırım gibi politikalarından uzak, uzlaşmacı, barışçı, istikrarlı şekilde masaya oturması gerekmektedir. Netanyahu'nun *“zarar verdiğim ölçüde kazanırım”* fikri hem İsrail tarafı hem de Filistin tarafı için kazançlı bir ortam oluşturmamaktadır. Tam aksine bölgenin maddi ve manevi olarak yıpranmayı beraberinde getirecektir. Netanyahu'nun bu sert ve vurdumduymaz tavrı İsrail halkına tarihine, kültürüne de büyük bir leke sürmektedir.

Bölgede etkili olmak isten aktörler, devletler tutumlarını daha keskin şekilde ortaya koyması bölgede daha da büyüyecek bir karışıklığın önüne geçilmesini sağlayacaktır. İki taraf (İsrail-Filistin) için ortak bir çözüm yolu bu ortamda pek mümkün değil. Çünkü etkili olan devlet ve aktörler kendi çıkarlarını düşündükleri için iki tarafın masaya oturmasını istememektedir. Bu ilişkilerin bu şekilde olması Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir.

3.4 İSRAİL'E KARŞI AÇILAN SOYKIRIM DAVASINDA TÜRKİYE'NİN MÜDAHİLİLİK DURUMU

2015 yılında Filistin, Roma Statüsünü kabul etmiş böylece Uluslararası Ceza Mahkemesine taraf olmuştur. İsrail'in 13 Haziran 2014'ten bu yana yapmış olduğu saldırıları şikâyet etmiştir. 6 yıllık inceleme sonucunda 3 Mart 2021 UCM Başsavcısı Fotou Bensouda “ *İsrail'e karşı soruşturma açılacağı*” bildirmiştir. Mevcut Başsavcı Kerim Han “Ukrayna hakkında 1 yıl gibi kısa sürede karar alınırken İsrail'in 8 yıldır katliam ve soykırım yapan Netanyahu hakkında yakalama kararı alınmadığını, çifte standart uygulandığını” açıklayarak UCM'nin tarafsız davranmadığını düşünmektedir. Uluslararası kurum ve kuruluşların bu şekilde etkisiz olması kamuoyunu tedirgin etmiştir. Kurumların itibarı azaldığı bir dönem olmuştur.

İsrail Devleti'nin uyguladığı politikaların sonuçlarında insanlık tarihinde uygulanan en büyük katliam ve soykırımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Orta Doğu bölgesinde kan, savaş eksik olmamıştır. Silah kullanarak insanlık suçu işleyen İsrail Devleti'nin politikaları hukuku yok saymaktadır. Netanyahu ve hükümet yetkilileri yaptıkları açıklamalarda ‘*Gazze halkını yok etmek*’ istediklerini açık açık anlaşılmaktadır. 7 Ekim'den bu yana insanlık tarihinin kara lekesi olarak geçen İsrail'in kan emiciliği dünyanın pek çok devletinin tepkisine neden olmuştur. BM'lere ait olan güvenli bölgelere de saldırı yapması, Filistin topraklarında okulların, hastanelerin, sivil insanların fazla yaşadığı yerleri bombalaması, sağlık şartlarının zorlanması ile salgın hastalıkların artması gibi olaylar İsrail'in artık sınırının olmadığını göstermiştir. BM Genel Kurulunda İsrail'in aşırılıklarına karşı açıklamalar yapıp bir an önce uluslararası kurum ve kuruluşların devreye girmesi istenmiştir. BM'de “*Gazze'de halkın derin bir uçurum ile karşı karşıya kaldıklarını*” söyleyerek tehlikeyi gözler önüne sermiştir. Günümüzde İsrail Devleti'nin Filistin topraklarını tecavüz etmesi, katliamlar yapması hatta etnik grubunu yok etmesi için mücadele veriyor. İsrail'in saldırılarını eleştiren Brezilya Devlet Başkanı Lula Da Silva “ *Bu bir savaş değil bu bir soykırımdır*” açıklamasını yaparak İsrail'in politikalarını eleştirerek katliamların artık durması gerektiğini savunuyordu.

İsrail Devleti'nin kuruluşundan 7 Ekim 2023 yılına kadar hatta günümüzde devam eden saldırıları 4 Milyon insanı etkilemiştir. Binlerce insanı katleden İsrail halen devam etmektedir. Netanyahu'nun son saldırıları ile 40.000 insanı öldürdü. 100.000 insan yaralandı. Gazze'de yaşanan bu vahim durumun incelenmesi, araştırılması ve durdurulması için 29 Aralık 2023'te “1948 tarihli BM Soykırım Sözleşmesi” kapsamında Güney Afrika, Uluslararası Adalet

Divanı'na İsrail'in apartheid, zorla nakil, insanlık dışı muamele, işkence, Filistin kültürüne zarar verme, cinayet, soykırım gibi konularda başvurma kararı almıştır. Ardından Meksika, Şili, Libya, İspanya, Brezilya, Filistin, Nikaragua, Maldivler, Şili, Küba, İrlanda, Belçika ve Kolombiya katıldı. Bu devletler peş peşe açıklamalar yaparak İsrail'in durdurulması ve yargılanmasını istediler. Uluslararası Adalet Divanı bu ülkelerden talep ve başvuruları almıştır.

Türkiye'de soykırım davasına müdahil hakını kullanmak için harekete geçti. Türkiye adına başvuru yapan Dışişleri Bakanı Hakan Fidan “*Soykırımı durdurmak için uluslararası toplum üzerine düşeni yapmalı, İsrail ve destekçileri üzerinde gerekli baskıyı kurmalıdır*” açıklamasını yaparak uluslararası alanda İsrail'in yargılanmasını ve durdurulmasını istemişlerdir. Türkiye'nin müdahil olmasını sağlayan gelişme ICF'nin 63.maddesi sağlamıştır. Davaya taraf olmayan devletler “BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne “ göre davaya müdahil olabilmiştir. Türkiye'nin katılmasını yorumlayan Prof. Dr. Mehmet Rıfat Tunç, “ *ICF'in soykırımlar ve katliamlarla ilgili üç dört karar var. Dolayısıyla bu dava içtihadını anlayabilmemiz için çok önemli olacak. Verilen karar herkesi etkileyecek, sadece Güney Afrika, İsrail, Türkiye değildir. Türkiye için son derece önemli bir sorundur. Türkiye'nin tezi burada çok yüksek kalitede olmalıdır. Türkiye'nin müdahil olma kararı hukuki, derin ve geleceği belirleyecek bir hamledir*” açıklamasını yaparak davanın sonuçlanması ile Orta Doğu için iyi bir gelişme olacağını, Türkiye'nin bölgede daha da güçleneceği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin davaya müdahil olması ve kabul edilmesi sonucunda Türkiye'den davaya ilişkin görüşleri istenecektir. Aynı zamanda görüş ve yeterli olmayıp sağlam ve kanıtlı deliller sunması gerekecektir. Türkiye, Filistin halkı için yakın bir dayanışmaya sahip bir ülke konuma geldi. Aşağıda verilen sorular Uluslararası Adalet Divanı'nın taraf ülkelere görüş beklediği sorular;

a) *1967'den bu yana devam eden Filistin topraklarının işgali, yerleşim yerleri kurulması ve toprak ilhakı ile Kutsal Şehir Kudüs'ün statüsünü, yapısını ve demografik oluşumunu bozan ve ayrımcı mevzuat ve önlemler kabul eden İsrail'in Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkını sürekli olarak ihlal etmesinin hukuki sonuçları nelerdir?*

b) *İsrail'in bu politika ve uygulamaları işgalin hukuki statüsünü nasıl etkiler ve bu statünün tüm devletler ve Birleşmiş Milletler açısından ortaya çıkardığı hukuki sonuçlar nelerdir?* (Acer & Bayraktar, 2024)

1 Mayıs 2024'te davaya müdahil olacağını açıklayan Türkiye 7 Ağustos 2024 tarihinde davaya müdahil olmak için Adalet Bakanlığı'nın ve Dışişleri Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu dosyaları Lahey'de bulunan Uluslararası Adalet Divanı'na sunmuştur. Davaya müdahil olacağını açıkladıktan sonra CB Erdoğan, “*Adalet Divanı'na, teslim edilen belgelerin ağırlıklı olarak görsel belgelerin olduğunu, bu belgelerle İsrail'in mahkûm olacağını*” (Doğan D. , 2024) ifade etmiştir. Başvuru sonucunda Türkiye'den üst düzey açıklamalar peş peşe yapılmıştır. TBMM Adalet Komisyonu Cüneyt Yüksel Lahey'de bulunan Adalet Divanı'nın önünde “*Netanyahu'nun oturması gereken yer sanık sandalyesidir*” sert açıklamasını yapmıştır. İstanbul 2 no'lu Barosundan oluşan bir ekip 24 Kasım 2023 tarihinde İsrail'in savaş suçu uyguladığını bir etnik grubu yok ettiğini delilleriyle birlikte UCM'ne başvurusunu yapmıştır. Baro Başkanı Yasin Samlu ve beraberindeki heyetle Lahey'de yaptığı açıklamada “*Sadece dilekçe verilmemiştir. Üç klasörlük delil dosyasında video görüntüleri, fotoğraflar, tanık beyanlar ve mağdur beyanlarının olduğuna*” (Uzun, 2023) dair açıklamasını yapmıştır. 2 Milyon insanı yerinden eden binlerce insanın öldüren binlerce insanı yaralayan İsrail Devleti artık durmalı ve yargılanmalıdır.

Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulmasının sebebi; Soykırıma dair ulusal etnik, ırksal veya dinsel bir grubu kısmen ortadan kaldırmak suçtur. BM'lerin belirlediği; Gruba mensup olanların öldürülmesi, Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi, Grubun bütünüyle veya kısmen yaşam şartlarını kasten değiştirmek, Grup içinde doğumları engellemek gibi şartları yapan devletlerin soykırım ile nitelendirilmiştir.

Uluslararası Adalet Divanı Güney Afrika'nın görüş sunması için 28 Ekim 2024 olarak belirlenmiştir. İsrail'in görüş bildirmesi 25 Temmuz 2025 tarihinde belirlenmiştir. Belli ki bu davanın uzun yıllar süreceği anlaşılmaktadır. UAD'nın davalarının geneline bakıldığı vakit 4-5 yıl sürdüğü görülmektedir. UAD ve UCM'nde İsrail'e karşı bir karar alınırca; işgallerin sonlandırılması, mağdur devletten özür dilemesi, tazminat ödenmesine hükmedebilir. İsrail'e destek veren ülkelerin dahi yargılanabileceğinin önünü açabilmektedir. UAD'nda alınacak kararlar UCM'ni etkileyebilir ve yönlendirebilir. UCM alacağı kararlar içerisinde soykırım yapan kişilere müebbet, hapis cezası, para cezası, mallarına el koyma gibi kararlar alabilmektedir. Uluslararası Adalet Divanı'na Gazze için başvuru yapan devlet sayısı ne kadar fazla olursa etkisi artacaktır.

20 Mayıs 2024 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesine yapılan başvuruda içeriğinde Gazze’de yapılanlardan dolayı UCM Savcısı Netanyahu ve İsrail Savunma Bakanı Yaav Gallant hakkında yakalama kararı talep etti. Dava dosyasında sivillerin aç bırakılması, kasten büyük acı verilmesi, cinayet, insanlığa karşı suç, insanlığı imha etme konulardan suçlama yansıtılmıştır. İsrail Devleti’nin bu konuya karşı tutumu ise Uluslararası Adalet Divanı’nın yapacağı duruşmalara katılacağını açıkladı. İsrail’in üst düzey yetkililerinden Tzachi Haneghi; “*Soykırım suçunun iftira olduğunu*” savunuyordu. 19 Temmuz 2024 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı tarafından İsrail’in Filistin topraklarına uyguladığı saldırılara karşı verdiği danışma görüşünde Filistin’in sınırları tespit edilmiş, İsrail Devleti’nin işgallerini durdurması gerektiğini, Filistin’in maddi zararlarının karşılanması gerektiğini Filistinlilerin kendi kaderini (self determination) tayin etme hakkının olduğunu bildirmiştir.

3.5 BENJAMİN NETANYAHU VE EHUD BARAK DÖNEMLERİNİN ANALİZİ

1996-1999 yılları arasında iktidar olan Netanyahu Hükümeti Oslo görüşmelerini reddetti. İsrail-Filistin ilişkileri kısa süreliğine iyileşmişti. B. Netanyahu iki devletin kısmi olan barış görüşmelerine sekte vurdu. Yapılacak olan seçimlerde 1999-2001 yılları arasını yönetecek Ehud Barak politikasını yumuşatarak Oslo görüşmelerini devam ettirmek istese de süreç sona erdi. Barak dönemi dış politikada da cesur ve atılcı olarak görüldü. Barak iktidara geçtikten sonra 1.yılıının hedefi Lübnan’dan askerleri çekmek, Suriye ile ilişkileri devam ettirmek. Aynı zamanda barışı seven Filistinlilerle barış yapacağını ve sorunu çözeceğine dair politikalar üreteceğine söz verdi. Barak dönemi Netanyahu dönemine göre daha dar bir politika üretildi. Netanyahu dönemlerinde barıştan uzak saldırgan politikalar ortaya koymuştur. Netanyahu sürekli müttefiklerini küçük görmüş, Barak bu konuda müttefikleriyle daha iyi ilişkiler kurmuştur. Yaşanan gelişmeler gösterdi ki Barak’ın politikalarını iç ve dış hadiseler sınırlandırdı. İç ve dış sorunları iyi yönetemediği için halk nazarında ve devlet kademesinde sorgulanmıştır.

Barak Hükümeti, Netanyahu Dönemi gibi kamuoyunun ve halkın beklentilerini karşılamadı. Ehud Barak’ın iktidarı boyunca en önemli olarak gördüğü ve gücünü harcadığı Suriye-Lübnan olayları oldu. Netanyahu Döneminde ise en çok harcanan enerji Filistin meselesidir. Barak diplomasi ve bürokrasiyi çok fazla tanıyan bir kişiliğe sahip değildi. Çok başarılı olamamasını 2000 Camp David ve 2001 yılında Taba görüşmelerinde başarısızlığı görülmüştür. Netanyahu 1996-1999 yılları arasında iktidarda başarısız olsa dahi tecrübesini diğer dönemlerde edinecekti.

Barak öncesinde gelen liderlerin çoğu ülkenin ordusuyla sıkıntılar yaşamışlardı. Özellikle bu sıkıntıyı Netanyahu, Peres ve Rabin yaşamıştır. Barak'ın bu konuda sıkıntı yaşamamasının sebebi uzun yıllar askeri görevinde bulunmasıdır.

Netanyahu, Likud Partisi liderliğini yaparken Ehud Barak İşçi Partisi'nin liderliğini yaptı. Netanyahu özellikle İsrail'in güvenliği açısından, İran'ın nükleer programlarına karşı mücadele etti. Ehud Barak ise güvenlik politikasını, Lübnan'dan çekilme, Filistin'de barış, Orta Doğu'da istikrar sağlamak şeklinde planlıyordu. Netanyahu milliyetçi sağcı ve güvenlik üzerine hareket ederken, Ehud Barak sol anlayışlı, ılımlı bir diplomasi kullanıyordu.

Netanyahu, İsrail dışında yaşayan diaspora Yahudilerle ilişkilerini devam ettirdi. Onların güvenliği, refahlarına, yaşam standartlarına destek verdi. Yahudilerin kültürel kimliklerinin zedelenmemesi, asimile olmaması için ilişkileri sürdürdü. Ehud Barak; Türkiye ile ilişkileri iyileştirdiği için Türkiye Yahudileri hem kimliklerini hem de dini özelliklerini rahatça yaşadılar. Türkiye'de bulunan İstanbul ve İzmir sinagoglarına faaliyetlerini sürdürmede destek verdiler.

Ehud Barak ve Netanyahu Hükümetlerinin en önemli ortak özelliklerinden birisi devletlerinin yaptıkları operasyonel hareketlerin minimum seviyeye ulaştığını daha fazla ileriye gidemeyeceklerini bilmeleridir. Her iki hükümet demografik nüfusunu düşündüğü için kimi zaman politikalarını duruma göre ayarlıyorlardı. Ehud Barak'ın dış politikası daha yapıcı bir hal alırken, Netanyahu ise daha sert bir dış politika izledi. Barak, başbakanlık ve bakanlık dönemlerinde söz konusu ülke menfaatleri olunca en az Netanyahu kadar sert olabileceğini bizzat kendisi "*Egemen bir devlet, halkına karşı sorumludur. Bu nedenle de yapması gerekenleri yapar. Kaldı ki Ortadoğu 'zayıf olana merhamet gösterilen bir yer' değildir. Halkımızı koruma görevimiz var. Bu da saldırılar karşısında yumuşak olmamızı sağlamıyor*" (Çetin, İsrail Siyaseti ve Yahudi Solu-Şimon Peres, Yitzhak Rabin, Ehud Barak Dönemleri, 2022) ifadelerini kullanarak gerektiğinde sert olacağını anlatmıştır. Sağ kanadın lideri Netanyahu çözümsüzlük siyasetini sonlandırmak adına mücadele ediyordu. Aynı durum Barak döneminde de uygulandı. Barak ile Netanyahu arasında farklı politikalardan biri Netanyahu'nun sınır büyütme ve Batı Şeria olmak üzere bölgeyi İsrail'e katmak istemesi, Barak'ın ise işgalleri sonlandırıp komşularla barışı sağlamaya çalışmasıydı.

Barak döneminin kısa olması ve istifa sürecinin yaşanması nedeniyle bu dönemi Netanyahu'nun 15 yılı aşkın iktidarına göre değerlendirmek konuyu biraz zorlaştırır. Rabin

döneminde ise İsrail'in dış politikasında sakinliği ve barışı sağlamak için mücadele edildi. 1996-1999 yılları arasında Netanyahu'nun iktidarında bu zemin bozuldu. 1999-2001 yılları arasında Barak iktidarında Netanyahu'nun izlediği politikayı değiştirmek istese de çok zorlandı. Barak'ın eksik kaldığı en önemli konulardan birisi kurduğu hükümet programının tam olarak belirlenememesidir. Bu durum halk ile iletişim kurmasını engellemiştir. Netanyahu bu durumu lehine çevirmiş programını ve halkla iletişim kurmayı başarabilmiştir.

İsrail Devleti'nin kurucuları olan Siyonistler, İsrail'i seküler veya dini düşüncelerle bilinmesini, tanınmasını ve tartışılmasını istemedikleri için yazılı bir anayasa oluşturmadılar. Bu durum Barak döneminde İsrail tarihi açısından önemli olan konu olarak ülkede uzun süre tartışıldı. Bu konu İsrail'in anayasal bir yapıda mı yönetilmeli yoksa laik yapıda mı yönetilmeli sorusunun tartışıldığı bir dönem oldu. Barak, hükümeti çok farklı siyasi yapılarla kurmasından dolayı bu durumu kendi lehine çevirmek istemiştir. Netanyahu Döneminde bu konular çok fazla tartışılmaması Barak Döneminden ayıran farklı bir konu olarak görülmüştür.

Ehud Barak Döneminde Türkiye ve İsrail arasında ilişkiler gayet olumlu ve düzgün bir şekilde ilerliyordu. Bu ilişkileri taçlandıran stratejik işbirlikleri, karşılıklı yardımlar, Orta Doğu'daki istikrar gibi konulardır. Benjamin Netanyahu 1996-1999 yılları arası ilk döneminde Türkiye'ye karşı bakışı gayet iyiydi. Askeri ve ekonomik anlaşmalar da çalışmada gösterildi. Fakat ikinci dönem 2009-2021 ve üçüncü dönem politikası karma şeklinde yani kimi zamanlar iyi kimi zamanlarda çok sertti. Çünkü Mavi Marmara, Davos krizi, Alçak koltuk krizi gibi olaylar 2010'dan 2016 yılına kadar ilişkilerin gerilemesine sebep oldu. Genel itibari ile iki lider Türkiye'ye karşı duruşları olumlu olmuştur. Türkiye'ye karşı direkt hedef alacak politika gütmədiler. Barak sürekli Türkiye ile ilişki kurarak bölgede daha fazla etkili olmak istiyordu. İsrail liderlerinin çoğu Türkiye olmadan Akdeniz'de hareket edemeyeceklerinin bilincindeydiler. Özellikle Netanyahu Döneminde Türkiye ile ilişkilerin seyrine göre politika belirliyordu. Örneğin ilişkiler iyi olunca PKK'ya destek verilmiyordu. Fakat ilişkiler kötü olunca Türkiye'ye karşı PKK, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'la ilişkileri geliştirdiler.

Netanyahu Hükümeti, Filistin konusunda olan sert politikaları kendisinden sonra kurulacak koalisyon veya hükümetleri de etkilemiştir. (Örneğin, Bennet Hük.) Bu durum barış yanlısı olarak kurulacak olan partileri ve siyasetçileri zora soktu. Netanyahu'nun iktidarı döneminde Gazze'ye yönelik sert tutumları seçim zamanlarında daha fazla artıyordu. İsrail kamuoyunda Filistin'de kan ve ölüm olduğu vakit seçimlerde daha fazla oy alınacağı düşünülüyordu. Likud

Partisi Lideri Netanyahu Kudüs'ün başkent olarak kalmasını savunurken, Filistinli mültecileri kovalamak derdine düştü. Fakat Ehud Barak liderliğinde ki İşçi Partisi'nin anlayışı Netanyahu'dan farklıydı. Barak, Filistinli mülteciler hakkında yumuşak, dostane ve toplumsal ilişkilerin seyrine önem verdi.

Ehud Barak, güvenlik ve barış üzerine uzman bir kişiliğe sahipti. Ülkesini ve bölgesini kaostan çok, huzurlu bir ortama taşımak istiyordu. Devlet de, Genel Kurmay Başkanlığı'nın görevini yapması güvenlik ve savunma gibi konuların geliştirmesine yardımcı oldu. Barak iktidarının analizi yapıldığında siyasi konularda çok hızlı hareket edemeyen, siyasete temkinli davranan bir karaktere sahipti. İsrail'in sağcı hükümetin lideri Netanyahu olmuştur. Şiddet yanlısı kişiliği sebebiyle, bölgede barışa ait umutları söndürmüştür. Netanyahu, yaptırdığı operasyonlar ve yönetim şekliyle kendinden önce gelen sağ hükümetlerini gölgede bırakmıştır. Netanyahu dini ve siyonizm'i çok kullanmıştır. Siyonizm Yahudilerin Batı'da yaşadıkları zaman içerisinde kendilerini güvende hissetmediklerini açıklayan bir akım olarak benimsenmişti. Netanyahu bu akımı kullanarak bu yoldan ilerlemiştir. Haaretz başyazısında; “İsrail'in başına gelen felaketin sorumlusu Binyamin Netanyahu 'dur” demiştir. Böyle düşünen büyük bir kesim vardı.

4. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE ABD'NİN POLİTİKALARI VE TUTUMU

Türkiye-ABD ilişkileri çıkar ve denge üzerine kuruludur. İki devlet arasındaki ilişkiler dönemlere göre farklılık göstermektedir. Stratejik ortaklık olarak görülen bu ilişkiler bölgelerin üzerinde çıkar ve geleceklere için kuruldu. Söz konusu Orta Doğu'da istikrarın olması, Rusya'nın yayılmasını engellemek, enerji konusunda işbirliği, Orta Doğu'da kurulan İsrail'i tanımak gibi durumlar Türkiye'yi ABD'ye yakınlaştırdı. ABD, İsrail Devleti'ni tanımak ve iki devlet arasında ilişkileri rayına koymak için anahtar devlet olarak kendini gördü. *ABD İsrail ve Türkiye için ilişkilerinin kopmaması adına ve iki devlet arasında normalleşmenin olması için baş aktör olan devlet olarak bilinir. ABD'nin bu üçlü ilişkinin normal seyri ve işbirliği yapılacak konularda mutabık kalabilmek için üçlü bir diyalog mekanizması gerçekleştirmesi gerekmektedir.* (Eskioğlu, 2020)

Türkiye'nin Batı yanlısı bir politika izlemesi SSCB'den kendini uzaklaştırmıştır. ABD'nin Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye'nin ABD'yi desteklediği vakitlerde İsrail-Türkiye

ilişkilerinde sıkıntı yaşanmadığı görülmüştür. 75 yıllık Türkiye-İsrail ilişkileri bu durumu çokça yaşamıştır.

ABD, I. ve II. Dünya savaşları öncesinde Monroe Doktrini yayınlamıştır. Doktrin ile ABD sınırları haricinde hiçbir devletin, kıtanın topraklarına karışmayacaktır. SSCB'nin iki kutuplu dünya yaratmasına ABD'nin dâhil olması Monroe Doktrini anlayışını terk ettirdi. ABD'nin Orta Doğu özellikle İsrail'e önem vermesinde bölgedeki petrolü sahiplenilmesi, SSCB'nin yayılmasını engellemesi, İsrail'e destek olmak ve sahip çıkmak istemesi, Orta Doğu ve her noktada bulunan müttefiklerini desteklemesi konular etkilidir. ABD; Nato'yu, Truman Doktrinini, Marshall Planını ve Eisenhower Doktrini'ni ortaya çıkardı. ABD, müttefiklerine özellikle İsrail'e sadece siyasi konularda değil ekonomi ve askeri alanlarda da yardım ediyordu. Amerikan-İsrail dostluğu Birleşmiş Milletler'de de kayıtsız şartsız destekleniyordu. İsrail hakkında gelen her maddeyi lehine kullanıyordu.

İsrail kurulduğu vakit ABD'nin 11 dakika sonra İsrail'i tanınması iki devlet arasında olacak güçlü ittifakın sinyali oldu. Harry Truman'dan Joe Biden'e kadar hemen hemen bütün Amerika başkanları İsraille ilişkilerini geliştirdi. Bunun sebebi Amerika'da yaşayan Yahudilerin oy potansiyelleri, maddi güçleri, Orta Doğu politikalarını İsrail üzerinden yürütmek istemeleriydi. Yahudi lobileri doğrudan Türkiye'yi de etkiliyorlardı. Türkiye'den ABD'ye resmi ziyaret yapıldığı vakit Yahudi cemaatlerine de giderlerdi. Yahudi lobisi özellikle Türkiye'ye Ermeni Meselesi ve Kıbrıs Meselesi hakkında destek vermiştir. Fakat son yıllarda Türkiye'de bulunan Ak Parti İslamcı anlayışa dönmesi Türkiye'den uzaklaşmasına sebep olmuştur.

ABD kendi politikalarını Orta Doğu veya bir başka bölgede uygularken sürekli ben merkezli ve pragmatik olarak hareket etti. Türkiye ve İsrail Devleti'nin ilişkilerinde barış yönlü hareket etmesi ABD'yi memnun etti. ABD Dışişleri Bakan Sözcüsü Nicholas Burns'un, Mayıs 1997'de yaptığı açıklamada, *"Türkiye ve İsrail'in dost olmak istemeleri bizim için anlamlıdır"* (Hürriyet Turkish Daily News, 1997) dedi. 2002 yılında ABD Başkanı Bush'un kamuoyunu açıklamasında; *"ABD çok taraflı uluslararası yapılanmalardan ayrı olarak hareket edecek, kendi çizeceği çerçeve üzerinden 'Radikal İslami Gruplarla' mücadele ederek ABD çıkarlarını göz önünde bulundurarak uluslararası ortamı istikrarlı hale getirecek"* ABD'nin bu açıklamasında Orta Doğu'daki Arap devletlerine karşı İsrail'in çıkarlarını gözettiği aşikardır.

ABD Orta Doğu'da bir denge kurmaya çalışıyordu. Sovyetlerin Arabistan ve Mısır'ı

desteklemesi sonucunda Amerika, Mısır ve Suriye'ye destek vermeye çalışmış onları kendi yanlarına çekmek için mücadele etmiştir. ABD, Arap-İsrail savaşlarında dahi açık bir şekilde taraf tutmayarak iki tarafı da mutlu etmek istiyordu. ABD Ortadoğu politikası bu şekilde özetlenebilir. *ABD'nin Ortadoğu politikasını asıl sürükleyen şeyin neredeyse tamamen iç politikadan kaynaklandığını ve özellikle de İsrail lobisi faaliyetlerinden çıkan görüşlerin çok etkili olduğunu belirtmişlerdir.* (Mersheimer & Walt, 2006).

1990'lı yıllarda SSCB'nin çökmesi Orta Doğu'da ABD'nin gücünün artmasına sebep oldu. Böylece Türkiye ABD'nin yanında durmaya özen gösterdi. Körfez Savaşı ile Türkiye-İsrail ilişkileri olumlu bir yol aldı. 1991 Madrid Görüşmeleri ve 1994 Güvenlik ve Gizlilik Anlaşması imzalayarak PKK'ye ait bilgiler de bu dönemde karşılıklı anlaşmalarla Türkiye'ye verildi. *1990'lı yıllar Ayrıca İsrail Filistin sorunun çözülmesi noktasında uygun zemin olduğu dönem olmuştur Ocak 1993'te İsrail ve Filistin arasında süren Oslo görüşmelerin akabinde Eylül 1993'te iki taraf arasında Beyaz Saray'da İlkeler Bildirgesi imzalanmıştır. Amerikan dış politikası açısından da olumlu karşılanan bu gelişme Türkiye İsrail ilişkileri gelişimine de ivme kazandırmıştır. Böylece Türkiye açısından ısrar ve Filistin'e yönelik politikalar da denge kurmak daha kolay olmuştur.* (Sarıaslan, Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti, 2019).

1990'larda İsrail-Türkiye arasının çok iyi olması ABD'yi mutlu etti. Aralarında sorun yaşanmadığı bir dönem oldu. Bu durum ABD'nin işine geliyordu. 2000'li yıllarda ise Türkiye'nin Orta Doğu'da kendi kendine yetme anlayışıyla hareket etmesi ABD'yi şaşkına çevirdi. Türkiye'nin bu tutumu ABD'nin Türkiye'ye bakışını değiştirdi. Irak Savaşı ile araları sıkıntılı olan Ankara-Washington'un Mavi Marmara'da ABD'nin İsrail'e ses çıkarmaması bir kriz ortaya çıkardı. ABD'nin sadece Mavi Marmara olayı ile değil Türkiye'de olan en büyük sorun PKK konusunda, 2016 darbe kalkışmasında sorumluları teslim etmemesi Türkiye-ABD ilişkilerini sorgulattı. Türkiye, ABD'ye güvenmemesi gerektiğini, ikiyezli politikalarının olduğunu ve sadece kendilerini düşündüklerini gördü. Böylece Türkiye Rusya'ya yavaş yavaş yüzünü çevirdi.

2002-2021 yılları arasında Türkiye İsrail ilişkilerinde ABD'nin ilk zamanlarındaki gibi etkili bir politika üretiyordu. AK Parti'nin iktidarı döneminde iki devlet arasındaki ilişkilerde sürekli sıkıntılar yaşandı. Özellikle yaşanan krizler içerisinde İsrail saldırıları, 2009 One Minute sıkıntısı, 2010 Mavi Marmara baskını, Alçak koltuk krizi gibi sorunlar iki devletin ilişkilerini kopardı.

ABD'nin başında Trump'ın olması aldığı başkent Kudüs kararı ve Yüzyıl Anlaşması Planı kararı Türkiye-ABD ilişkilerini de bozdu. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD Orta Doğu topraklarını *yenidünya düzeni* adlı uluslararası sistemde dizayn etmeye başladı. Türkiye'de bu yeni sistemle yürümek istedi. Türkiye bir yandan tarafsız politika üretirken bir yandan bağımsız politika üreterek bölgede kalmak ve aktör devlet olmak istiyordu. Türkiye'nin önündeki en büyük engel ABD'nin Türkiye'yi rakip görmesiydi.

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sırasında 1 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi tezkereyi onaylamadı. Tezkere içeriğinde ABD'nin Türkiye topraklarını kullanarak Irak'a girme isteği vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi tezkereyi onaylamayarak Türkiye'nin Amerika'dan bağımsız hareket ettiğini gösterdi.

ABD'nin Orta Doğu Bölgesinde SSCB'ye karşı oluşturduğu bir güç vardı. Çünkü SSCB'nin Orta Doğu'da varlığını istemiyordu. ABD, Türkiye-İsrail arasında yaşanan krizleri çözmek için girişimlerde bulundu. Fakat kimi zamanlar çok zorlandığı aşikârdır. Ak Parti döneminde özellikle sert söylemler oluştu. Çünkü Ak Parti'nin Filistin'i "kendi davası" olarak görmesi, İsraililerin terör ile nitelendirdiği Hamas terör örgütü ile Türkiye'nin görüşmesi krizleri arttırarak ABD'nin işini daha da zorlaştırdı. Bu durum Türkiye Cumhuriyetinde TDP'nin şekillenmesine öncü oldu. Kudüs'ün konumu ve tarihi konusunda Türkiye kendine pay biçmektedir. İsrail'in yaptığı yasadışı faaliyetleri sonucunda ABD'nin başkenti taşıması, Yahudi Ulus Devleti anlayışları Türkiye'nin TDP'sini şekillendirdi. Her alanda her platformda seslerini duyurmaya çalıştılar.

1967 yılında Arap-İsrail Savaşlarında ABD, İsrail'i destekledi. Savaş esnasında ABD, Türkiye'de bulunan İncirlik Üssünü kullanmak istedi. Fakat Türkiye izin vermedi. 1973 yılında da kullanmak istese de Türkiye-Arap Devletlerine karşı ABD'ye izin vermedi.. 1973 Arap-İsrail savaşlarında dikkat çeken bir husus da Sovyet Rusya'nın, Türkiye üzerinden Araplara silah satmasına izin vermesidir. Bu olay Türkiye'nin tarafsız özelliğini yitirmesine neden oldu.

1967 Arap-İsrail savaşı sonucunda Suriye'de su alanları ve Golan Tepelerinin alınması Suriye-İsrail düşmanlığına neden oldu. ABD, İsrail ve Filistin arasındaki çıkmazlığı bitirmek için Annapolis bölgesinde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı iki devlet arasında en önemli barış görüşmelerden birisi olmuştur. ABD'nin başı çektiği toplantıya Türkiye dahil olmak üzere

elli 'den fazla ülke, uluslararası kuruluşlar ve finans kuruluşları katıldı. Toplantının önemi Türkiye'nin teşvikleri ile Suudi Arabistan ve Suriye'nin ilk defa İsrail'e bir toplantıya katılmasıdır. Orta Doğu Bölgesinde dengeleri kurmak isteyen ABD, Suriye ve İsrail arasındaki bozukluğu gidermek üzere ara bulucu olmak istedi. Fakat iki devlet arasında yapılan görüşmeler sonuçsuz kaldı. İsrail ve Suriye arasındaki çıkmazı çözmek adına 2008 yılında Başbakan Olmert Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaretin amacı Türkiye tarafının ara buluculuğu konusudur. Türkiye ev sahipliğinde Suriye ve İsrail temsilcileri İstanbul'da toplandı. Başarılı olan Türkiye görüşmeler sonucunda Golan Tepeleri boşaltılarak Suriye'ye geri verilecek böylece Yahudiler ayrılıp bölgeyi teslim edecek, Suriye ise Hamas ve Hizbullah'a destek vermeyecektir. Görüşmeler esnasında Türkiye'nin başarısı çıkan çatışmalardan dolayı baltalanmıştır. Böylece barış görüşmeleri askıya alınmıştır.

Obama döneminde İsrail'e karşı verilen tavizler azalmaya başladı. Obama farklı bir siyaset uyguladı. Varoluşsal güvenlik görüşmelerini İsrail'e karşı Arap Devletlerle sürdürdü. ABD, İsrail Hükümeti ve Netanyahu'yu itaat altına almayı düşünerek Orta Doğu'da özellikle Filistin sorunlarını bitirmek için çabaladı. Hatta Mavi Marmara olayında Barack Obama'nın mücadelesi sonucunda Netanyahu'nun özür dilediği bilinmektedir. Obama'nın bu siyaseti başarısız oldu. Orta Doğu'nun karmakarışık sistemi ve iç sorunların fazla olması, beceriksizlik gibi sorunların olması başarısız olmasının nedenidir. Arap Baharında ABD-İsrail dengelerini karışık hale soktu. Orta Doğu'da devletler demokratik bir düzen kurmak istiyordu. Obama, kimyasal silahlara karşı İran ve Suriye'ye karşı mücadele etti. Bu durum İsrail'i çok rahatlattı. 2000'li yıllardan sonra Ankara'nın Orta Doğu'da daha güçlü hareket etmesi ABD ile ortaklığı zorlaştırdı. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin iyi olması ABD'nin işine geliyordu. Çünkü ABD bölgede güçlü olan Türk devleti ile hareket etmek istiyordu. Gerçek olan durum ise Türkiye-İsrail-ABD üçlüsünün ilişkilerinin hepsine yaradığıdır. Barack Obama, Mavi Marmara saldırısı sonrasında Netanyahu'nun özür dilemesi için sürekli baskı uyguladı. ABD'nin çabaları ile Türkiye'nin istekleri arasında iki madde olan tazminat ve özür maddelerini kabul ettirmiştir. ABD'nin çabaları ile Türkiye'nin isteklerini göz ardı ettirmedi.

Trump iktidarı ele alınca İsrail ve Netanyahu sevinmişlerdi. Obama'nın iktidarından sonra Trump Dönemi İsrail açısından umutla karşılandı. Trump sadece ülkesi adına değil İsrail çıkarlarını düşünüyordu. 1967 yılında Golan Tepelerinin İsrail tarafından işgalini Trump 2019 yılında tanınması ve ABD tarafından tanınması İsrail'in çıkarlarını düşündüğüne dair örnek olarak verilebilir. Amerika'da Trump'ın katıldığı seçim kampanyalarında Yahudi lobileri ile

görüşmeler yapılmıştı. Yahudilere sözler verilmişti. Bu sözlerin en önemlisi İslam âlemini etkileyen Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma sözüydü. Amerika'da özellikle Yahudilerin güçlü olması Amerikan başkanların seçim zamanında Yahudi lobilerinin desteğini almaları bu sözleri piyasaya çıkarmıştır. Örneğin 21 Mart 2016'da Trump'ın AIPAC'te yaptığı konuşmada “*Amerikan Büyükelçiliği Yahudi halkın ebedi başkenti olan Kudüs'e taşıyacağız*” ifadesi Netanyahu ve Trump arasında yapılan görüşmeler sonucunda söylenmiş ve Yahudilerin desteğini istemiştir. 1980 yılında İsrail'in Cumhurbaşkanı'nın “Ebedi ve Ezeli Başkent Kudüs” olarak bildirmesinden 2017 yılına kadar hiçbir ABD Başkanı Kudüs'ü tanıma cesaretini gösterememiştir. Trump, 14 Mayıs 2018 tarihinde Kudüs'te ABD elçiliğini açtı İsrail davasını kendi davası olarak gördü bu olay İsrail-Filistin arasında çatışmaları doğurdu 60 ölü 2800'e yakın yaralı ortaya çıktı. Trump'ın bu politikası ateşin harlanmasına sebep oldu. Birleşmiş Milletler, İsrail'i operasyonlardan dolayı kınıyordu. Fakat değişen bir şey yoktu.

Birleşmiş Milletler sadece İsrail'e değil Trump'a da karşı olmuştur. Türkiye'nin çabaları ile Birleşmiş Milletler'de 128 oyla bu durumu veto ettiler. Böylece Türkiye'nin anlayışı Trump'a karşı ABD'nin politikasının yanlış olduğunu dünyaya göstermekti. Kudüs kararlı iş politikada da dengeleri değiştirdi. Muhalefet iktidarı bu konuda destekledi. Hatta dönemin Ana Muhalefet Lideri Kemal Kılıçdaroğlu “*Trump'ın bu hareketi Kudüs'ün ortasına bomba koymaktır*” açıklamasını yaptı. CHP milletvekili Ömer Süha Aldan'ın; *ABD'nin bölgedeki barış umutlarını Kudüs kararıyla yok edeceğini* (Sputnik News, 2017) ifade etmesi Türk siyasi hayatında muhalefet ve iktidarın birbirini desteklediğini gösterir. Bu durum siyasi tarihte ender görülen olaylardan birisi olmuştur. İİT bu karar sonrasında olağanüstü toplandı. Fakat 57 ülkeden 17 si katılması Arap Devletlerinde birliğin olmadığını ve ABD yakınlığını gösterdi. ABD kararı sonrasında İsrail'in özgüveni arttı. 19 Temmuz Ulus Devlet Yasasını çıkararak Filistin topraklarında Arap nüfusunu kırmak Yahudileri bölgede tek grup olarak belirlemek olduğunu gösterdi. Resmi dil sadece İbranice olarak belirledi.

Trump iktidarında Orta Doğu'yu ilgilendiren konulardan biri Netanyahu ile imzalanan “Yüzyılın Antlaşması” (Küçük A. , 2020) imzalandı. Filistinlilerin güvenliği İsrail Devleti'nin yetkisine verilmesi, İsrail'in zalimce politikalarını desteklenmiş oldu. Bu antlaşma ile iki devletli çözüm olmayacağı ve Filistinlilere vatandaşlık verilmeyeceği gibi konularda anlaşıldı. Trump'ın seçimlerde Yahudi lobisi desteğini almak için binlerce insanın ölümünü onaylayacak bir antlaşma oldu.

ABD, SSCB, İngiltere, Fransa gibi devletlerin Orta Doğu'da körükledikleri ateş bölgede kan ve kaosla katliamların artmasına destek olundu. Orta Doğu halklarına yapılan bu zalimane tutumlar Batı'nın tutumunu göstermektedir. ABD'nin Ortadoğu'da İsrail'i desteklemek ve gücünü arttırmak için Geliştirilmiş Orta Doğu Projesi'ni faaliyete soktu. Bu durum İsrail'in Güvenlik Kuşağı stratejisini ile bağdaştırıp uyguladı. Batı Devletleri Filistin, İran, Irak gibi devletlerin sınırlarında mezhep ve etnik çatışmaları arttırdı. ABD-İsrail iş birliği sonucunda ile Filistin bölgesinde grotesk denilen insan figürlerini andıran duvarlar inşa ettiler. Amaçları Filistin'de yaşayan halkı diğer ülkeler ile olan bağlarını koparmaktır. İsrail vahşice tutum sergilemesi ABD ve Batı desteği olduğu için rahatça yapabildi.

ABD'nin İsrail'i desteklemesinde kendi çıkarları hakim oldu. ABD'nin bölgede enerji haklarından faydalanmak, yer altı kaynaklarını kendi lehine çevirmek istediği için İsrail'i destekliyordu. Emelleri uğruna "Büyük Orta Doğu Projesini" de devreye sokarak kararlılığını gösterdi.

5. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE FİLİSTİN

Türkiye-İsrail ilişkilerini yönlendiren ve sürekli değişmesine sebep olan konulardan biri Filistin meselesi olmuştur. Türkiye'nin Filistin'e tarihsel, kültürel ve dinsel olmak üzere manevi bir bağ aralarında vardır. Türkiye'nin Filistin'e önem vermesinin sebepleri arasında Kudüs şehrinin bu sınırlarda olması, İslamiyet'in ilk kiblesi olan Mescid'i Aksa'nın bulunması, Osmanlı Devleti'nin 400 yıl boyunca hâkimiyetinden kalan mirasları, 1.Dünya Savaşı olmak üzere Filistin'de mücadele eden askerlerimizin yaklaşık 20.000 kişilik şehitliğin bulunmasından dolayı Türkiye, Filistin ile ilişkilerini her dönem iyi tutmuştur.

Selahaddin Eyyübi ile başlayan Yavuz Sultan Selim'in Filistin'i Osmanlı'ya bağlamasıyla hoşgörü, adaleti bölgede tesis etmişti. Osmanlı coğrafyası hakkında bilgiler veren Kâtip Çelebi Filistin hakkında "Arz- Filistin" olarak tanımlamıştır. Osmanlı Devleti Filistin ile manevi bir bağ kurarak doğrudan İstanbul yönetimine bağlanmıştır. 1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı Filistin Cephesinde İngilizlere karşı yapılan mücadelede yaklaşık 20.000 kişilik Zahte Türk Şehitliğimiz vardır. Keza aynı durum Çanakkale'de savaşan Filistinli gönüllülerin mezarların olması iki millet arasında bağ kurulmuştur. Türk Devletleri Filistin'e bir toprak parçası olarak bakmamışlardır. Ata toprağı olarak bakılmıştır. Osmanlı Devleti ve Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Filistin konusunda savunulan temel düşünce Filistin halkının Self

Determinasyon hakkının kullanılmasını talep etmektedirler. Bundan dolayı Filistin halkı kendi geleceğini inşa etmesini amaçlamışlardır.

Osmanlı Devleti fetih ettiği bölgelere iskân politikası uygulayarak orada kendi vatandaşlarını yerleştirme politikası uyguluyordu. Bu sebeple Filistin'e yerleştirmiş ve kökleşmiş bazı Türkmen Arap aileler yaşamış ve hizmet etmişlerdi. Bunlar *arasında Şukayri ailesi, Cemal Paşa, Iğdırlı Onbaşı Hasan, Albayrak ailesi, Batıncı ailesi, Çorbacı ailesi, Terzi ailesi, Çolak ailesi, Esad Bey, Kayı Boyu Türkmenleri ve Bayat Türkmenleri* (Abukmeil, 2024). gibi önemli isim ve aileler Osmanlı'ya ve Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmet etmişlerdir.

Filistin halkı Anadolu'da olan Milli Mücadeleye başta destek vermemişlerdi. Fakat Avrupa Devletlerinin kötü tutumları sonucunda Mustafa Kemal Atatürk'e destek vermeye başlamışlardır. Hatta kendilerine örnek aldıkları bir mücadele olmuştur. 1.Dünya Savaşı'nda Mekke Şerifi Hüseyin Osmanlı'ya isyan etmesine destek veren Filistinli ailelerde olsa Türkiye Cumhuriyeti sırtını Filistin'e dönmemiştir.

Asırlardır İslam'ın hamisi olan Türk Devletleri Filistin'i de yalnız bırakmamışlardır. İsrail Devleti kurulduğu vakit taksim kararına karşı çıkan devletlerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye, İsrail'i tanıması ve ilişkilerini geliştirmesine rağmen kesinlikle Filistin'i de arka plana atmamıştır. Filistin Devleti'nin 1988 yılında kurulması ile Türkiye resmi olarak ilk günden tanıyarak önemini göstermiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan 2008-2009 Gazze Savaşı, 2010 Mavi Marmara Krizi, 2021 Kudüs ve Gazze Olayları ve önceki dönemlerde yaşanan İsrail'in saldırıları ve vahşetleri Türkiye-İsrail arasında dönüm noktası olmuştur. Türkiye bu konuda duyarsız kalmamıştır. Hükümet ve halk bu konuda her alanda Filistin'i savunacak konuma gelmişti. Filistin'in yaşadığı kaos, saldırılar ve savaşların temel sebebi kutsal dinler olan İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudi dinlerinin kutsal mabetlerinin bulunmasından kaynaklanır.

Fahir Armaoğlu eserinde Filistin hakkında stratejik olarak önemli olduğunu, tek yönlü değil çok yönlü bir politika olarak benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü Filistin'e yakın Süveyş Kanalı'nın olması ve Osmanlı'nın asırlardır buraya hakim olması, Mescid-i Aksa'nın olması gibi durumlardan dolayı Türklerin buraya önem verdiğini anlatmaktadır. Bernard Lewis Türkiye'nin Filistin'e önemini tarihsel ve siyasal olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin Filistin'i kendi davası olarak görmesi İsrail'in Türkiye'ye bakışını sınırlandırmasına sebep olmuştur. Lewis, Türkiye'nin bu davayı benimsemesini İslam dünyasının hamisi olmak

istediğinden kaynaklanmaktadır.

1960'lı yıllarda Türkiye'den çok sayıda genç Filistin'e giderek Filistin kurtuluşu için mücadele ettiler. Amaçları Filistin'e destek olmak, kendilerini geliştirmek ve dayanışmayı arttırmak istemişlerdir. 2000'li yıllar özellikle Ak Parti Dönemi ile başlayan barış dönemi, sıfır sorun anlayışı sekteye uğramıştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan "İsrail'i terör devleti" olarak tanımlamasına kadar sürmüştü. İsrail'in yaptığı soykırımı sadece Türk Devleti karşı çıkmamış. İsraili olan Profesör Israel Shakok'un " *Naziler beni Yahudi olmaktan korkuttu. İsraili bir Yahudi olmaktan da utandırdı*". sözü ile İsrail'in yaptıklarını kısaca özetledi. Zamanında istenmeyen ırk olarak sıkıntılar yaşayan Yahudi milleti şimdi de başka millete sıkıntı yaşatmaktadırlar. Cumhurbaşkanı Erdoğan; Filistin davası konusunda "İnsanı, siyasi, ve askeri varlığımızla Filistin tarafının garantörlerinden biri olmaya hazırız" açıklamasıyla Filistin'in geçmişinden günümüze değer verildiğini hissettirmiştir.

Türkiye'deki Filistinli Gruplar	Toplam Aile Sayısı	Geldiği Tarih	Türkiye'ye Gelme Sebepleri
Eski Filistinliler	500	2000 öncesi	Eğitim
Irak'tan gelen Filistinliler	250	2010 sonrası	Savaş
Arap Bahar'ından sonra farklı ülkelerden gelen Filistinliler	1000	2011 sonrası	İstikrarsızlık
Suriye'den gelen Filistinliler	3500	2013 sonrası	Savaş
Körfez'den gelen Filistinliler	400	2018 sonrası	Ekonomik-Baskı
Filistin'den gelen öğrenciler	8.000 (kişi)		Eğitim

Tablo 8: Türkiye'ye Filistinlilerin Göç Dağılımı (Sınmaz, 2024)

Filistin'de yaşanan İsrail saldırıları sonucunda göç eden 25.000-30.000 Filistinli Türkiye'ye yerleşmiştir. Tabloda yer alan Filistinlilerin nereden geldiğini analiz ederek göç sebepleri de gösterilmiştir. Günümüzde özellikle Filistinli gençler ülkemize tıp, mühendislik bölümleri okumak için gelmektedir. Türkiye, Filistin'in kalkınması ve kendine gelmesi adına insanı yardımların yanı sıra Kudüs ve Gazze topraklarında delegasyon ofisinin açılması Kızılay'ın çalışmaları, sağlık, kültür, sosyal yardımlar, hastane, okul, devlet dairelerinin inşa edilmesi, Filistinli gençleri güvenlik konusunda (polis-asker) eğitimi verme konusunda Türkiye'nin yardımları olmuştur.

6. TÜRKİYE YAHUDİLERİ

Türkiye’de yaşayan Yahudilerin çoğu Seferad kökenli oldukları bilinmektedir. 1492 yılında İspanya’da “Ya Hristiyan ol, ya da gidin” anlayışı ile hareket eden İspanya’dan Yahudiler göç ettirildi. Türkiye’de yaşayan Yahudiler arasında Karaim, Romaniat, Seferad ve Aşkenaz Yahudileri bulunmaktadır. İspanya’dan gelen Seferad Yahudilerinin sayısının çok olması Yahudiler arasında hâkim durumuna geldiler. Osmanlı ve Türkiye Devleti tarihinde yaşayan Yahudi vatandaşları Türkler’den yana herhangi bir baskı, şiddet ile karşılaşmadılar. Çoğunluğu İstanbul, Bursa, Edirne, Antalya, İzmir gibi şehirlerde yaşayan Yahudi toplumu örf, adet ve inançlarını istedikleri biçimde devam ettirdiler. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda Urfa, Diyarbakır, Mardin, Van gibi şehirlerde de yaşamışlardır. Doğu’da yaşayan Türkiye Yahudileri hakkında eserinde açıklama yapan Lewis; “ *Türkiye’deki Yahudi toplulukları üzerine çalışan tarihçiler veya araştırmacılar genellikle doğudaki Yahudi cemaatlerini ihmal etmişler ve ağırlıklı olarak Osmanlı Yahudileri, İstanbul veya İzmir’de yaşayan Yahudiler üzerine çalışmalarda bulundular*” (Lewis B. , 2011) açıklamasını yaparak bu konularda araştırma boşluğunu ifade etmiştir.

Yahudi toplumu ülkemizde ve yaşadıkları coğrafyalarda dikkatleri üzerlerine çektiler. Nüfus olarak sayılarının çok az olmasına rağmen ülkelerde konumları çok iyi durumdadır. Örneğin ABD ülkesinde Yahudi nüfusu 40’ta 1’i olmasına rağmen ülke yönetiminde onların etkisi büyüktür. Kimi zamanlarda Türkiye Yahudileri de olmak üzere tüm Yahudiler istenmeyen ırk olarak tanımlandılar. Bunların sebepleri, Rusya’da Bolşevikliğin körükleyicisi, İngiliz ekonomisini sarsan, 1.Dünya Savaşı sırasında Alman Devleti’nin yenilmesinde etkileri, Filistin topraklarında katliamlar yapmaları gibi pek çok konudan dolayı Yahudi algısı olumsuz hale gelmiştir. 1920 yılında yazdığı Beynelmîlel Yahudi kitabında Henry Ford Yahudi hakkında “*Bir milleti teşkil eden insanları zümreleri birbirine düşürmek onları parti parti ayırmak, parça parça etmek netice itibari ile bu karışıklıkta faydalanarak, kesesini doldurmak, dikkati başka istikametlere çekmek rahatça milleti sömürmek, Yahudi bununla da iktifa etmez. Bütün dünyaya hakim olmak ister*” düşüncelerini ifade etti. 1920 yılından 100 sene geçmesine rağmen bugün Yahudi toplumu daha fazla zalimane duygularına sahiplerdir. Geçmişte mazlum olan Yahudiler bugün zalim politikalarını İsrail Devleti adı altında devam ettirmektedirler. Türkiye Yahudileri bir dönem ülkemizden göç ettikleri vakit uluslararası alanda hala onlara karşı antisemitik tutumların devam ettiğine şahit oldular. Örnek olarak Almanya’da yaşanan Holokost

katliamları. Asırlardır Alman ve Yahudiler birbirlerini hiç sevmez birbirlerinden hoşlanmazlardı. Alman yazarlarının birçoğu “ *Yahudiler hangi memlekette yaşarsa yaşasın orayı kendi vatanları olarak görmezler oraya hâkim olmak isterler*” düşüncesinde ortak hareket etmektedirler. Sadece Alman yazarlar değil kendi içlerinden olan Herzl “ *Bir Yahudi meselesi hala mevcuttur. Bunun aksini söylemek abestir. Yahudilerin hissedilecek kadar keşif oldukları her yerde bu mesele vardır. Mevcut olmadığı yerlerde bile Yahudiler onu oralara göç ederek getirmişlerdir. Yahudiler evvela Amerika’ya sonra da İngiltere’ye kendileriyle birlikte nefret götürmüşlerdir.*” (Ford, 1961) Herzl açıklamasında kendi milletinin sorun çıkardığını sıkıntıları beraberinde getirdiğini ifade ederek onlar hakkında söylenen olumsuz açıklamaları haklı çıkarmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu vakit 150-200 bin arası Yahudi vatandaşı yaşarken; yaşanan olaylar bu sayının azalması ile günümüzde Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan Türk Yahudilerinin sayısı yaklaşık olarak 15.000-18.000 arasındadır. Türkiye’de yaşayan Türkiyeli Yahudiler kimlik konusunda karmaşa yaşadı. Yapılan çalışmalar içerisinde bu durum anketlere yansdı.

Tablo 9. Kanaat Önderlerinin Kimlik Tanımlamalarına Göre Dağılımı

	Sayı(n)	Oran(%)
Türk	2	14.2
Türk Musevisi	2	14.2
Türk Yahudisi	5	35.7
Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı	1	7.1
Türk, Yahudi (dini faktörü belirlemek için)	3	21.4
Türk, Yahudi	1	7.1
Toplam	14	100

(Koç M. B., Atatürk'ün Vatandaşlık Anlayışı ve Günümüzde Yahudiler, 2012)

Türkiye’de yaşayan Türkiye Yahudileri olarak tanımladığımız Yahudi topluluğu içerisinde önde gelen bilim adamları, yazarlar gibi kişilerin anketlere verdiği cevapların farklılığı dikkat çekmektedir. Kendi aralarında dahi bu konuda hemfikir değildirler. Yapılan çalışmalar da bazı Yahudiler’in kendilerini Türkiye Yahudisi olarak tanımladığı görülmektedir. Çalışmada Türkiye Yahudileri kavramı özellikle kullanılmaya özen gösterildi. Çünkü Amerika’da yaşayan kendilerini Amerika Yahudisi veya Amerika Siyahı olarak değerlendirmemektedir. Bu konu çok fazla tartışılmamaktadır. Türkiye’de yaşayan Araplara,

Kürtlere nasıl tanımlama yapılırsa Yahudilere, Ermenilere de aynı şekilde yapılması gerekmektedir.

Yahudilerin Türkiye-İsrail ilişkilerine bakışı biraz değişkenlik ve karmaşıklık içermektedir. Dönemlere göre Türkiye Yahudileri yeni kurulan Türkiye Devleti'nin yanında bulundular. Örneğin, Lozan Antlaşması'nda azınlıklara verilecek haklardan vazgeçip yeni kurulacak devletin yanında yer aldılar. Vatandaş Türkçe konuş kampanyası, Yahudilerin kendi isimlerini değiştirmeleri ve Türkçe isimleri kullanmaları gibi devlete olan bağlılıklarını arttırdı. Türk gibi yaşamaya başladılar. Vatandaş Türkçe Konuş, Türk isimlerinin almalarını isteyen Türk Hükümetinin temel gayesi Türkiye Yahudilerinin topluma adapte olmasını istemesidir. Değersiz ırk olarak görülen bu etnik grubu Türk kültürüne adapte ettirmek istiyordu. Türkiye Yahudileri Türkleştirme politikaları ile karşı karşıya kaldılar. Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası için Türkiye Yahudilerine beyanname imzalattılar. Beyanname “ *Türk harsını benimsemeye ve vatandaşların arasında milli kaynaşmayı temin etmeye çalışacağımı, bu gayeye vusul için her vakit Türk diliyle konuşacağımı ve fikri her tarafta neşru tamime gayret edeceğimi beyan ederim*” sözleşmesini Türkiyeli Yahudilerin büyük bir kısmına farklı noktalarda imzalatılarak uyum için mücadele edildi. Türkleştirme siyasetine İsmet Paşa'nın “*Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemal Türk yapmaktır.*” sözü yapılanları desteklemektedir. Türkiye Devleti'nin bu politikalarına karşı gelen Türkiye Yahudileri içerisinde karşı çıkan kişiler oldu. Örneğin Türkiye Yahudilerin o dönem psikolojisini Erol Haker düşüncesinde “ *Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan Yahudiler bireysel ve toplumsal yaşamda daha az göze çarpmaya çalıştılar ve sadık vatandaşlar olarak davrandılar. Ancak yeni devlet yetkililerine ve yaygın görüşe göre onlar Cumhuriyet'e bağlılıklarını göstermek için ağızlarıyla kuş tutsalar da yetmezdi.*” açıklamasını yaparak Türkiye Devleti'nin tutumunun yanlış olduğunu ifade etmektedir. Moiz Kohen; Yahudilere ait on emiri Türk kültürüne göre değiştirdi. Yahudilerin bunlara göre yaşaması gerektiğine inanıyordu. Yeni kurulan devlet Osmanlı'dan kalan Yahudi özerkliği sona ermiş, Böylece etnik grup ayrımı olmadan hepsi bir olmuştur.

Milli mücadele sırasında ve sonrasında Avrupa Devletleri mücadeleye darbe vurmak istedikleri için azınlıkları kullanma yoluna girdiler. Basını kullanarak Avrupa Devletleri Türkiye'nin azınlıklara (Yahudi, Rum ve Ermeni) zarar verdiklerini iddia ediyorlardı. Türkiye Yahudileri bu konuda Türkiye'nin yanında yer alarak bu iddiaların asılsız olduğunu savundular. Bunlar içerisinde Ankara Yahudi cemaati lideri Yusuf Roso ile Türk Ortodoksları reisi Papa

Apostol ortak bir bildiri yayınlayarak iddiaları yalanladılar. İzmir Yahudi cemaati Haim Nahum 'da yapılan asılsız iddialara karşı çıkmıştır. Türkiye Yahudileri şiddet, baskı olmadığını her platformda açıklıyorlardı. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye Yahudileri içerisinde Adana'da yaşayan Hanri Gaston ve Hanri Gattegno gibi Türkiye Yahudileri Fransızlara karşı mücadele eden Türkiye Yahudilerindedir. Başarılarından dolayı Türkiye Devleti Hanri Gattegno' ya İstiklal madalyası verilmişti.

Türkiye Yahudileri Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zamanlarında yapılan savaşlarda Türk tarafını açık açık desteklemişlerdi. Aynı zamanlarda kimi zamanlarda cephelerde görev almışlardır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşlarında mücadele ettiler. Şehit düşen onlarca Türk Yahudisi oldu. Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ile yapılan savaşta Türk tarafını desteklediler. Savaş esnasında Türk tarafı yanlışlıkla Yahudilere zarar verildi. Kemalist anlayışı destekleyerek Atatürk'e karşı büyük bir sevgi saygı benimsediler. Kurtuluş Savaşı sırasında Yahudiler ne kadar destek verseler de bazı gruplar Türkiye Yahudilerine inanmıyorlardı. Başta basın olmak üzere Türkiye Yahudilerin yalancı oldukları, ikiyüzlü hareket ettikleri, sadık olmadıklarına dair söylentiler ve manşetler atılıyordu. Türkiye Yahudileri bu şekilde zayıflatılıyordu. Türkiye Yahudilerini hedef alan İzmir'de Türk Sesi, Edirne'de Paşaeli, İstanbul'da Tevhid-i Efkar gibi gazeteler başı çekiyordu. İhanet gibi kelimeleri kabul etmeyen Türkiye Yahudileri Lozan Antlaşmasınının 42. ve 44. Maddeleri olmak üzere hepsinden feragat ederek kendilerinin sadık olduklarını gösterdiler. Yahudilerin Yunus Nadi ve devlet adamlarının baskıları ile feragat ettikleri Lozan'ın 42 maddesi; *İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel Komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır.* (Oran, 1923) Yahudi grupları arasında bu durum çok tartışıldı. Yahudi cemaati bu konuda çok eleştiriler aldı. Doğup, büyüdüleri, iş yaptıkları ülkede Türkiye Yahudilerinin ayrı bir konuma gelmesi kabul edilecek bir durum değildi. Avram Galanti azınlık toplumların kendilerine ait hukuklarının olması toplumlar arasında kaynaşmayı engelleyecek düşüncesindeydi. Avram Galanti yaptığı açıklamada “ *Bugün neredeyse tamamen türdeş bir toplum içinde azınlıkların ayrışık bir halde yaşamlarının mümkün olmadığı kesindir. Toplumu yöneten bu kanunlar nedeniyle bu azınlıkların ya sıfıra indirgenmeleri, ya da türdeşleşmeleri lazımdır. Bütün azınlıklar Türklerle asimile olmanın kendi çıkarlarına uygun olduğunun pekâlâ farkında olup sürüden uzaklaşan kaybolur atasözünün anlamını da çok iyi kavramaktadırlar*” (Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945, 1999) Türkiye Devleti'nin

Yahudileri feragat etmesi için sürekli baskı kurmalarının sebebi Rum ve Ermeni cemaatlerine de örnek olmasını istediler. Türkiye Yahudileri yeni kurulan devlet ile kurdukları hayaller olumsuzlukla sonuçlandı. Sadakatlerini göstermek için Türkiye Yahudileri Kızılay, Türk Hava Kurumu gibi vakıflara bağış yapmışlardı.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde yönetici kadrosunda Türkiye Yahudilerine karşı olumlu görüşler vardı. Çünkü milli mücadelede özellikle Türkiye Yahudileri destek vermişlerdi. İsmet İnönü *“Bu toplantımıza, memleketimizde önem verileceği kuşkusuzdur. Dışarıda Türklerle Yahudilerin kardeş gibi yaşadıklarını memnuniyetle haber alacaklardır. Bugün Türk ve Yahudi bağlantıları eskisinden daha kuvvetlidir. Her yerde olduğu gibi, Yahudiler Türkiye’de düzeni, pratik ilerlemeyi ve uyumu temsil ederler. Bu uyum çevresinde onların oynamış oldukları rol incelenirse günümüzde büyük bir önem kazanırlar. Yahudiler çalışırlar, memleketimizde Türkler kadar mutludurlar. Onlar kadar, çünkü hariçten gelen fena yansımalara kulak asmadılar. Bu yurdu kendilerinininki gibi sayarlar. Eğer herkes bu örneği izleseydi memlekette tam uyum oluşurdu. Herkes, Musevileri örnek olarak alsın”* açıklamasını yaparak azınlık olarak görülen cemaatlere örnek olarak gösterilmesini arzuluyordu. Türkiye Yahudileri Atatürk döneminde rahat ve huzurlu yaşamlarını sürdürmüşler ve günümüz dahil her platformda Atatürk’e sevgi ve saygı duymaktadırlar. Fakat İsmet İnönü zamanında tedirgin, korku ve stres ile birlikte yaşadılar. Türkiye Yahudileri arasında özellikle Trakya Olaylarında dikkat çeken açıklamalarda Atatürk’e *“Trakya Olaylarını önleyen iyi adam”* sloganları atılırken İsmet İnönü için *“Azınlıkları sevmeyen, Trakya Olaylarının kışkırtıcısı, kötü adam”* sloganları duyuluyor ve basında yazılıyordu. 1927 yılında Balat’ta yaşayan Yahudiler Türkçeyi daha iyi anlamak ve konuşmak için Ahemle marşını Türkçeyi övmek adına sözlerini değiştirdiler.

Ahemla marşı sözleri;

Sevimli Türkiye’nin öz evladınız
Türkçedir ana lisanımız
Onu biz öğrendik
Çocuklarımıza biz öğrettik
Türkçeyi bilmelidir bütün vatandaşlarımız
Türkçe konuşmaktır düşündüğümüz
Şerefli lisana, hep beraber vazifeye
Varalım biz gayeye
Kuvvetini aldık biz ahemledan

Türkçeyi öğrendik biz Balat2ta
Yaşasın Türkiye

Türkiye Yahudileri yaşadıkları bu coğrafyada bağlılıklarını her zaman göstermek için mücadele ettiler. “*Balkan harbi, Trablusgarp, Birinci Dünya Savası, Kurtuluş Savaşı... Vatan coğrafyası bu müsselsel felaketler yüzünden küçülürken, aydın sayısı da azalır. Öyle ki İstiklal Savaşı'nın muzaffer başkumandanı harfleri değiştirmeye kalkışınca, bir avuç entelektüelin alkışlarıyla teşci edilir. Arap harflerini müdafaaya yeltenen bir tek hoca çıkar: Yahudi Avram Galanti. harf devrimi, kütüphaneleri tuğla yığınınına çevirir. irfanımızı düne bağlayan köprüler uçurulmuştur....*” (Meriç, 2017) Mağaradakiler adlı eserinde Yahudilerin bir kısmı yaşadıkları devlete tamamen bağlı olduklarını gösteren açıklama olmuştur. Avram Galanti Türkiye Yahudilerinden olup Profesör olacak konuma gelmiştir. Avram yapılan ilke ve inkılapları benimsemiş fakat lisan gibi konularda karşı gelen ender kişilerden olmuştur.

1934 Trakya olayları ve aynı döneme denk gelen Nazi soykırımından kaçan Yahudileri ağırlayan Türkiye Devleti'nin politikasının tutarsızlığı ortaya çıkmıştı. Atatürkçüler, Yahudileri Türkleştirebileceklerini savunurken, Pan-Türkçü (Hüseyin Nihal Atsız, Mustafa Mermi) anlayışı ile hareket eden kesim Türkiye Yahudileri ve diğer azınlıkların ihanet içerisinde olduklarını, sadık olmadıklarını savunuyorlardı. Bu farklı fikirler Türkiye toplumunda Türkiye Yahudilerine karşı saldırılar, tehdit ve hakaretler doğurmuştu. Cumhuriyet tarihinde ilk açık tehdit ve saldırı ileri gazetesinde “Kanımızı emenler” adlı yazıda Türkiye Yahudileri ikiyüzlülük, sadakatleri yalan diye suçlanarak ağır ithamlar içeren yazılar yazıldı. Bu tür yazılara Levi'nin yaptığı açıklamada “*Bu tür yazıların haksız olduğunu, Türkiye Yahudilerinin hiçbir zaman nankörlük etmediklerini Yunan işgali sırasında bile Yahudilerin, Rumlar ve Ermenilerle işbirliği içinde olmadıklarını belirterek bu iddiaların haksız olduğunu*” açıklamaktadır. Levi yazılarında Türkiye Yahudilerin yaşadıkları devlete bağlı olduklarını, yapılanların yanlış olduğunu savunmaktadır.

II Dünya savaşı döneminde Nazizm ve Faşizmin getirdiği olumsuzluklar Türkiye’de de görüldü. Özellikle Almanya’da yetişen Cevat Rıfat Atilhan’ın öğretileri Yahudilere karşı provokasyonları başlattı. Yahudi toplumunun bu durumu sadece provokasyon ile kalınmadı. Yahudi asıllı olan devlet memurları görevlerinden azledildi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün aldığı karar ile başta Yahudi gençleri olmak üzere 27-39 yaşında olan gayrimüslim erkekler askere alındı. Bu askerlere silah verilmeyip 1939 yılında Erzincan depreminden kalan giysiler

verildi. Alınan askerler inşaatlarda çalıştırılıp üstüne ölüm tehditleri almışlardı. Bunlar Türkiye Yahudilerin zorlanmasını sağlayan olaylar oldu. Yirmi Kur'a olarak belirlenen bu durum gayrimüslimlerin zihinlerinde ömür boyu kalacaktı. İkinci sınıf vatandaşı olarak muamele görülmeleri onların umutlarını yitiriyorlardı.

Türkiye Yahudileri İsrail Devleti'nin kurulması ile Türkiye'de yaşayan Yahudiler Filistin'e göç etmelerine sebep olan "Yahudi Ulusal Bağımsızlık Hareketinin" İsrail'de doğmuş olmasıdır. Bu dönemde Türkiye'de varlık vergisinin getirilmesi Yahudileri umutsuz ve fakir bir duruma soktuğu için İsrail'e göç ettiler. Varlık vergisi onların fakir bir yaşam sürmelerine sebep oldu. Anadolu'da yaşayan Türkiye Yahudileri başta İstanbul olmak üzere farklı yerlere göç etmişlerdi. Türkiye Yahudileri arasında bu dönemde yayılan söz " *Boğulacaksa büyük denizde boğulalım*" (Bali, Adana Yahudileri, 2000) sözüyle onlarca Türkiye Yahudisi göç etti.

1950-1960 yılları arasında Türkiye Yahudileri siyasi olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında olan Demokrat Parti'yi desteklediler. Çünkü Varlık vergisi ile CHP'ye karşı oldular. Demokrat Parti varlık vergisinin yanlış olduğunu, toplanan varlık vergilerinin iade edileceğini savunmuştur. Türkiye Yahudileri için 1950-60 yılları altın yıllarını yaşamışlardı. Türkiye Yahudileri bu propagandaya karşı Demokrat Parti'yi desteklediler. Fakat DP'nin vaatleri gerçekleşmedi. Türkiye Yahudilerinin büyük bir kısmı verginin iadesini kabul etmediler. Varlık vergisi ile Türkiye Yahudilerinin nüfusu bakımından kırılma yaşandı. Varlık vergisi sonucunda yaklaşık 30 bin Türkiye Yahudisi kurulan İsrail Devleti topraklarına göç etti. 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmişti. Harekât sonucunda ABD, Türkiye'ye ambargo uyguladı. Türkiye, Ankara TÜSİAD 'dan oluşan bir heyet kuruldu. Heyet içerisinde Yahudi işadamlarına da yer verildi. Türk Devleti'nin ABD'de bulunan Yahudi lobilerinin desteğini böylece almak istiyordu. Uluslararası alanda Türkiye Yahudilerinden faydalanarak ABD'de alınacak kararlarda Türkiye lehine alınan kararlar red verilmeye başlamıştı.

Anadolu'da yaşayan Türkiye Yahudilerinin nüfusu az olması Türklerle bütünleşmeyi kolaylaştırdı. Kendilerine ait okulların olmaması Türkiye Yahudilerin çocuklarını Türk okullarında okutulması kaynaşmayı arttırdı. Kapalı toplumdan ziyade açık bir toplum olarak kendilerini gösterdiler. Bu durum İzmir-İstanbul cemaatlerine karşı eleştirileri beraberinde getirdi. Bu duruma karşı Klara Eskenazi İstanbul cemaatine karşı yaptığı eleştirel açıklamada; " *Bence onlar biraz fazla içlerine kapalı ve önyargılı. Adana'da apartman hayatı henüz çok yeni. Bundan dolayı komşuluk ilişkilerine müthiş önem veriyoruz.*" (Bali, Adana Yahudileri,

2000) Açıklamasını yaparak İstanbul, İzmir gibi Türkiye Yahudilerin çok yaşadığı ve içlerine kapanık olarak yaşamlarını sürdürmeleri eleştirel bir konu olmuştur. Türkiye Yahudi gençlerinin büyük bir kısmı Yahudiliğe ve İsrail'e karşı bir duyguları ve aidiyetleri yok denecek kadar azdır. Türkiye Yahudilerin, İsrail ile siyasi olarak bağı çok olmayabilir. Fakat İsrail'e karşı duyguların olduğunu açıklayanlar olmuştur. Özellikle Türkiye Yahudilerinin bu şekilde düşünmelerinin sebebi İsrail'de yaşayan akrabalarının, yakınlarının, dostlarının olmasındandır. Türkiye Yahudileri cemaati diğerleri gibi içerisinde çok farklı düşünenler olduğu için kutuplaşmalar yaşanmaktadır. Türkiye Yahudileri içerisinde İsrail'e destek vermemeleri, sosyal medyada ve her platformda açık açık İsrail'e destek vermemeleri kendilerini hainlikle, ihanetle suçlamaktadırlar.

Radikal İslam'ın yükselmesi sonucunda en çok etkilenen gruplar arasında Türkiye Yahudileri oldu. Yapılan provokasyonlar ve algılar Yahudilerin büyük sıkıntı yaşamasına sebep oldu. Türkiye'de yaşanan bu olaylar Türk Yahudilerini tedirgin etti. 1980-1990'lı yıllarda Yahudilerin ibadethaneleri olan sinagogların bombalanması üzerine Türkiye Yahudilerini olumsuz bir süreç bekliyordu. 1992 yılında Türk-İsrail ilişkilerinde Türk Yahudilerinin önemli bir payı oldu. 1992 yılında iş adamı Jaccabiye düzenlenen roketatarlı saldırı, 1995'te Ankara Yahudi Cemaati Lideri Prof. Dr. Yuda Yulum'un aracına konulan bomba saldırısı gibi olaylar Türk Yahudilerini korkutmaya devam ediyordu. Yapılan protestolar, medyada olumsuz yazılar ile tüm Yahudiler tehlikeye atılıyordu. Türkiye Yahudilerini "Türk" olarak kabul etmeyen büyük bir kesim vardı. Türkiye Yahudileri geçmişte olduğu gibi günümüzde de istedikleri "Türk" olarak kabul görmek istiyorlar. Yahudilerin kendilerine karşı yapılan algılara, haberlere ve yazılara karşı çok fazla hamle yapılamamaktadır. Çünkü cemaatin az sayıda olmasından kaynaklıdır. Yaşadıkları sorunları devlet görevlilerine sahne arkasından bildiriyorlardı. Türkiye Yahudileri kendi içlerine kapalı cemaat şeklinde yaşamaya çalışıyorlar. Devletten beklentileri istikrarın olması, ekonominin iyi olması, antisemitik olayların yaşanmaması gibi istekleri vardır. Antisemitik tutumun olduğunu düşünenlerin olmasına rağmen Türkiye Yahudileri göç etme gibi kaygısı olan ve olmayanda vardı. Öncelikle dünya genelinde Yahudilere karşı artan antisemitik tutumlar olduğu için Türkiye'yi güvenli liman olarak görmektedirler.

Türkiye Yahudileri, devletten ve Türk vatandaşlarından istekleri Yahudi olarak değil Türk olarak kabul edilmek. Tekin Alp bunun için önceden yayınladığı on maddelik bildiri Türkiye Yahudilerin Türk toplumuyla adapte olması için çabaladı. Moiz Kohen(Munis Tekinalp) 'in 10 Emri (Evamir-i Aşere);

1. İsimlerini Türkleştir.
2. Türkçe konuş.
3. Havralarda dualarının hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku.
4. Mekteplerini Türkleştir.
5. Çocuklarını memleket mekteplerine gönder.
6. Memleket işlerine karış.
7. Türklerle düşüp kalk.
8. Cemaat ruhunu kökünden sök.
9. Milli İktisat konusunda görevini yap.
10. Hakkını bil (Kılıç, 2010)

maddelerini yayınlayarak Türkiye Yahudilerine karşı olacak olan saldırı, protestoların önüne geçmektir. Türkiye Yahudileri arasında bunlara karşı çıkan çok oldu. Moiz Tekin Alp'in bu maddeleri ile Türkiye Devleti'ne bağımlı hale getirdi. Vatandaş Türkçe Konuş ile yeni kurulan devleti desteklediler. Türkiye Yahudileri vatandaş Türkçe konuş, Türkçe isimler koysalar da devletten beklentileri “eşit vatandaş” hakkını isteseler de Türk Devleti buna cevap veremedi.

İki devlet arasında yaşanan kriz ve sıkıntılardan Türkiye Yahudileri de etkilendiği aşikârdır. Türkiye-İsrail ile ilişkileri olumsuz olunca Türkiye'de antisemitizme uğrama, ayrımcılık ve tehdit ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Filistin meselesi ile yaşanan büyük krizler Türkiye'de Yahudilere karşı algı oluşturdu. Rıfat Bali “*Türkiye’de antisemitizm vardır ve tarihsel kökenleri tek parti dönemine dayanmaktadır.*” açıklamasını yaparak antisemitizm yaşandığını vurgulamıştır. İsrail’e karşı protesto ve mitinglerin yapılması Yahudiler korkmasına ve göç etmesine sebep oldu. Göç eden Yahudi vatandaşları arasında fakir olan, ekonomik olarak tutunamayan, küçük esnaf, milliyetçi ve idealist kişiler göç etti. Zengin sınıf Türkiye’de kalmaya devam ettiler. Türkiye Yahudilerinin sayısının gittikçe azalması sadece siyasi olarak bakılmamalıdır. Gençlerin eğitim, turizm, ekonomi, ticaret için dünyanın çok farklı noktaları olan Avrupa, Çin, Amerika gibi ülkelere göç ettiler. Günümüzde yaşanan doğum oranlarının az olması Türkiye Yahudileri de nüfusunu etkilemiştir.

Türkiye'de yaşayan tüm Yahudiler İsrail'e baskı kurdu. İsrail’e yapılan baskının sebebi Türkiye ile olan ilişkilerin düzeltmelerini ısrarla istiyorlardı. Yahudilerin kendilerini bu devletin vatandaşı olarak görmeleri bunu yapmalarına sebep oluyordu. Türkiye’den göç eden Türkiye Yahudileri İsrail’de Türk dernekleri, yayın kuruluşları ve topluluklar oluşturarak Türkiye ile

bağlarını koparmak istemiyorlardı. İsrail’de yaşayan Türkiye Yahudilerinin Türkiye’yi takip ettiklerini hatta iktidarın ılımlı bir İslam Demokrat Parti’nin olması gerektiğini düşünüyorlardı. Kültürel olarak kesinlikle Türkiye ile bağlarını koparmadılar. Türkçe diziler, filmler izlemeye ve Türkçeyi kullanmaya devam ediyorlar. İki devlet arasında ilişkiler olumlu olunca Türkiye Yahudileri yaşamlarını rahatça sürdürüyorlardı. Özellikle ilişkilerin iyi olması sırasında Türkiye Yahudileri devreye girerek turizmi iki devlet arasında ivme kazandırdılar Türkiye Yahudileri arasında ailesi bir dönem yaşayan çıkan yangın sonucunda İzmir’e yerleşen daha sonra yurtdışına göç eden Henri Nahum yazdığı İzmir Yahudileri eserinde “*Bütün dünya barbarken ve tüm kapılar bize kapanırken Türkler bizi anavatanlarına kabul etti. Bu Yahudi ulusunun unutamadığı bir gerçektir. Biz Yahudiler Türkiye’de acı çekmedik*” ifadelerini kullanarak Türkiye’nin dostane, barışçıl ve özgürlükçü olduğunu anlatmaktadır.

Türkiye Yahudileri 27 Mayıs, 12 Mart muhtırasına karşı oldular fakat 82 darbesine kendi içlerinde sevinen bir azınlık grubu oldular. Darbelere karşı herhangi bir faaliyetleri olmamıştır. Kendi içlerine kapanık bir toplum olduğu için istikrarı savunmuşlardır. 82 darbesine sevinmelerinin temel sebepleri gençlerin birbirleriyle çatışması, sağ-sol grupların artması iş dünyasının tedirginleşmesine sebep oluyordu. Türkiye Yahudileri bu çatışmalardan dolayı kendi çocuklarını yurtdışına gönderiyorlardı. Aynı zamanda askeri darbe ile kendilerine yeni bir fırsat doğdu. Türkiye’yi uluslararası alanda tanınması, darbe sonuçlarının etkisini azaltmak, ABD’de Ermeni soykırımının tanınmasını engellemek için mücadele etme görevini Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile sürdürdüler.

Türkiye Yahudilerinin devletten beklentileri, istikrar ve barıştır. İki devlet arasında krizlerin ve gerginliğin azalmasını ilişkilerini normalleşmesini istediler. İki devlet arasında kötü ilişkileri yumuşatmak iyi ilişkileri arttırmak için mücadele ettiler. *İsrail’in kuruluşunun ardından Türkiye’den giden Yahudiler, adeta iki ülke arasında elçi görevi üstleneceklerdir. Türkiye’den İsrail’e göç eden Yahudi topluluğun çoğunluğu İsrail’in Bat-Yam şehrinde yerleşmiş bulunup, hâlâ Türkçe konuşup zaman zaman Türkiye’yi ziyaret etmektedirler.* (Kıran, Türkiye-İsrail İlişkileri ve Üçüncü Taraf Endişeler, 2000). Metinde ifade edildiği gibi Türkiye’den göç eden Yahudiler ülkeden bağlarını koparmadılar. Türk Yahudilerine göre Türkiye-İsrail ilişkilerini belirleyen en önemli unsur Filistin meselesidir. Türkiye Yahudileri bu sorunun çözülmesi için iki devletin bir araya gelip çözülmesini talep etmektedir. Türkiye’de yaşayanlar arasında milliyetçi ve muhafazakâr kesim normalleşmenin olması için İsrail devletinin işgalleri sonlandırması gerektiğini düşündüler. İsrail ve Türkiye ilişkilerinde İsrail’de

yaşayan Türkiye Yahudileri köprü kurma görevini üstlendiler. Böylece iki devlet arasında tarihsel ve kültürel yakınlık tesis edildi. Yahudi cemaati ilişkilere pragmatik bir bakış açısıyla baktığı anlaşılmaktadır.

Netanyahu Döneminde Türkiye Yahudileri yaşanan krizlerden ve sıkıntılardan nasibini aldı. 1996-1999 döneminde Netanyahu tarafından Türkiye ile imzalanan Askeri işbirlikleri ve Ticaret anlaşmaları iki devlet arasında yumuşamayı ortaya çıkardı. Bu dönemde iki devlet arasında sıkıntının olmaması Türkiye'de yaşayan Yahudilerin rahat ve huzurlu bir ortamda yaşamalarını sağladı. Özellikle 28 Şubat 1997 krizi Türkiye Yahudileri arasında mutlu bir şekilde karşıladılar. Milli görüş gençlerin faaliyetleri yaptıkları Türkiye Yahudilerini rahatsız etti. 1999 yılında yaşanan İstanbul depreminde Türkiye Devleti'ne ve vatandaşlarının yaralarını sarmada destek olan Türkiye Yahudileri kardeşlik duygusunu burada uygulamışlardı. Hatta depremde etkilerinden dolayı Türkiyeliler Birliği Başkanı Morene Marantaya Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından “üstün hizmet” madalyası verildi.

2009-2021 yılları arasında 75 yıllık Türkiye İsrail ilişkilerinin en sert dönemi oldu. İsrail'in ağır saldırıları ve baskınları ilişkileri koparıyordu. İsrail'in baskılarına karşı Türkiye'de halkın ayaklanması ve İsrail'e, Yahudilere lanetler okunması Türkiye'de yaşayan Yahudileri korkuttu. Türkiye'de yaşayan Yahudiler iki devletin ilişkilerini düzeltmek için mücadele ediyorlardı. Aynı zamanda dillerini isimlerini dahi değiştirerek antisemitizme uğramak istemiyorlardı.

Mavi Marmara'da yaşanan 9 Türk vatandaşının öldürülmesi olayı Türkiye'de Yahudilerin güvenlik kaygılarını artırdı. Böylece kendilerini izole ederek gerekmedikçe dışarı çıkmadılar. Türkiye yahudilerinde bilinmesi gereken en önemli husus iki devlet arasında ilişkiler bitse de toplumsal yaşamlarını sürdürmeye ve korumaya çalışmış olmalarıdır. Her ne olursa olsun Yahudilerin dininin emrettiği yaşadıkları yeri kendi devletleri kendi toprakları gibi sahipleniyorlardı. Netanyahu'nun sert politikaları ilişkileri uçurma sürüklemesi ve ortamın kaos olduğunu görünce Türkiye Yahudilerin büyük bir kısmını göçe zorladı. Türkiye'de Yahudi nüfusunun azalmasının en önemli sebepleri bunlar oldu. Türkiyeli Yahudiler yaşanan Mavi Marmara ve Gazze olaylarında sürekli bildiriler ve mesajlar yayınlayarak İsrail'in yaptıkları kabul edilmiyordu. Fakat verdikleri mücadele sonuçsuz kaldı.

Türkiye’de yaşayan Yahudilerin ‘gizli bir İsraili’ veya ‘gizli bir Mossad’ ajanı olarak toplum görmektedir. Kullanılan bu tabirler Türkiye Yahudileri tarafından kabul edilmemektedir. Çünkü pek çoğu İsrail hakkında çok fazla bilgiye sahip olmamakla birlikte İsrail topraklarına gitmemiştir. Türkiye’de yaşayan Yahudiler içerisinde İsrail’le gönül bağlantısı muhakkak vardır. Türkiye Yahudileri bu durumu acı, eziyet, mağdur olduklarından dolayı kendilerine ait bir devletin olması yakınlık duymalarına olanak sağlamıştır. Yahudi toplum liderlerinin görüşleri içerisinde Türkiye-İsrail arasında yaşanan krizlerden Filistin sorununda Türkiye Yahudileri Türkiye’yi destekledi. İsrail bölgede huzursuzluk, iktidar sorunları, istikrarsızlığa yol açtığı ve saldırgan bir tutum sergilediği için Netanyahu Hükümetini eleştirdiler. Anket, röportaj verilerine bakıldığı vakit Türkiye Yahudilerin düşüncelerini görebiliriz. Türkiye Yahudileri arasında bulunan liderlere İsrail’in Gazze saldırılarını nasıl görüyorsunuz? sorusuna önde gelen Türkiye Yahudileri olumsuz olarak görmüşlerdir. Anket verileri yanı sıra Türkiye Yahudileri içerisinde anti-siyonizm’i savunan gruplar İsrail’i politikalarını acımasızca eleştirmektedir.

	SAYI(n)	ORAN(%)
OLUMLU	0	0
OLUMSUZ	14	100
TOPLAM	14	100 (Koç M. B., Atatürk’ün Vatandaşlık Anlayışı ve Günümüzde Yahudiler, 2012).

Türkiye Yahudileri Ak Parti iktidarında daha temkinli davrandılar. Erdoğan’ın ve hükümet yetkililerinin söylemleri Ak Parti’ye ve Türkiye’ye karşı güvensiz bir ortam yarattı. 2014’te Eski Devlet Bakanı Zafer Çağlayan’ın Gülen cemaatine karşı açıklamasının içeriğinde “*Nasıl bir zihniyetle mücadele ettiğimizi millet çok iyi görüyor. Bunları bize Yahudi, ateist, Hristiyan yapmaz*” (Ergin, Hürriyet, 2014). sözleri vardı. Azınlıklardan özellikle Yahudi cemaati bu duruma çok üzüldüklerini ifade ettiler. Adlarının bu şekilde anılması kendilerine yapılan büyük bir art niyet olduğunu ve hedef tahtasına konulduklarını düşünüyorlardı.

Türkiye Yahudileri her platformda Türkiye-İsrail ilişkilerinde Gazze konusunda İsrail’i haksız olduğunu açıklıyorlar. Türkiye Yahudilerinin İsrail’e yerleşmek isteyenler Gazze olaylarından, İsrail’in baskıcı tutumlarından dolayı göç etmek istemediler. Türkiye-İsrail ilişkileri Türk Yahudilerinde derinden etkilemektedir. 2014 yılında İsrail’in Gazze’ye uyguladığı baskın ve saldırılar sebebiyle *Edirne’de açılacak en büyük sinagogu ibadethane olarak değil müze olarak* (Ergin, Hürriyet, 2014) açılacağı bildirildi. *Vakıflar Genel*

Müdürlüğü'nden gelen 'tasarruf bizde' açıklamasının ardından ise Vali kendi açıklamasını yalanlamıştı. (Agos, 2015). 2014 yılında yaşanan sert tutumlar iki devlet arasında ilişkileri bozarken halk ve kamuoyu da bu durumdan çok etkilendi. Barış, huzur ve sükûnet ortamı bozuldu. Türkiye'nin önemli sanatçılardan Yıldız Tilbe açıklamasında; *"Allah Hitler'den razı olsun, bunlara az bile yapmış adamcağz"* (Agos, 2015) demesi Türkiye'de yaşayan Yahudileri olumsuz etkileyerek zan altında bıraktı. Toplum devletlerin politikasından fikriyat açısından kutuplaşıyordu. Halk; Yahudi yazar Mario Levi'nin kitaplarına, İsrail ürünlerine boykot uyguladı. Özellikle Türkiye Yahudilerinin yaşadığı Ege Bölgesinde Yahudilere karşı söylenen 'Yahudi dölü' gibi küfürler artmıştı. Yahudi toplumuna karşı oldu. Türkiye Yahudileri arasında bir kesim yapılan bu baskılardan dolayı kendi çevresi ve ailesinin yanında ismini kullanırken yabancılara karşı Türk ismini kullanmaya başlayanlar olmuştur. Türkiye Yahudilerin yaşadıkları olumsuz vakalar içlerine kapanmalarına ve kendilerini açık etme korkusuna girmelerine sebep oldu. Özellikle Gazze olaylarında en çok etkilenen Türkiye Yahudilerine karşı Türkiye'de bulunan protestolar arasında bir sivil toplum kuruluşunun girişinde *"Yahudiler ve Ermeniler giremez, köpekler girebilir"* yazısı Türkiye Yahudileri arasında bir infial yarattı. Hükümet aniden bir karar alarak sivil toplum kuruluşunun faaliyetlerini sonlandırdı. Keral Valansi *"Bir Türk Yahudisi düşün. Belki hayatında hiç İsrail'e gitmedi bile. Ama sanki Türkiye'nin eşit bir vatandaşı değil, İsrail'in bir elçisiymiş gibi hesap sorulabiliyor."* (Karakaş, 2021) Türkiye'de yaşayan Türkiyeli Yahudilerin yazılarında artık açık açık kendilerine yapılan haksızlıkları dile getirmişlerdi. Türkiye-İsrail ilişkileri kötü olunca Türkiye Yahudileri tehdit ediliyorlardı. Özellikle Yahudilerin önde gelen isimler tehdit edilmişlerdir. Hrant Dink Vakfı'nın ortaya koyduğu *"Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem 2019 Raporu"*na göre, Yahudi vatandaşlar çoğunlukla İsrail-Filistin çatışmalarını konu alan haberlerde bütün bir toplum olarak şiddetle özdeşleştirilip düşmanlaştırılıyor. Haberlerde "Yahudi", "İsrail", "Siyonizm" gibi kavramlar hakaret ifadesi olarak kullanıldığına dikkat çeken rapora göre, Yahudiler Türkiye'ye yönelik bir tehdit olarak gösteriliyor.

Vitali Hakko, Bernar Nahum, Üzeyir Garih ve İshak Alaton gibi isimlerin Türk Yahudi toplumuna büyük katkıda buldukları bilinmektedir. Özellikle İshak Alaton Türkiye sevdalısı olan Türk Yahudisiydi. İshak Alaton Türkiye için mücadele eden, aynı zamanda Türkiye-İsrail arasında barış olmasını isteyen, en önemlisi de Türkiye'nin AB'ye girmesi için çabalayan kişiydi. Türkiye Yahudilerinin önde gelenleri Türkiye'nin AB politikaları hakkında ortak görüşleri Türkiye'nin sahip çıkmadığı bundan dolayı üyeliğin Türkiye için zor olacağını düşünüyorlar.

Türk Yahudilerin günümüzde yaşadıkları sorunlardan biri aktif politika izleyen, kendini ön plana atan Türk Yahudilerinin sayısı çok az olmasıdır. Türkiye’de yaşadıkları 500.yıl münasebetiyle kurdukları 500.Yıl Vakfı Türkiye açısından önem arz etmektedir. Türkiye Yahudileri vakıf toplantılarında sürekli ifade ettikleri “ *Burada yaşamımız çok güvenli. Yahudiler mutlu, burada yaşamamız çok güvenli, ama ne olur ne olmaz, cemaat dışından hiç kimseye Yahudi olduğunu söyleme*” (Drink & Danan, 2014). Her ne olursa olsun uluslararası alanda Türkiye’yi destekleyecek, savunacak adımlar atıldılar. Aynı zamanda ABD’ye Ermeni lobisine karşı mücadele edip sözde Ermeni Soykırımını kabul ettirmedikleri bilinmektedir.

Türkiye’de yaşayan Yahudiler, Türkiye’nin uluslararası alanda özellikle ABD’de savunucusu oldular. 1482 yılında II. Beyazıt döneminde Anadolu topraklarına gelen Yahudiler 500. senesinde 500.Yıl vakfını kurarak Türkiye’nin savunuculuğunu üstlendiler. Türkiye Yahudileri çoğu zaman yanlış anlaşıldıkları için bu vakıf ile bu yanlış anlaşılmaları gidermek istedi. 1992 yılında açılan vakıfta “*Türklerin devlet ve toplum olarak üstün insanlık vasıflarının ve Türk ulusunun insancıl yaklaşımını tüm dünyaya duyurmak*” niyetiyle bu vakfa işlerlik kazandırıldı. Yahudi cemaatlerinin ortak düşünceleri Türkiye’de yaşayan bir Yahudi eğer yanlış söz veya harekette bulunuyorsa bu durum 20-25 bin Yahudiyi etkileyecekti. Bu durumdan korktukları için içlerine kapanık yaşadılar.

Türkiye Yahudileri mutlu, huzurlu olarak yaşadıkları bu coğrafyada vatandaşlık görevlerini yerine getirdiklerini, devlete karşı sorumluluklarını yerine getiriyorlar. 2012 yılında Eurovision yarışmasında Yahudi asıllı bir genç olan Can Bonomo’nun Türkiye’yi temsil etmesi Türkiye Yahudileri arasında neşe ve sevinçle karşılandı. Bu durum devlete karşı olan sevgi ve sadakati arttırdı. Alkışlanacak bir durum olarak kabul edildi. Türkiye Yahudileri cemaat yapılanmasında çok fazla kutuplaşma olduğuna dair açıklamaları mevcuttur. Türkiye Yahudisi olmasına rağmen cemaate mensup olmayanlara farklı gözle bakılmaktadır. Cemaat içerisinde kendini gizleyen ve asimile olacak şekilde yaşayan Türkiye Yahudilerini eleştirmişlerdir. Cemaat mensupları, üyelerini ekonomik ve mevcut buldukları konumlarına göre sınıflandırmışlardır. Örneğin Yahudi milletvekili olan Cefi Kamhi’nin Yahudiliği arka plana atması sonucunda cemaat sessiz kalmıştı. Cefi’nin yaptığını sıradan bir Türkiye Yahudisi yapsaydı çok sert eleştiri alırdı. Cemaat işine geldiği gibi durumu ele alıyordu.

Türkiye Yahudileri günümüzde varlıklarını devam ettirip sosyal hayatta yardım dernekleri kurdular. Bu dernekler aracılığıyla ihtiyacı olan yaşlılara, hastalara ve yakını olmayanlara bakılıyor. Anadolu’da yaşayan Türkiye Yahudileri ticaretin yanında seyyar satıcılık, esnafılık, terzilik mesleklerinde işin erbabı olarak bilinirlerdi. Türkiye Yahudilerinin yaşadıkları bazı şehirlerde nüfuslarının çok az olması eğitim ve din işlerinde aksamalara sebep oldu. Bu durum için çevre illerde yaşayan Yahudilerden bu konuda destek istediler. Kültür açısından bakıldığında evlilikler erken yaşlarda görücü usulü evlilikleri gerçekleştiriyorlardı. Türkiye-İsrail ilişkileri iyi olduğu vakit Türkiye Yahudilerinin Türklerle evlilikleri artmıştı. Düğünlerini Cuma akşamları yaparlardı. Ataerkil aile yapısı hâkimdir. Türkiye Yahudilerinin kültürlerini tanımak için Galata mekânları olan Musevi müzesi, Komando merdivenleri, Neva Şalom Sinagogu gibi yerler ziyaret edilmelidir. Bugün Galata’dan çok Nişantaşı, Gayrettepe, Göztepe, Şişli veya Etiler gibi ilçelerde yaşamlarını devam ettiriyor.

Türkiye Yahudileri, Türkiye’de yaşadıkları süre zarfında kendi geleneklerine ve tinsel özelliklerini rahatça yaşadıklarını devletin bu konuda duyarlı olduğunu savunuyordu. Türkiye Yahudilerinin büyük bir kısmı cemaat kısmından uzaklaşıp yeni sisteme adapte olmak istediklerini her platformda açıklıyorlardı. Böylece iki devlet ilişkilerine yardım ettiklerinde yaftalanan, zulmedilen veya dışsal bir unsur olarak görülen değil vatanlarına bağlı olarak görülen bir toplum olmak istediler. Bu anlayışı birazda zorunluluktan gerçekleştirdi. Çünkü asırlardır yaşadıkları ülkelerde sürekli antisemitizme, baskılara, sürgünlere konu oldukları için yaşadıkları devleti kendi devletleri olarak kabul ettiler. *İsrail’li liderlerden Cumhurbaşkanı Yitzak Ben Zvi, Başbakan David Ben-Gurion ve Dışişleri Bakanı Moshe Sharett, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye’de eğitimlerini almışlardı. Türk geleneklerine tanıdık olan ve Türkçe’yi bilen bu liderlerin de İsrail-Türkiye yakınlaşmasında olumlu rolleri vardı.* (Kıran, Türkiye-İsrail İlişkileri ve Üçüncü Taraf Endişeler, 2000) Türkiye’de yaşayan Yahudilerin ortak fikri Türkiye’de Yahudi düşmanlığının olmadığını ABD-İsrail düşmanlığından dolayı Türkiye Yahudilere karşı düşmanca tutumlar yaşandı.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan sonra özellikle azınlık olarak görmediği kendi milletinden gördüğü Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine kendilerini mecliste temsil etme hakkı verdi. Örnek olarak Türkiye Yahudilerinden Samuel Abrevaya Yahudi haklarını meclis sıralarında 8 yıl boyunca milletvekili olarak savundu. 20. yy da yaşanan antisemitik olaylar yaşayan Yahudileri çok korkuttu. Günümüzde yaşayan Türkiye Yahudi gençleri ise önceki jenerasyonlara göre daha az korkuya sahipler. Günümüzde İsrail Devleti’nin başta Gazze olmak

üzere Orta Doğu'da yaptığı katliamları öven bunlar için sosyal medyada İsrail destekçisi olan Türkiye Yahudileri azda olsa görülmektedir. Bu durum Türkiye Yahudilerine bakışı değiştirmektedir. Yeni kuşak atalarının ticari özelliklerini devam ettirdiler. Ticareti yaparken özellikle Yahudilerle değil başka gruplarla yapmayı seçiyorlardı. Çünkü Yahudi eğer kendi ırkdaşıyla ticaret yaparsa kazanamayabilirdi. Türkiye Yahudileri kendi arasında faiz uygulamazken farklı etnik gruplara mensup olanlara faizle para verirlerdi. Yahudilerin genel tutumu bu şekildeydi.

2001 yılına kadar yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde Türkiye Yahudilerinin devlet kademesinde Türkiye-İsrail ilişkilerinde çok fazla etkiye sahip olmadıkları bilinmektedir. Türkiye Yahudilerinin iki devlet arasında ilişkilerin iyi olması için ABD meclisinde sözde Ermeni soykırımının geçmesini önlenmesi için mücadele ettiler. Başarılı olan bu durumdan dolayı iki devletin ilişkilerini geliştirdiler. Türkiye Yahudilerinin 21.yy.ın ilk çeyreğinde ilişkilere doğrudan ilişkileri etkilediği düşünülmemektedir. Bu durum tamamen incelenmesi arşivlerin açılması ve bakanlık belgelerin yayınlanması ile konu daha ayrıntılı hale gelecektir. Türkiye Yahudileri hakkında yapılan çalışmalar bu konu için yeterli değildir. Bu sebeple günümüzde tez konusunda çalışmaların artış gösterildiği yapılan araştırmada görülmüştür. Türkiye Yahudileri üzerine çalışma yapmak daha detaylı bilgi bulmak için yabancı kaynaklara başvurmak gerekmektedir.

7. SONUÇ

1949 yılından bu yana Türkiye-İsrail ilişkileri hep değişkenlik gösterdi. Kimi zaman sınırlandırıldı, kimi zaman gizli tutulduğu oldu. İki devlet ilişkileri değişkenlik göstermesinin en temel sebepleri Filistin meselesi, Gazze saldırısı ve Kudüs topraklarına yapılan baskınlardır. Türkiye Cumhuriyeti özellikle bu ilişkilerde kamuoyunun baskısını çok derin hissetti. Türkiye-İsrail arasında ilişkilerin temelinde Filistin meselesi olsa da Türk Hükümetlerinin İsrail ile ilişkilerini kesmemesinin birden fazla sebebi oldu. Bunlar; Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri kestiği vakit Batı Dünyasının tepkisini çekecek olması, bu duruma sevinecek devletlerin (Katar, Pakistan) olmasıdır. Ayrıca bu durum küresel Yahudi sermayesinin tepkisine neden olacaktır. Müslümanların kutsal saydıkları Kudüs'e ziyaretleri sınırlandırılacak ve özellikle Türkleri Kudüs'e almak istemeyeceklerdir. İsrail topraklarında Türkiye'ye ait onlarca kurum ve kuruluşun faaliyet göstermesi engellenecektir. Doğu Akdeniz enerji dağılımında söz sahibi olması sınırlandırılacaktır. Türkiye-İsrail İlişkileri Filistin meselesi ile anılıyorsa Türkiye Orta Doğu için kurulacak masada yer almalıdır. Böylece başarılı diplomasi ile bölgede baş aktör olmaya hak kazanabilir. İlişkilerin kopmasını istemeyen sadece Türkiye değildir. İsrail'de ilişkilerin kopmasını istememektedir. Çünkü Doğu Akdeniz enerji hattı, lojistik işler, ticaretin hacmi, Türkiye'nin güçlü bir askeri devlet olması, su kaynakların olması gibi durumlarla ilişkilerin devamını sağlamak istediler.

İsrail-Türkiye arasındaki yaşanan krizler ve sorunları sadece ideoloji, siyasi ve kimlik boyutunda sınırlamak konuyu yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebilir. Türkiye'nin durumu ne olursa olsun Orta Doğu ile kemikleşmiş, aidiyet duygusu oluşmuş bir devlettir. İsrail, Türkiye olmadan bir güvenlik strateji üzerine plan kursa da devamlılığı olmayacağı aşikârdır. İki devlet de biliyordu ki oyunu kurallarına göre oynayan bölgede aktör olabilirdi.

1999-2009 yılları arasında Orta Doğu'da değişen dengeler, değişen bölgesel olaylar kutuplu dünya algısı gibi durumlar ilişkileri etkiledi. 1990-2000 yıllar arasında Orta Doğu'da güçlü olan ABD varken 2000'den sonra bölgede Rusya, İngiltere, İsrail, Türkiye gibi pek çok devlet aktif politika yaparak ABD'nin gücünü kırmaya veya kendilerini bölgede bulundurmaya çalıştılar. Türk-İsrail ilişkilerini etkileyen önemli konulardan birisi İran-Irak Savaşı'nın yaşanmasıdır. Orta Doğu'da etkili bir siyaset izlemek isteyen Türkiye'nin bölgede güçlü olmak istemesinin yanı sıra aktif olmak istedi. Türkiye güney sınırlarını sağlam tutmak için sürekli politikalarını değiştiriyordu. İsrail Devleti 21. yüzyıl başlarında dış siyasette sert politikalarına

geri döndü. Türk Hükümeti ile bu sertliklerden dolayı ilişkileri zedelendi. Tarihçi ve siyasetçilerin yorumlarına göre İsrail-Türkiye ilişkileri zaman geçtikçe daha kötü olacağını öngörmektedirler.

Çalışılan bu konuda Türk-İsrail Devletlerinin arasında olan ilişkilerin ne boyutta ilerlediği ve hangi aşamalarda nasıl ilerlediğine dair incelemelerde bulunulmuştur. Makalelerde genellikle İsrail ile ilişkilerin hep Filistin ile bağlantılı olduğu söylene de küresel olayların da bu ilişkileri etkilediği tespit edildi. Örneğin ABD'nin almış olduğu Kudüs kararı. Ak Parti Hükümetinin yaptığı hatalardan biri Filistin meselesini uluslararası kamuoyundan ziyade ilk dönemlerinde sadece kendi iç meselesi gibi savunmasıdır. Bu durum Türkiye-İsrail arasında ilişkileri zedelese de dikkat edilecek bir konu ticaretin hiçbir zaman kesilmemesidir. 2003-2021 yılları arasında Türkiye- İsrail arasında ticaret ivmesi sürekli artmıştır. Çalışma içeriğinde Türkiye-İsrail ilişkileri siyasi olarak kötü olsa dahi ekonomik olarak olumlu ivme devam edildiği incelenmiştir.

İki devlet arasında Ak Parti Döneminde ilk olarak ilişkilerin bozulması dış politikada muhafazakârlığı, dini önde tutması gibi konulardan dolayı İsrail ile hep atışmasına sebep oldu. Türkiye'de Ak Parti'nin iktidarı ele almasıyla iç politikada olduğu kadar dış politikada da değişiklikler yaşandı. Ak Parti, Batı'dan da ve Doğu'dan da vazgeçecek adımlar atamıyordu. Çünkü denildiği gibi coğrafya kaderdi. Türkiye kendi kaderini yaşıyordu. Sıfır sorun kuralı ile hareket ederek komşularıyla iyi olmak istedi. Dünya devletlerinin olduğu Orta Doğu bölgesinde aktif rol oynamak istiyordu. Ak Parti'nin 2002-2007 yılları arasında TSK'nin gücünün olmasının sivil dış politikayı engellediği görüldü. 20 yıllık iktidarı boyunca ilişkilerin hızlı hareket etmesi ve yaşanan krizler sebebiyle ilişkileri rayına oturtmadı. Günümüzde akıllarda olan sorular şöyle olmuştur:

İki devlet arasında ilişkilerin seyri nasıl olacaktır?

İki devlet ilişkileri tamamen koparmadan daha ne kadar ilişkilerine devam ettirebilirler?

21. yüzyılda Türkiye bölgede aktif olarak güçlü bir devlet pozisyonu aldı. İsrail'in saldırıları sonucunda Türkiye, her iki tarafta sükûnetle hareket etmek istiyordu. Dikkat çeken konu, Türkiye'nin Washington'a yaptığı çağrıdır. Atlantikten Orta Doğu Bölgesi'ne karışmamasını, ateşi körüklemesinin doğru olmadığını savundu. Netanyahu'nun Gazze saldırısı sonucunda çok fazla insanın ölmesi dünyanın pek çok noktasında protesto ile karşılaştı.

Günümüzde Netanyahu'nun planı iki milyon insanın yaşadığı refah coğrafyasına saldırı düzenlemektir. Bu durum Orta Doğu'da kaosu arttıracaktır. AK Parti Hükümeti bu durum öncesinde İsrail ile ekonomik ilişkilerini tamamen kesti. İsrail'in sert tutumuna karşı gelerek saldırılara bu şekilde devam etmesi iki devlet arasında ilişkileri tamamen koparabilirdi. Bununla birlikte bazı düşünürler iki devlet arasında sıcak temasın olabileceğini söylemektedir. İki devlet arasında böyle bir durumun yaşanması gelecekteki ilişkileri olumsuz bir şekilde etkileyebilirdi.

Avrupa'nın İsrail'in saldırılarına ses çıkarmamasının sebebi, İsrailileri sevmeleridir. Bunun sebebi geçmişte Yahudilere karşı yapılan antisemitik hareketlerin olmasıdır. Ayrıca İngilizler, Ruslar, İspanyollar gibi büyük devletlerin Yahudilere karşı kıyım yapmaları ve sürgün etmelerinden kaynaklıdır. Avrupa kurulacak olan İsrail'i tanıyacak ve gelişmesine destek olacaktı. Avrupa'nın sicilinin kötü olması sebebiyle kurulan devleti tanıdı. İsrail için ellerinden geleni yaptılar. Birleşmiş Milletler oturumunda Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Jan Masaryk BM Taksim Kararı konusunda; *“Ben her zaman ve yapabildiğim kadar Yahudilere yardım ettim. Biz Hristiyanlar, son 10 yılda onlara yapılanlar ve hiçbir zaman telafi edemeyeceğimiz şeyler için Yahudilere çok şey borçluyuz.”* açıklamasını yapması İsrail devletine her konuda destek verdiklerinin göstergesi oldu.

Ak Parti dış politika ile Filistin sorununu uluslararası kamuoyuna alarak devletlerin dikkatlerini Orta Doğu'da yaşanan sıkıntılara çekmeyi başardı. Özellikle yaşanan krizler Arap halkının Ak Parti Lideri Erdoğan'ı kahraman olarak görmesini sağladı. 1996-2021 yılları arasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin sürekli değişmesinin temel sebebi Filistin sorunudur. Türkiye'nin bu sorunu davası olarak görmesi dış politikasını İslamcı anlayışa sürükledi. Filistin'i kendi davası olarak görmesinin ana kaynağı Kudüs'te Mescid'i Aksa'nın olması, Osmanlı Devleti'nin uzun süre hakimiyet kurması gibi nedenler etkili olmuştur.

Türk-İsrail ilişkilerinde Türkiye Yahudilerin tutumu ve konumunda iki devletin barışçıl olması ve ilişkilerin istikrarlı olmasını istemişti. Türkiye Yahudileri yaşanan krizlerde en büyük sorunu yaşadıklarını ifade ediyorlardı. Kendilerini kriz zamanlarında huzur ve güvende hissedemediklerini açıklıyorlardı. İsrail'in Filistin topraklarına yaptığı vahşice katliamlar, haksız yere sürgün edilen bir milletin olması, insanüstü işkenceleri yapıp kurşunlar altında yaşam sürmelerine sebep oluyordu. İsrail sanki bölgede kaos, ölüm ve katliam için ant içmiş gibi davranış sergilemektedir. İsrail'in pervasızca politikaları olmasına rağmen kendini masum göstermektedir. Aklımıza bu durumu açıklayan bir fıkra gelmektedir. Fıkroda “Malum

Yahudi'nin biri adamcağızı yakalamış; adama hem vuruyormuş hem de 'Bana ne vuruyorsun' diyerek feryat figan ediyormuş." Fıkıradaki anlaşılacağı üzere Yahudilerin yapmış olduğu insanlık suçunu üstlenmeyip tam tersine günümüzde olduğu gibi başkalarını suçlamaktadır. Bugün İsrail Devleti bölgede bela olarak görülmektedir. Yapılan bu katliamlar, saldırılar devam ederse Orta Doğu Devletleri'nin hali perişan olacaktır.

Sonuç olarak çalışmadan elde eden bulguları şu şekilde sıralamak mümkündür; Türkiye'nin İsrail'i tanıması ilk başta devlet olarak kuşku duyulmasına neden oldu. Arap Devletleri Türkiye'nin tutumunu ve dış politikasını sert bir dille eleştirildi. Mavi Marmara saldırıları, Alçak Koltuk Krizi, Davos Krizi sonucunda devlet ilişkilerinin seyrinin nasıl olduğu ve bu durumun ekonomiye yansımaları gösterildi. Türkiye'de yaşayan Yahudilerin Türkiye-İsrail ilişkilerine nasıl bir tutum sergilediği ve nasıl etkilendikleri anlatılmıştır. Aynı zamanda Türkiyeli Yahudilerin yaşamları ele alınmıştır.

Kısa vadede Türkiye-İsrail arasında ilişkiler özellikle Netanyahu dönemine bakılırsa yumuşamayı vaat etmiyor. Çünkü iki devletin hükümet temsilcilerinin yaptıkları icraat ve konuşmalar ilişkileri uçuruma sürüklüyor. Netanyahu ve Erdoğan dış politikalarını iç politikaya göre belirliyor. Halk üzerinde etkili bir tutum sergilemek için mücadele ediyorlar. İsrail Devleti'nin önemli isimleri, devlet adamları, Yahudi halkının büyük bir kitlesi Netanyahu'yu dış politikada eleştirmektedir. Türkiye bölgenin istikrarı için elinden geleni yaptığı görülmektedir. Fakat İsrail Devleti'nin günümüzde de bölgeyi rahatsız etmekle birlikte kaosa sürüklemektedir. Uzun vadede Türkiye-İsrail ilişkilerinin İsrail'in izleyeceği politikaya ve tavrına bağlıdır. Türkiye bölgede barışçıl bir politika izlemiş üstüne düşeni yapmaktadır.

8. KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akyıldız, A.- Kurşun, Z. (2018). *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Akyol, H. (1998). *Ortadoğu Denkleminde İsrail - Türkiye İlişkileri*. Ankara: Öteki Yayınevi
- Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1984). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Bali, R. (1999). *Cumhuriyet Yıllarından Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bali, R. (2009). *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Hikâyesi (1946-1949)*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Brink, M., & Danan.(2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye’de Yahudiler, Hoşgörünün Öteki Yüzü*. İstanbul: Koç Yayınları.
- Casin, M.H. (2023). *Uluslararası Terörizm Cilt I. ve II*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Çetin, R. (2021). *İsrail Sol Siyasal Partileri ve Arap-İsrail Barış Süreci: Peres, Yitzhak Rabin, Ehud Barak Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi*: Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Demir, A.Ş. (2007) *Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu*. İstanbul: Eksen Yayıncılık.
- Ford, H. (1961). *Beynelmilel Yahudi*. Ankara: Serdengeçti Yayınları.
- Galanti, A. (2023). *Türkler ve Yahudiler*. Ankara: Dorlion Yayınları
- Greilsammer, İ. (2007). *Siyonizm*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Guttstadts, C. (2008). *Türkiye, Yahudiler ve Holokost*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haker, E. (2004). *İstanbul’dan Kudüs’e Bir Kimlik Arayışı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Halloum, R. (1989). *Belgelerle Filistin Dün Bugün Yarın*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Herzl, T. (2007). *Yahudi Devleti*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Kazgan, G. (2004) *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (2015). *Yahudilik, Masonluk, Dönmelik*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Koç, M.B. (2006). *İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık

- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara: Barış Kitap Yayıncılık.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Kuruluşu*. Ankara: Arkadaş.
- Lewis, B. (2018). *İslam Dünyasında Yahudiler*. Ankara: Akıl Çelen Kitapları
- Meriç, C. (2017). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim.
- Mersheimer, J., & Walt, S. (2006). *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Meseri, R., & Kuryel, A. (2024). *Türkiye'de Yahudi Olmak Bir Deneyim Sözlüğü*. Ankara: 2024.
- Moshe, S., & Shoran. (1982). *Türkiye Yahudileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nahum, H. (2022). *İzmir Yahudileri 19-20 Yüzyıl*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ör, Ç. B. (2024). *Türkiye'nin İsrail Politikası*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Rothschild, N.M. (2024). *Türkiye'de Yahudiler*. Eskişehir: Dorlion Yayınları.
- Sayan, M.A. (2002). *Türkiye'nin Yeni Dünyası – Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Shoran, M.S. (1982). *Türkiye Yahudileri*. Strasbourg: İletişim Yayınları.
- Vatandaş, A. (1999). *Armedon İsrail-Türkiye Gizli Savaşı*. İstanbul: Timaş Yayınevi
- Yalçın, D., & Akbıyık, Y., & Özkaya, Y. (2016). *Türkiye Cumhuriyet Tarihi Cilt II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Birincil Kaynaklar

- Gül Hükümeti Programı, (2002, Kasım 27). *TBMM: Tutanak Dergisi*. Erişim Adresi: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c025/tbmm22025112.pdf>
- Resmi Gazete. (2016, 1 Eylül). Türkiye Cumhuriyeti İle İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901-2.htm>
- Resmi Gazete. (1949, 1 Nisan). İsrail Devleti'nin Derhal Tanınması. (7171). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7171.pdf>
- T.C. Başbakanlık. (2009). Osmanlı Belgelerinde Filistin. Erişim adresi: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/OSMANLI%20BELGELER%C4%BONDE%20FILISTIN.pdf>

T.C. Başbakanlık (2013). İsrail Özür Diledi. Erişim adresi:

https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/bsbk-aciklama-israil.pdf

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2009). “12 Ekim 2009, Anadolu Kartalı Tatbikatı Hk.”

https://www.mfa.gov.tr/no_-182_-12-ekim-2009_-anadolu-kartali-tatbikati-hk_.tr.mfa

Erişim Tarihi: 01.11.2024

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2010). “Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Yaptığı Konuşma (31 Mayıs 2010).”

https://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-31-mayis-2010_.tr.mfa

Erişim Tarihi: 19.10.2024

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2012). “Türkiye İsrail İlişkileri”,

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> , Erişim Tarihi: 19.10.2024

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). “İsrail'in Ekonomisi”

<https://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 10.10.2024

T.C. Ticaret Bakanlığı (2023). “İsrail”

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/israil> Erişim Tarihi 18.11.2024

Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Serbest Ticaret Alanı Anlaşması. (1997). *T.C. Resmi Gazete* (23053, 1997, 18 Temmuz). Erişim adresi:

<https://ticaret.gov.tr/data/5bfbfa2e13b8762fa4955caa/Turkiye%20Israil%20STA%20TR.pdf>

Makale

Acer, Y., & Bayraktar, F. (2024). 7 Ekim 2023 sonrası İsrail'in Gazze saldırıları ve Uluslararası Hukuk. *Seta | Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı*. 1-130.

<https://www.setav.org/assets/uploads/2024/10/r253.pdf>

Akar, R. (2023). İki Yıllık Gecikme: 6-7 Eylül 1955. *Atatürk Yolu Dergisi*, 86-93.

<https://doi.org/10.46955/ankuayd.1220007>

Akbaş, Z., & Özdemir, L. (2020). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan dış politikası eksenli değerlendirilmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1-48.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd/issue/56831/771800>

Akçay, E. & Anlı, A. İ. (2013). İsrail: Türkiyesiz güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 155-162. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/201699>

- Altunışık, M.B. (2010). Turkey, Arap Perspectives, *TESEV*, 1-34.
https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/report_Turkey_Arab_Perspectives.pdf
- Amoda, S. (2003). İsrail’de Türk kökenli Yahudiler, *TÜSİAD*, 52-57.
- Arık, D. (2018). Buhara Yahudileri. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/700620>
- Arık, D. (2022). Türk Yahudiler: Kırım Karailer. *Dini Araştırmaları Dergisi*, 197-224
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51846>
- Arslan, H. (2016). Geçmişten günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, kurumsallaşma süreci ve mevcut durum, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 197-224
<https://doi.org/10.15869/itobiad.97465>
- Arslan, T. (2020) Doğu Akdeniz’de Realizm etkisi: Yunanistan-İsrail İlişkileri ve Türkiye (2010-2018). *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 47-57. <https://www.dsjournal.org/wp-content/uploads/2021/01/Timucin-Arslan-Dogu-Akdenizde-Realizm-Etkisi-Yunanistan-Israil-Iliskileri-ve-Turkiye-2010-2018.pdf>
- Atlı, C. (2014). İngiliz ve Cumhuriyet arşiv belgeleri ışığında 6-7 Eylül Olayları. *Turkish Studies*, 1183-1197. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7619>
- Aydoğan, E. (2018). Yeni belgeler ışığında 1934 Trakya Yahudi olayları. *Belgi Dergisi, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları*, 878-894. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/514451>
- Aydos, S,S.- Cengiz, F, M. (2024). Filistin’de Türkiye ve Türk İmajına Yönelik Nicel Bir Araştırma. AHBV Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, 1-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ombudsmanakademik/issue/84567/1425303>
- Balcı, A. (2012). The Changing Dynamics of Turkey’s relations with Israel: An Analysis of ‘Securitization (Türkiye’nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen Dinamikleri Bir ‘Güvenlikleştirme’ Analizi). *Insight Turkey*, 99-120.
https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/17_balci_kardas_2012.pdf
- Bali, R. (1998). Cumhuriyet Döneminde azınlıklar politikası. *Birikim Dergisi*, 80-90.
<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-115-kasim-1998/2309/cumhuriyet-doneminde-azinliklar-politikasi/6372>
- Bali, R. (1999). Diyarbakır Yahudileri. *Yapı Kredi Yayınları*, 366-389.
https://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/diyarbakir_yahudileri.pdf
- Bali, R.(2001). Adana Yahudileri. *Yapı Kredi Yayınları*, 344-355.
https://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/adana_yahudileri.pdf

- Bali, R. (2000). Vatandaş Türkçe Konuş! veya bir ulus devletin kuruluşunda dil birliğinin gerçekleşmesi çabaları. *Kebikeç Yayınları*, 5-9.
https://www.academia.edu/43588295/Say%C4%B1_42_20_YIL_%C3%96ZEL_EK%C4%B0
- Bali, R. (2001). Toplumsal bellek ve Varlık Vergisi. *İletişim Yayınları*, 87-127.
https://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkiyenin_toplumsal_hafizasi.pdf
- Bali, R. (2001). Türkiye’de Yahudi azınlığı içinde farklı olmaya çalışmak, *Dışarıda Kalanlar/Bırakılanlar Dergisi*, 119-131.
https://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkiyede_yahudi_azinlik_icinde_farkli_olmaya_calismak.pdf
- Bali, R. (2003). Türk Antisemitizmi. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, 402-409.
- Bali, R. (2004). Savaş yıllarında Türkiye Yahudileri. *Toplumsal Tarih*, 1-4.
- Bali, R. (2004). Türkiye’nin en iyi gizlenen sırrı: Antisemitizm. *Mecmua*, 17-18.
- Başkan, Y. (2014). *İstanbul’un Fethi ve Yahudiler*. Modern Türklük Araştırmaları, 63-84.
https://www.academia.edu/9784162/%C4%B0stanbulun_Fethi_ve_Yahudiler
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28-42.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1725191>
- Budak, M. (2019). 1.Dünya Savaşı’ndan sonra Filistin meselesi ve Türkiye’nin tavrı, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 217-230.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/912429>
- Bölükbaşı, S. (1999). Türkiye-İsrail: Mesafeli yakınlıktan stratejik ortaklığa, *Liberte*, 1-149.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2019). Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm: Hüseyin Nihal Atsız. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 293-320.
<https://doi.org/10.17494/ogusbd.672846>
- Çakıcı, D. (2022). 6-7 Eylül olaylarının gerçekleşmesinde Kıbrıs Türk’tür Cemiyetine yöneltilen suçlamalar ve cemiyetin önde gelen simalarının savunmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi / Journal Of Atatürk Yolu*. 46-67. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1220007>
- Çoban, M. (2022). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkleştirme politikaları bağlamında İki Yahudi entelektüel ve faaliyetleri: Avram Galanti ve Moiz Kohen. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 308-320.
<https://doi.org/10.35237/sufesosbil.1078064>

- Çolak, M. (2004). Milas Yahudileri ve Türk Yahudi İlişkileri (XIX. yy. Başları – XX. yy. Başları). *Akademik Araştırmaları Dergisi*, 59-78.
https://isamveri.org/pdfdrq/D02036/2004_21/2004_21_COLAKM.pdf
- Dağ, M. (2021). Bütünsel bir tarih araştırması: Yirminci Yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir Yahudi Cemaati. *Journal Of History School*, 875-909. DOI : 10.29228/joh.47794
https://johschool.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=47794
- Dağlı, E. (2023). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Musevi Mebusu: Samuel Abrevaya. *Marmaralı, Tarih ve Gelecek Dergisi*, 316-332.
<https://doi.org/10.21551/jhf.1308302>
- Dalar, M. (2011). Gazze Sorunu: İsrail ablukası, uluslararası hukuk, Palmer Raporu ve Türkiye'nin yaklaşımı. *Orsam Analiz* 1-25.
https://www.academia.edu/40249465/ORSAM_Analiz_71_Mehmet_Dalar_Gazze_Sorunu_%C4%B0srail_Ablukas%C4%B1_Uluslararası_Hukuk_Palmer_Raporu_ve_T%C3%BCrkiye_nin_Yakla%C5%9F%C4%B1m%C4%B1
- Değerli, E. S. (1989). İngiltere'nin Doğu (Şark) politikası (1882-1914). *Akademik Bakış Dergisi*, 1-15.
https://www.academia.edu/36274893/%C4%B0ngiltere_nin_Do%C4%9Fu_%C5%9Ear_k_Politikas%C4%B1_1882_1914_
- Duman, L. (2011). 1990'larda İsrail-Türkiye yakınlaşması: Neden bir ittifak? *Bilkent Üniversitesi Yayınları*, 1-20. <https://www.acarindex.com/analytical-politics/1990larda-ismail-turkiye-yakinlasmasi-neden-bir-ittifak-425173>
- Duran, M.A. (2021). Filistin taksim planı ve İngiliz manda idaresinin sona ermesinin Cumhuriyet ve Ulus gazetelerine yansımaları(1947-1948). *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 44-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/israiliyat/issue/65814/1024695>
- Efe, F. (2014). Son politik çalışmaların İsrail toplumunda Türk ve Türkiye imajına etkisi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 105-137.
https://www.academia.edu/93311179/Son_Politik_%C3%87at%C4%B1%C5%9Fmalar_%C4%B1n_%C4%B0srail_Toplumunda_T%C3%BCrk_ve_T%C3%BCrkiye_%C4%B0maj%C4%B1_and_039_na_Etkisi
- Eğri, T. (2024). 7 Ekim Sonrası Filistin ekonomisinin çöküşü ve İsrail saldırılarının ekonomi politiği. *Siyaset ve Ekonomi, Toplum Araştırmaları Vakfı*, 1-17.
<https://www.setav.org/assets/uploads/2024/10/a426.pdf>
- Erkem, S. (2005). 1990'lardan günümüze Türkiye-İsrail stratejik işbirliği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 157-185. <https://www.setav.org/assets/uploads/2024/10/a426.pdf>

- Erkaya, F. (2021). Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960). *Kare Yayınları*, 135-174.
<https://doi.org/10.38060/kare.963268>
- Eskioğlu, R. (2020). Türk - Amerikan İlişkilerinde İsrail. *Academia Edu.* 1-31.
https://www.academia.edu/43545911/T%C3%9CRK_AMER%C4%B0KAN_%C4%B0L%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0NDE_%C4%B0SRA%C4%B0L
- Gençoğlu, H. (2017). Osmanlı Yahudilerinin Güney Afrika serüveni ve Haim Galanti Efendi *Tezkire, Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, 131-153. https://tezkiredergisi.org/wp-content/uploads/2017/03/20220328_083633-133-155.pdf
- Göktuğ, S. & Batu, G. (2020). İsrail, Türkiye İlişkilerinde öne çıkan faktörler (2010-2020). *Orta Doğu Araştırmaları Merkezi*, 1-36.
https://www.academia.edu/43537441/ORSAM_Analiz_255_G%C3%B6ktu%C4%9F_S%C3%B6nmez_G%C3%B6khan_Batu_%C4%B0srail_T%C3%BCrkiye_%C4%B0li%C5%9Fkilerinde_%C3%96ne_%C3%87%C4%B1kan_Fakt%C3%B6rler_2010_2020_ve_%C4%B0li%C5%9Fkilerin_Gelece%C4%9Fi_Temmuz_2020
- Güleryüz, N. (2003). Türk Yahudileri'nin 500 yıllık yolculuğu. *TÜSİAD*, 12-22.
- Güleryüz, N. (2010). Tarih boyunca İstanbul'da Yahudi ikamet bölgeleri. *Marmara Üniversitesi Uluslararası Sempozyumu, Avrupa Kültür Başkenti Ajansı*. 309-321.
https://www.academia.edu/32089610/Tarih_Boyunca_%C4%B0stanbulda_Yahudi_%C4%B0kamet_B%C3%B6lgeleri
- Hasanov, E. (2014). Mavi Marmara sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Orta Doğu Araştırmaları Merkezi*, 1-8.
https://www.academia.edu/9572590/Mavi_Marmara_sonras%C4%B1_T%C3%BCrkiye_%C4%B0srail_ili%C5%9Fkileri_Turkey_ISrael_relations_after_Mavi_Marmara
- Hersh, S. (2004). Plan B. *New Yorker*, 1-16.
<https://www.newyorker.com/magazine/2004/06/28/plan-b-2>
- İşler, A., & Göz, M. M. (2024). 2000 sonrası dönemde Türkiye ile İsrail İlişkilerinde “Beş Derin” kriz. *Tobider*, 48-70. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3966432>
- Kasapoğlu, C. (2012). Türk Dış Politikasında Davutoğlu doktrini altında Türk-İsrail İlişkileri. *Ege Stratejik Araştırmaları Dergisi*, 1-20.
<https://doi.org/10.18354/esam.81731>
- Kaya, M. (2019). Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1043-1066. <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/835640>

- Kılıç., M. (2008). II. Meşrutiyet Döneminde bir Musevi Osmanlı aydını: Tekin Alp. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 86-114.
https://ctad.hacettepe.edu.tr/4_7/2008_7_KILIC.pdf
- Kılıç, M. (2010). ‘Türkleştirme’ Dağında Bir ‘Musa’ ve ‘Evamir-i Aşere’ (On Emir). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 167-191.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11416/136360>
- Kıran, A. (2000). Türkiye-İsrail İlişkileri ve üçüncü taraf endişeler. *Birikim Dergisi*, 1-12.
<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-140-aralik-2000/2332/turkiye-israil-iliskileri-ve-ucuncu-taraf-endiseleri/4199>
- Koç, M. B. (2012). Atatürk’ün vatandaşlık anlayışı ve günümüzde Yahudiler, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1-40.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/44061/542817>
- Kolat, Ş. (2006). İki binli yıllarda Türkiye-İsrail İlişkileri. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1-132.
https://www.academia.edu/85425178/%C4%B0kibinli_y%C4%B1llarda_T%C3%BCrkiye_%C4%B0srail_ili%C5%9Fkileri
- Köylü, M. (2019). İsrail’in Kudüs ve Filistin’e yerleşim faaliyetleri ve Filistin halkının geleceği. *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 72-97.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/israiliyat/issue/51556/668714>
- Kul, E. (2011). Geçmişten günümüze Türkiye-İsrail İlişkileri, *Academia Edu*, 1-13.
https://www.academia.edu/39588204/GE%C3%87M%C4%B0C5%9ETEN_G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_%C4%B0SRA%C4%B0L%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0
- Kul, E. (2019). İsrail dış politikası ve Türkiye İlişkileri “Lobiciliğin Etkisi”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 1-58.
https://www.academia.edu/39177875/%C4%B0srail_D%C4%B1C5%9F_Politikas%C4%B1_ve_T%C3%BCrkiye_%C4%B0li%C5%9Fkileri_Lobicili%C4%9Fin_Etkisi
- Küçük, E. (2024). Turgut Özal Dönemi Türkiye-İsrail İlişkilerinin Türk basınına yansımaları, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 317-362.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1326302>
- Oğuzlu, T. (2009). Türkiye-İsrail İlişkilerinin değişen dinamikleri. *Orta Doğu Analiz Dergisi*, 1-8.

- Örücü, S. (2018). Yahudi Diasporasının Filistin'e göçü ve İsrail Devleti'nin kuruluşu. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1-32.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakanuvis/issue/40363/482537>
- Özcan, G. (2005). Türkiye-İsrail İlişkilerinde dönüşüm ötesi. *TESEV*, 1-140.
https://teseiv.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiye_Israil_Iliskilerinde_Donusum.pdf
- Özden, M. (2005). Atatürk Döneminde Kemalist metinler; A'rafta bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm. *Hacettepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 45-81.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234776>
- Sariaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail İlişkilerinde değişmeyen Dinamik: Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1065-1102.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/50490/536442>
- Sarıay, Y. (2000). Atatürk'ten günümüze Türk Dış Politikası hakkında genel bir değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi*, 857-886.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/55025/755311>
- Schenker, H. (2021). *The fall of the peace Camp In Israel: The influence of prime Minister Ehud Barak on Israeli public Opinion (İsrail'deki barış kampının çöküşü: Başbakan Ehud Barak'ın İsrail kamuoyu üzerindeki etkisi: Temmuz 2000–Şubat 2001). Conflict ve Communication*, 1-8.
https://www.academia.edu/112849247/The_fall_of_the_peace_camp_in_Israel_The_influence_of_Prime_Minister_Ehud_Barak_on_Israeli_public_opinion_July_2000_February_2001
- Schild, R. (2003). Aşkenaz Yahudileri. *TÜSİAD*, 44-51.
- Sırım, V. (2019). Türkiye-Orta Doğu ülkeleri arasındaki İlişkilerde Filistin meselesinin yeri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 355-374.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/39102/423987>
- Sınmaz, K. (2020). Türkiye'deki Filistin Diasporası. *İNSAMER*. 1-7.
<https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-turkiye-deki-filistin-diasporasi.pdf>
- Şahin, M. (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri zoraki ittifak çöktü (1948-1958). *Orta Doğu Analiz*,
<https://www.mavimarmara.co/uploads/files/turkiye-israil-iliskileri-zoraki-ittifak-coktu-mehmet-sahin2011-01-01-1.pdf>
- Şanlı, S. (2018). Türkiye'nin Doğu Yahudileri üzerine Etnografik alan araştırması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1281-1293.
<https://doi.org/10.17218/hititsosbil.460270>
http://akademikortadogu.com/belge/ortadogu17makale/burak_senel.pdf

- Topçu, İ. (2018). Türkiye-İsrail İlişkilerinin ilk yılları(1948-1952). *History Studies*, 1-18.
<https://www.historystudies.net/dergi/turkiye-israil-iliskilerinin-ilk-yillari-1948-19522018037d7974b.pdf>
- Turgay, M. (2019). *İsrail Devleti'nin kuruluşu ve Türk basınına yansımaları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 449-468.
<https://doi.org/10.18069/firatsbed.560342>
- Turhan, R. (2017). Türkiye'de Yahudi modernleşmesi ve Tekin Alp (Moiz Kohen). *İstanbul Üniversitesi Kutadgu Bilig Felsefi-Bilim Araştırmaları*, 505-528.
https://isamveri.org/pdfdr/D02431/2017_36/2017_36_TURHANR.pdf
- Tür, Ö. (2009). Türkiye-İsrail İlişkilerinden: Yakın işbirliğinden gerilime. *Orta Doğu Analiz*, 1-8. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/39102/423987>
- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde bunalım. *Orta Doğu Etütleri Dergisi*, 137-168.
https://www.academia.edu/25104752/T%C3%BCrkiye_%C4%B0srail_%C4%B0li%C5%9Fkilerinde_Bunal%C4%B1m
- Yeşil, M. M. (2024). Netanyahu Behind anger and vengeance: A character Analysis. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*. 215-222.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kritik/issue/85977/1472180>
- Yıldız, S. (2015). Asimile olma, içe kapanma, Kimliklenme Cumhuriyetten bugüne Türkiye Yahudilerinin kimlik stratejileri. *Strasbourg Üniversitesi*, 257-288.
<https://alternatifpolitika.com/makale/asimile-olma-ice-kapanma-kimliklenme-cumhuriyetten-bugune-turkiye-yahudilerinin-kimlik-stratejileri>

Tezler

- Belal, B. (2012). *1993 yılı sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri*. (Tezli Yüksek Lisans). Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü 1-106,
<https://ada.atilim.edu.tr/server/api/core/bitstreams/92242bd8-6018-468a-93da-32c730101c02/content>
- Burçak, L. (2015). *İstanbul'da yaşayan Türkiye Yahudilerinin Sosyo-kültürel özellikleri*.(Tezli Yüksek Lisans). (384559). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sosyoloji Ana Bilim Dalı 1-147

- Chen, W. (2017). *2002 sonrasında Türkiye'nin İsrail politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü 1-95.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=0GfclKGis4W9WWqcGJBHRA&no=bTGkk9Ytpn-ojV5kJ8sxxvQ>
- Çınar, A. Ö. (2005). *Lozan'dan sonra Türkiye Yahudileri (1923-1960)*. (190605), (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-115.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=0zZ1zG2vNBOo1B77wvLF6A&no=X7RIRG1gS3ZjHdnRSjKaKA>
- Gençoğlu, H. (2017). *Socio-Political Challenges of Marginal Religious Groups: The Sabbaeen Movement As A Case Study*. (Doktora Tezi), Cape Town Üniversitesi, 1-256.
<https://open.uct.ac.za/items/ca9d2464-d433-4b06-b17f-7d4f873fecb0>
- Gürel, S. (2017). *Ak Parti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Siyaset, Bilim ve Uluslararası Bölümü, 1-133.
https://www.academia.edu/93352663/Ak_Parti_D%C3%B6neminde_T%C3%BCrkiye_%C4%B0srail_%C4%B0li%C5%9Fkileri
- Kumbul, U. (2014). *Türkiye'nin İsrail Politikasında Değişim ve Devamlılık (2002-2011)*. (Yüksek Lisans Tezi). (358717) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler Bölümü, 1-162.
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=WqJikvoTD3cYRg9aW6VIO&no=lhBg_mPed1v7FSMeCL2rw
- Şenel, B. (2014). *İsrail Devleti'nin Kuruluşunda İsrail'i Tanıma Süreci*. (358555), (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 1-165.
- Şahin, M. (2012). *Kuruluş Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1958)*. (Tezli Yüksek Lisans), Yeditepe Üniversitesi, 1-165. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kare/issue/67586/963268>
- Şahin, D. (2016). *2002 Sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri: Gerilim ve işbirliği*. (Tezli Yüksek Lisans). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1-142.
- Tahsin, A. (2016). *Ak Parti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (2002-2016)*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bölümü, 1-31.
https://www.academia.edu/36252950/AK_PART%C4%B0_D%C3%96NEM%C4%B0_NDE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_%C4%B0SRA%C4%B0L_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0_2002_2016

- Tüysüz, Ü. (2014). *Türkiye-İsrail İlişkileri: (2002-2013)*. (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-131.
https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/uls_38b4a.pdf
- Öcal, A. R. (2010). *İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye (AKP DÖNEMİ)*. (Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, 1-8.
https://www.academia.edu/12748305/%C4%B0SRA%C4%B0L_F%C4%B0L%C4%B0ST%C4%B0N_SORUNU_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_AKP_D%C3%96NEM%C4%B0
- Ör, Ç. (2018). Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982). (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1-313. Erişim adresi:
<https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/C/E/D/A/F/BA926DC9-BB47-B940-8AAC-4AF1871B320E.pdf>
- Özdemir, A. (2019). Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğuna gelişi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği tarihsel sürece kadar Sosyo - kültürel ve ekonomik durumların araştırılmasına yönelik tarihsel bir yaklaşım. (Yüksek Lisans Tezi) *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55-85.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuifd/issue/44171/545118>
- Taşdemir, E. (2019). *İsrail Devleti'nin ortaya çıkışı, İsrail'in Türkiye tarafından tanınması ve bu durumun Türk Dış Politikasındaki Rolü (1948-1958)*. (551044), (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, 1-161.
<https://openaccess.ahievran.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12513/6136/edatasdemir.pdf?sequence=1>

Web Sitesi & Sosyal Medya

- 321Media Productions. (2023, 17 Mart). Soramazsın: Yahudi. (Video). *Youtube*. Erişim adresi:
<https://youtu.be/JHqAyOMJGfY?feature=shared>
- 321Media Productions (2021. 4 Haziran). Soramazsın: Musevi 123. Bölüm. (Video). *Youtube*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=NV7wblbcweM>
32. Gün. (2023, 18 Ekim). Binyamin Netanyahu Ham Röportajı | 1997. (Video). *Youtube*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=NWCkxmyrjNc&t=3s>
- Agos. (2013, 25 Mart). Büyük Edirne Sinagogu Nihayet Açılıyor. Erişim adresi:
<https://www.agos.com.tr/tr/yazi/10830/buyuk-edirne-sinagogu-nihayet-aciliyor>

- Abukmeil, T. (2024). Şam Toprakları ve Filistin'deki Türkmenler: Kimliği Korumak. Fokus. Erişim adresi: <https://www.fokusplus.com/tarih/sam-topraklari-ve-filistindeki-turkmenler-kimligi-korumak>
- BBC TÜRK. (2010, 9 Ağustos). Netanyahu Mavi Marmara baskını için Türkiye'yi suçladı. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/08/100809_netanyahu_inquiry
- BBC NEWS. (2018, 24 Temmuz). Erdoğan'ın 'Yahudi Ulus Devlet Yasası'na tepkisine Netanyahu'dan 'Suriyelileri ve Kürtleri katlediyor' yanıtı. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44939459>
- Bowen, J. (2024, 17 Eylül). Doğu'yu Sarsan 6 Gün, *BBC News Türkçe*, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cly4ddp2dy2o>
- Bloomberg. (2013, 22 Mart). İsrail, Türkiye'den özür diledi. Erişim adresi: <https://www.bloomberght.com/israil-turkiyeden-ozur-diledi-1324357>
- Bora, S. (2023). Göç Olgusu ve Anadolu'da Yahudi. *Arkeo Duvar*, 100-119. https://www.academia.edu/111479884/G%C3%96%C3%87_OLGUSU_VE_YAHUD%C4%B0_D%C4%B0ASPORASI_Duvar_Arkeo
- Bölme, S. M. (2009). Gazze'de Katliam: Türkiye, Orta Doğu ve Filistin Sorunu. *Seta Analiz*, 1-18. <https://www.setav.org/analiz/gazgede-katliam-turkiye-ortadogu-ve-filistin-sorunu>
- Çaşın, M. H. Ortadoğu'nun geçmişi, güncel politik gündemi ve geleceği. *İstinye Üniversitesi* <https://istinye.edu.tr/tr/isu-soylesileri/uluslararasi-iliskiler-bolumu-baskanimiz-prof-dr-mesut-hakki-casin-ortadogunun>
- Derin Tarih. (2020, 15 Haziran). İsrail Devleti'nin derhal tanınmasının kararlaştırıldığı Bakanlar Kurulu kararı. (Resim Ekli). Facebook. <https://www.facebook.com/DerinTarih/posts/israil-devletinin-derhal-tan%C4%B1nmas%C4%B1n%C4%B1n-kararla%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1-bakanlar-kurulu-karar%C4%B1-d/3333191283379622/>
- En Son Haber. (2021, 29 Ocak). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Davos'taki tarihi 'One Minute' çıkışı. Erişim adresi: <https://www.ensonhaber.com/gundem/cumhurbaskani-erdoganin-davostaki-tarihi-one-minute-cikisi>
- Eisenstadt, M. (1997, 24 Temmuz). Türkiye-İsrail Askeri İşbirliği: Bir Değerlendirme. *Politika Analizi*. 1-4. Erişim adresi: <https://www.washingtoninstitute.org/pdf/view/10140/en>

- Ergin, S. (2014). Türkiye’de Musevi, Ateist ya da Zerdüşt olmak. *Hürriyet Gazetesi*. Erişim adresi:
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/turkiye-de-musevi-ateist-ya-da-zerdust-olmak-26011252> Erişim tarihi: 01.10.2024
- Gençoğlu, H. (2024). Filistin’in Bitmeyen Kabusu: Vatanında Soykırımla Yaşamak. *Fokus*. Erişim adresi: <https://www.fokusplus.com/odak/filistin-in-bitmeyen-kabusu-vataninda-soykirimla-yasamak> Erişim Tarihi: 10.12.2024
- Hürriyet. (2009, 16 Ekim). İsrail ‘Ayrılık dizisi’. *Hürriyet Gazetesi*, Erişim adresi:
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-le-ayrilik-krizi-12702210>
- Hayatsever, H. (2017, 7 Aralık). Trump'ın Kudüs kararına, iktidar ve muhalefetten ortak tepki. *Sputnik Türkiye*. Erişim adresi: <https://anlatilaninotesi.com.tr/20171207/trumpin-kudus-kararina-iktidar-muhalefetten-ortak-tepki-1031304202.html> Erişim Tarihi: 10.09.2024
- Kasadolu, D. (2024, 7 Ağustos). Türk Yahudilerine karşı artan düşmanlığa dikkat çekti. *Şalom Gazetesi*. Erişim adresi: <https://www.salom.com.tr/haber/135256/kasadolu-turk-yahudilerine-karsi-artan-dusmanliga-dikkat-cekti> Erişim tarihi: 10 Ağustos 2024
- Kaşlılar, M. K. (2023, 26 Eylül). 1990-2001 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri. *Tudpam*, 1-3.
<https://tudpam.org/1990-2001-donemi-turkiye-israil-iliskileri/>
- Kronik Tarih. (2024, 4 Mart). *Sefarad Yahudileri: Osmanlı'da yaşayan Yahudiler*. (Video). Youtube. Erişim adresi: https://youtu.be/cD_JC1ID1vo?feature=shared
- Kunt, R. (2024, 8 Kasım). İnönü Döneminde 24 Nisan Tarihi İsrail'in Kuruluş Günü Nedeniyle Bayram İlan Edildi mi?. *Doğruluk Payı*. Erişim adresi:
<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/inonu-doneminde-24-nisan-tarihi-israil-in-kurulus-gunu-nedeniyle-bayram-ilan-edildi-mi>
- Mavi Vatan. (2020, 11 Mart). Türkiye & İsrail Savunma İş Birliği Anlaşması (1996). Erişim adresi: <https://mavivatan.net/turkiye-israil-savunma-is-birliigi-anlasmasi-1996/>
- Türk Musevileri Müzesi.(2020, 26 Ekim). *Yahudi Olma Geleneği - 1. Bölüm*. (Video). Youtube. Erişim adresi: <https://youtu.be/3x9jUt9TO1A?feature=shared>
- Türk Yahudi Toplumu. [@tyahuditoplumu]. (2021, 10 Mayıs). *Ramazan bayramı arifesinde, her birine saygı duyduğumuz İbrahim'i dinler ve kültürler için kutsal olan Kudüs'te yaşanan son gelişmeleri büyük bir üzüntü*. (resim), (Twitter). Erişim adresi.
<https://x.com/tyahuditoplumu/status/1391781346893312000>
- Spielberg, S., Kennedy, K., Wilson, C. (Prodüktörler), Spielberg, S. (Yazar), & Spielberg, S. (Yöneten). (2006). *Munich* [Sinema Filmi]. ABD. Erişim adresi:
<https://www.sinemalar.com/film/606/munih>

Yıldız, S. (2016, 3 Nisan). “Çelişkiler İçinde Bir Kuşak”: Günümüz Türkiye’inde Yahudi Gençliği. Avlaremoz, Erişim adresi: <https://www.avlaremoz.com/2016/04/03/celiskiler-icinde-bir-kusak-gunumuz-turkiyesinde-yahudi-gencligi-suheyla-yildiz/>

Yıldız, S. 2016. 3Nisan). Romina Anlatıyor: “500 seneden fazladır burada olmamıza rağmen, hala Türk sayılmamız beni çok üzüyor. Avlaremoz, Erişim adresi: <https://www.avlaremoz.com/2016/04/03/romina-anlatiyor-500-seneden-fazladir-burada/>

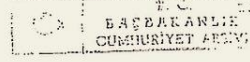
EK. 2 İsrail Devleti'nin Tanınma Kararı

EK 7

030_18_01_02_118_108_3 (2448x3678x2 tiff)

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
8942

KARAR

İsrail Devletinin derhal tanınması ; Dışişleri Bakanlığının 24/3/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan <i>S. Gümüşhanev</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>M. Akalın</i>	Devlet Bakanı <i>A. B. İsmet İnönü</i>	Adalet Bakanı <i>F. Köprülü</i>
Millî Savunma Bakanı <i>H. Cahid</i>	İçişleri Bakanı <i>E. Şişir</i>	Dışişleri Bakanı <i>N. Sadık</i>	Maliye Bakanı <i>B. Akın</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. Bayraktar</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. Levent</i>	Eko. ve Ticaret Bakanı <i>O. S. Nispet</i>	Sa. ve So. X. Bakanı <i>S. K. Akın</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>Dr. T. F. Bülge</i>	Tarım Bakanı <i>Caferi Özalp</i>	Ulaştırma Bakanı <i>D. K. Akın</i>	Çalışma Bakanı <i>A. S. Akın</i>

030 18 01 02 118 108 3

İsrail Devleti'nin tanınması (24.03.1949) (Derin Tarih, 2020).

EK. 3 İsrail'i Tanıyan Kararın Resmi Gazetede Yayınlanması

T.C. Resmî Gazete

Kuruluş tarihi: 7 Ekim 1836-1920

Mevzu ve yasa işleri için Kırtıkahânî Neşriyat ve Mübârezenâ Tevhîd 21600-21610 Mâhremî cihân	1 NİSAN 1949 CUMA	Sayı : 7171
--	----------------------	-------------

Bakanlar Kurulu Kararları

Karar Sayısı: 892				Karar Sayısı: 894			
İstanbul İline bağlı Yerepaşa Eyaletinde bir topraklı bölge olarak tanımlanmış, Türkiye Bakanlığınca 21/3/1949 tarihli ve 2705-1/197-1829/1949 sayılı yazısı ile, 452 sayılı kanunun 10 uncu maddesine göre, İsrail Devletine 21/3/1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.				İsrail Devletinin derhal tanınması; Dışişleri Bakanlığınca 24/3/1949 tarihli ve 35970/155 sayılı yazısı ile, Bakanlar Kurulunun 24/8/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.			
21/3/1949				24/8/1949			
CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ				CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ			
Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Adliye Bakanı	Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Adliye Bakanı
S. GÖRALPAY	Başbakan Yardımcısı S. ERİM	N. SİNER	F. SİNER	S. GÖRALPAY	N. SİNER	N. SİNER	F. SİNER
Mülkiyet Bakanlığı	İçişleri Bakanlığı	Dışişleri Bakanlığı	Malîye Bakanlığı	Mülkiyet Bakanlığı	İçişleri Bakanlığı	Dışişleri Bakanlığı	Malîye Bakanlığı
H. ÇAKIR	K. ERİNGÜL	N. SADAĞ	İ. R. AKAL	H. ÇAKIR	K. ERİNGÜL	N. SADAĞ	İ. R. AKAL
Mülkiyet Bakanlığı	Devlet Bakanlığı	Ek. ve Temsilat Bakanlığı	Sel. ve S. Y. Bakanlığı	Mülkiyet Bakanlığı	Devlet Bakanlığı	Ek. ve Temsilat Bakanlığı	Sel. ve S. Y. Bakanlığı
T. BAĞCOĞLU	S. ADALAN	C. S. BAKLAŞ	Dr. K. BAYIŞI	T. BAĞCOĞLU	S. ADALAN	C. S. BAKLAŞ	Dr. K. BAYIŞI
G. ve Tüket. Bakanlığı	Ticaret Bakanlığı	Ulaştırma Bakanlığı	Çalışma Bakanlığı	G. ve Tüket. Bakanlığı	Ticaret Bakanlığı	Ulaştırma Bakanlığı	Çalışma Bakanlığı
Dr. F. S. BÜRGE	C. ORAL	Dr. K. S. SİNER	R. S. SİNER	Dr. F. S. BÜRGE	C. ORAL	Dr. K. S. SİNER	R. S. SİNER

TEBLİĞ

Genel Müdürlüğü : M. İ. Genel Müdürlüğü

Birinci İhtiva Genel Müdürlüğü Adına

Genel Müdürlüğü Birimlerinde tebliğ için gerekli olan belge ve yazıların bu birimlere teslim edilmesi için bu birimlere yazılmalıdır.

1 - Kurum: Ortaküstü - Genel Müdürlüğü

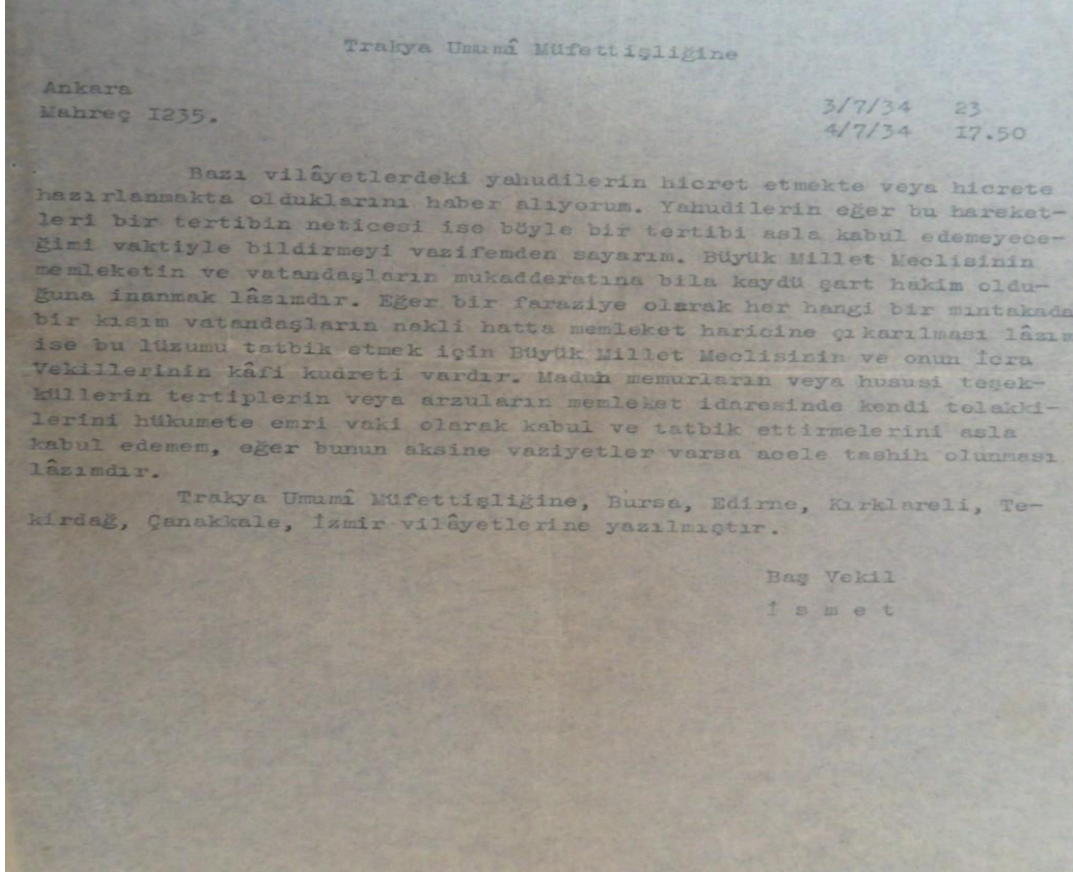
Genel Müdürlüğü Birimlerinde tebliğ için gerekli olan belge ve yazıların bu birimlere teslim edilmesi için bu birimlere yazılmalıdır.

Genel Müdürlüğü Birimlerinde tebliğ için gerekli olan belge ve yazıların bu birimlere teslim edilmesi için bu birimlere yazılmalıdır.

Genel Müdürlüğü Birimlerinde tebliğ için gerekli olan belge ve yazıların bu birimlere teslim edilmesi için bu birimlere yazılmalıdır.

İsrail Devleti'nin Türkiye tarafından tanınmasına dair resmi gazetede yayınlanan karar. Karar Sayısı:8942-İsrail Devleti'nin derhal tanınması Dışişleri Bakanlığının 25/3/1949 tarihli ve 35970/155 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunun 24/8/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. (Resmi Gazete, 1949).

EK. 4 Trakya Olayına karşı İsmet İnönü'nün Gönderdiği Mektubu

Baş Vekil İsmet İnönü'nün Trakya Umumi Müfettişliğine Gönderdiği Trakya Olayları Hakkında Talimatı (Aydoğan, 2018).

EK. 5 1996 Yılında İmzalanan Serbest Ticaret Antlaşması

T.C. Resmi Gazete

Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğüne Yayınlanır		
Kuruluşu : 7 Ekim 1920	18 Temmuz 1997 CUMA	Sayı : 23053 Mükerrer

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ

Milletlerarası Andlaşma

Karar Sayısı : 97/9566

14 Mart 1996 tarihinde Kudüs'te imzalanan ve 4/4/1997 tarihli ve 4239 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Serbest Ticaret Alanı Anlaşması" ve ilgili notaların, 1/5/1997 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 2/7/1997 tarihli ve ABEY-3283 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 4/7/1997 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Süleyman DEMİREL
CUMHURBAŞKANI

Mesut YILMAZ
Başbakan

B. ECEVİT Başb. Yrd. ve Devlet Bak.	İ. SEZGİN Başb. Yrd. ve Millî Sav. Bak.	G. TANER Devlet Bakanı	H. ÖZKAN Devlet Bakanı
Y. SEÇKİNER Devlet Bakanı	İ. SAYGIN Devlet Bakanı	Prof. Dr. H. S. TÜRK Devlet Bakanı	Prof. Dr. S. YILDIRIM Devlet Bakanı
R. SERDAROĞLU Devlet Bakanı	M. GÜRDERE Devlet Bakanı	Prof. Dr. Ş. S. GÜREL Devlet Bakanı	Prof. Dr. A. ANDİCAN Devlet Bakanı
İ. ÇELEBİ Devlet Bakanı	M. YILMAZ Devlet Bakanı	R. ŞAHİN Devlet Bakanı	B. KARA Devlet Bakanı
C. KAVAK Devlet Bakanı	E. AŞIK Devlet Bakanı	R. K. YÜCELEN Devlet Bakanı	H. GEMİCİ Devlet Bakanı
M. BATALLI Devlet Bakanı	O. SUNGURLU Adalet Bakanı	M. BAŞESGİOĞLU İçişleri Bakanı	İ. CEM Dışişleri Bakanı
Z. TEMİZEL Maliye Bakanı	H. ULUĞBAY Millî Eğitim Bakanı	Y. TOPÇU Bayındırlık ve İskan Bakanı	H. İ. ÖZSOY Sağlık Bakanı
N. MENZİR Ulaştırma Bakanı	M. TAŞAR Tarım ve Köyişleri Bakanı	Prof. Dr. N. ÇAĞAN Çalışma ve Sos. Güven. Bakanı	
Y. EREZ Sanayi ve Ticaret Bakanı	M. C. ERSÜMER Enerji ve Tabii Kay. Bakanı	İ. TALAY Kültür Bakanı	
İ. GÜRDAL Turizm Bakanı	E. TARANOĞLU Orman Bakanı	İ. AYKUT Çevre Bakanı	

Yürütme ve İdare Bölümü Sayfa : 1

1996 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması'nın Resmi Gazetedeği Karar Yazısı
(Resmi Gazete, 1997).

EK. 6 İsrail-Filistin Çatışmalarına Dair

Türkiye Yahudilerinin İsrail ve Filistin arasında olan çatışmalara karşı yayınladığı resmi belge (Türk Yahudi Toplumu, 2021)

10 Mayıs 2021

Ramazan Bayramı arifesinde, her birine saygı duyduğumuz İbrahim'i dinler ve kültürler için kutsal olan Kudüs'te yaşanan son gelişmeleri büyük bir üzüntü ve endişe ile takip ediyoruz.

Bu bağlamda, bir an evvel barışçıl bir çözüm bulunması için ele ele verilmesini ve şiddetin yerini kucaklaşmaya bıraktığı bir mübarek Ramazan bayramının sulh ve huzur içinde geçmesini Yüce ALLAH 'tan diliyoruz, dua ediyoruz.